

İSLÂM HİRİSTİYAN DİYALOĞUNA GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU
O.M.Ü. İlähiyat Fakültesi

Yeryüzündeki mahlûkatın en şereflişi olarak, insanın yaratıldığında hiç birimizin şüphesi yoktur. Nitekim her insan içinde doğup büyüdüğü cemi-yetin değerlerine ve edinebildiği bilgilere göre, yeteneği ölçüsünde iyiyi ve güzeli arar. Sevgiye ve dostluğa yönelir. Ruhsal ve fiziksel bir arızası yoksa, onu yönlendiren edindiği bilgi ve değerlerdir.

Şüphesiz, Dinlerarası ilişkiler de bu esaslar dışında kalmaz. Tarihte ve günümüzde Hıristiyanlık ve İslâmiyet üzerine yazılmış yazıların etkile-rini de bu yönde değerlendirmek gerekir. Bu konuda siyasî ve dinî lider-lerin rollerinin büyüklüğü de açıktır. Ancak onları yönlendiren hususların başında kafalarındaki ön yargılar ve kendilerine önceden verilmiş bilgi-ler olduğu da bir gerçektir.

Batıda bu yönlendirmeyi yapan müelliflerin başında Bizanslı Nicetaş; Cluny Manastırı Başrahibi Petrus Venarabilis (12. y.y.), keşiş Rikoldus de Monte Crusis (ölm. 1320); Nikolas Van Kües (1401 - 1464) ve 19 ve 20. y.y.ın¹ bazı Oryantalistleri gelmektedir. Bunlar, çoğu kez verdikleri yanlış bilgilerle Batı'nın İslâmiyeti gerçek yönleriyle tanımaya engel olmuş-lardır.

İslâm Âleminde de her şeyin güllük gülüstanlık olduğu söylenemez. Kullanılan olumsuz üslûplar yanında, savunma gayesiyle de olsa, Hırsiti-yanlığın zayıf noktaları üzerinde durulmuş, müsbet tarafları görmemezlik-ten gelinmiştir. Polemiğe ağırlık verilmiş, her nedense Kur'an'ın şu ayet-leri görmezlikten gelinmiştir: «Allah demişti ki: Ey İsa! Ben seni eceli ne yetireceğim, seni kendime yükselteceğim, inkâr edenlerden seni tertemiz ayıracağım; sana uyanları kıyamet gününe kadar, inkâr edenlerin üs-tünde tutacağım...»² «Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve

Sabiiler, bunlardan kim ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır iyi bir iş yarsa onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.»³ Yine; «...İnananlara sevgice en yakın 'Biz Hıristiyanız' diyenleri bulursun. Bu onların içinde bilginler ve rahibler bulunmasından ve büyüklük taslamamalarındandır.»⁴ «...Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk vardır. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, (günahlardan) korunanları bilmektedir.»⁵

Görüldüğü üzere İslâma göre, Allah'ın birliğine ve ahiret gününe inanan, hayırlı işlerde bulunan Hıristiyanlar da hidayet ehlidir, cennete gideceklerdir. İslâm Ehl-i Kitap'a sıcak bakarken, Ehl-i Kitap dışındaki dinlere de toleransla bakmayı vurgulamıştır. «Dinde zorlama yoktur, hakikat bundan böyle yanlıştan ayrılmıştır.»⁶ «Senin Rabbin istemiş olsaydı yeryüzünde olan herkes, toptan ona inanırlardı. Mümin olmaları için insanları zorlamak senin neyine?»⁷ «De, Hakikat Rabbinizden geliyor. İsteyen inansın! İsteyen kâfir olsun.»⁸ Yine dinlerin çeşitliliğini de, insan topluluklarının farklılıklarına bağlar: «Rabbin istemiş olsaydı insanları tek bir cemaat yapardı. Halbuki onlar devamlı ihtilâftadırlar (Hud, 118) ve «Eğer Tanrı istemiş olsaydı, sizi tek bir cemaat haline getirirdi. Fakat istediğini saptırır, istediğini de doğru yola sokar ve siz fiillerinizden mes'ul olacaksınız.»⁹ Kur'an bu ifadeleriyle, bir inanç ve dine mensubiyeti, vicdan hürriyetini, insan varlığının temel haklarından olduğunu açıkça ifade etmiş olur.¹⁰ İslâmın bahsettiği bu hak yalnız Yahudi ve Hıristiyanlarla, Sâbiî'lerle sınırlanmamıştır. Çok Tanrıya inanan ve ilâhların putlarla sembolize eden Hinduizm dahi bu hakdan yeterince istifade etmiştir. Evet, İslâm politeizmin hidayet dini olmadığına, taraftarlarını cehenneme götürdüğüne inanır. Fakat, buna rağmen fiilen tolerans gösterir. Nitekim İslâm ülkelerinde hiçbir dinin Ghetto'su teşekkül etmemiştir. Çeşitli din sâlikleri iyi komşuluk ilişkileri için de birlikte yaşamışlardır.»¹¹

I. Hıristiyanlığın İslâma Yeni Bakışı

Geleneksel Hıristiyan görüşüne göre, kilise dışında hidayet yoktu. Hatta geleneksel görüşün dışına çıkan Harvard'lı papaz P.L. Feeney sj. 1952'de Afaroz edilmiştir.¹² Bu görüş müslümanlar için de geçerliydi.

İlk defa, Yeni Delhi de 1961'de toplanan Ökumenik Kiliseler Meclisi, Din Hürriyetinin esaslarını Hıristiyanlık açısından ortaya koydu ve bu hakkı bütün insanlık için kabul etti. Bu karar, ferdlere açıkça din ve vicdan

hürriyeti, ibadet serbestiyeti veriyordu. Bu tutum, Hıristiyan kiliselerini dınlerarası diyaloga sevketti. «Ancak bu diyalogta kiliseler, diğer insanları Hıristiyanlığa çevirmek ve misyon iddialarını sürdürüyorlardı».¹³ Kilise açıklamasında «...dinlerde hakikat ve kutsal olan şeyleri, tümünden geri çevirmez. Samimi ve ciddiyetle, hakikat ihtiva eden, hakikat parıltılarını taşıyan, bütün insanları aydınlatan öğreti, yazı ve hayatı, davranış şekillerini dikkate alır. Fakat... hayat ve hakikat yolunu ilân eden Mesih'i tebliğ etmek zorundadır»¹⁴ diyerek, başka dinlerde de hakikat kıvılcımlarının olabileceğini, ama gerçek hakikatın kendisinde olduğu iddiasında ısrar ediyordu.

Ancak bu durum II. Vatikan Konsili'ne (1964) kadar sürdü. Bu konsil kararı ile Katolik kilisesinin 1500 yıllık geleneksel görüşü değişiyordu. Konsil'in 16. maddesine göre: «İsa'nın ve Kilisenin elçiliğini özrü olmadan tanımayan kimseler de, Tanrıyı hulûs-i kalple ararlar ve onun vicdanlara sunduğu arzularını, onun lûtfuyla davranışlarında yerine getirmeğe çalışırlarsa, ebedi kurtuluşa ulaşabilirler»¹⁵ deniyordu, ki burada kilise dışındaki bazı kimselerin de Tanrının rahmetine kavuşabilecekleri kabul ediliyordu. Yine aynı madde de, özel olarak Müslümanlar için: «Hidayet arzusu, yaratıcıyı tanıyanlar arasında özellikle (Hz.) İbrahim'in inancını kabul eden ve bizimle birlikte tek tanrıya ibadet eden, haşır günü bütün insanları diriltip ayağa kaldıracak Rahman'a inanan, müslümanları da içine alır» diyerek, Müslümanların da ebedi hidayete ulaşacaklarını kabul etti.¹⁶

Bu karardan sonra Hıristiyan dünyasıyla Müslümanlar arasındaki buzlar üst seviyede çözülmeğe başladı. İslâmiyet üzerine yazılan eserlerdeki Kur'an'ın Vahiy ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği konuları ile doğrudan doğruya veya dolaylı ifadelerdeki menfi ve hakaretâmiz hükümler azalmaya başladı. Özellikle, 1980 sonrası kaleme alınan eserlerde artık eski yanıtıcı görüşlerin yerini, Müslümanların inanç ve ibadetlerini tasvir edici ifâdeler aldı. Hatta bazı konularda ılımlı yaklaşımlar görölmeğe başlandı. Örneğin H.Küng bir Hıristiyan ilâhiyatçısı olarak, «Biz Amos ve Hose'ayı, İşaya ve Yermia'yı peygamber kabul ederken, Muhammed'e gelince «hayır» dememiz, acaba doğmatik bir peşin hüküm olmuyor mu? sorusunu sorabilmektedir.¹⁷

Papa, 14 Şubat 1982'de Nijerya Kaduna'da yaptığı konuşmada Kur'an'dan «Kutsal Kitap» olarak bahsedilmiştir. Bu ilk anda bir iltifat olarak düşünülürse de, İslâma karşı değişen tavır dikkate alınırsa, ciddiye alma gereği duyulabilir.¹⁸

Katolik kilisesinin İslâma karşı dostça yaklaşımı, tesirini diğer Hıristiyan Kiliselerde de gösterdi. 1984 yılında St. Pölten'deki Avrupa Kiliseler

Birliği Konferansında İslâmı ve Hıristiyanlığı birbirine yaklaştıran hususlar üzerinde duruldu. İki dini birbirinden uzaklaştıran özelliklere temastan kaçınıldı. Son yıllarda, Hıristiyanların İslâma karşı tutumları da bir otokritiğe dönüştü.¹⁹

Diyalogta Hoşgörü ve Tolerans

Diyaloğun en başta gelen prensibinin din ve vicdan hürriyeti, inanç hürriyeti olduğu şüphesizdir. Her ne kadar Kur'an «Dinde zorlama yoktur,²⁰ «Rabbin istemiş olsaydı yeryüzünde herkez toptan inanırdı»²¹, «Rabbin istemiş olsaydı insanları tek bir cemaat yapardı...»²² v.s. gibi âyetleriyle din hürriyetini vurguluyorsa da, siyasi gayelerle veya dinî cehalet ve bilgisizlikten dolayı, tarihte zaman zaman yine İslâm adına inanç hürriyetinin kısıtlanmak istenmesine şahit olunmuştur. Ancak siyasi iktidarların bu eğilimlerine üst seviyedeki İslâm âlimleri engel olmuşlardır. Yâni İslâm dışındaki diğer dinler, İslâm ülkelerinde Kur'an'ın himayesi altında varlıklarını sürdürmüşlerdir.²³ Din hürriyeti ve toleransla ilgili Batı'daki sür'atli gelişmeleri ise, takdirle ve sevgiyle karşılıyoruz. II. Vatikan Konsili örneğinde gördüğümüz üzere, kilisenin kendi içinde yaptığı olumlu reformlar ve attığı dostluk adımları; Kur'an'ın asırlar öncesi kabul ettiği din hürriyeti ve toleransa verilen olumlu cevap olarak değerlendirilebilir. İslâmın daha önceki tek yönlü tolerans ve dostluk duygularının, toplumlararası dinî ilişkilerin sür'atle gelişmesine yardımcı olacağı şüphesizdir. Karşılıklı dostluk içinde, diyalog bilgi alişverişini ve insanların birbirini tanıma imkânını arttıracaktır.

Tabiî, din hürriyeti olmadan diyalogtan, dostluktan ve sevgiden bahsedilemez. Yüzyılların tortullaştırdığı önyargılar, yanlış anlamalar, hürriyet içindeki diyaloglarla silinebilir. Batı'nın bu yeni yaklaşımını dostça ve sevgiyle tebrik ediyoruz. Üst düzeydeki bu yaklaşım, başlangıçta alt tabakalarda yadırganabilirse de, sevgi ve tolerans nuru zamanla alta da inecek ve tüm toplumları aydınlatacaktır.

H. Küng²⁴ ve van Ess'in²⁵ İslâmiyetin Ehl Kitab'a tanıdığı hoşgörü ve toleransı, Hindu ve Budistlere de tanıması temennisi ise, İslâmiyeti yeterince tanıyamama eksikliğine bağlanabilir. Her ne kadar Sultan Gazneli Mahmud'un (öl. 1030) Hint sefrleri sırasında bazı toleranssız tutumları olmuşsa da, kısa bir müddet sonra Kur'an'ın «Dinde zorlama yoktur» emri galip gelmiş ve 18. y.y. sömürge idarelerinin kuruluşuna kadar Hint toplumu içinde dostluk ve tolerans süregelmiştir. Aradaki toleransı maalesef siyasi olaylar ortadan kaldırmıştır. Ancak burada din hürriyeti ve tolerans

ile karşıt dinin bazı esaslarını kabul edip-etmeme konuları ayrı şeylerdir. Birbirine karıştırmamak gerekir. İslâma göre bunun ölçüleri ve esasları yine Kur'an'da mevcuttur. Örneğin bir Müslüman Hinduizm'e din olarak saygı gösterir, ancak doğru bir inanç sistemi olarak kabul etmez.

Diyalog Gündemi

Dinlerarası «Diyaloğun mahiyeti ve gündemi ne olabilir?» sorusu konusunda, şüphesiz Türkiye'de yapılmış yeterli hiçbir ön çalışma bulunmamaktadır. Batılı ilâhiyatçılar yaptıkları çalışmalarda «ortak köprü kavramlar» üzerinde durulmasını öneriyorlar. Diyalogta, İslâmî ve Hıristiyanlığı birbirine yaklaştıran konuların seçilmesini, ayırıcı konulardan uzak durulmasını tavsiye ediyorlar. Önerilen köprü kavramların başında «İsa Mesih» konusu geliyor. İncil'deki «logos» ve Kur'an'daki «Kelamullah» ıstılahlarının birleşme noktasından hareketle Müslümanların Hıristiyan ilâhiyatını daha kolay anlayabileceğini ümit ediyorlar. Son yirmi yılda bu konu da bazı yeni gelişmeler ve yorumlar ortaya çıkmıştır. Buna göre «İsa Mesih Tanrı'nın vahyi ve bütün hakikatların ölçüsüdür. Çünkü o, Tanrı'nın ete dönüşen kelâmıdır.»²⁶ v.s. gibi. Yine Hz. İbrahim geleneğindeki, ortak kökler ve yakınlıklar keşfedilmeğe çalışılıyor.

Bazı ilâhiyatçılar ise, işin politik tarafını ele alıyorlar ve diyalogda : İnsan hakları, dünya sulhu, sağlık, eğitim ve âdalet sorunlarının gündeme getirilmesinin yararlarını vurguluyorlar. Diyalogta ilk adım «dinî sorunlar olmamalı, günlük hayatın temas noktalarında karşılıklı yardımlaşmalar», aranmalıdır,²⁷ diyorlar. Batı Avrupa'da pek çok güçlülere ve haksızlıklara muhatap olan Müslümanlara daha çok adâlet, hukukî emniyet, tahsil eşitliği, meslek ve iş bulma şansı vs. gibi dinî olmayan konular üzerinde durulmalıdır, diyorlar.²⁸

Diyalog Güçlükleri

Her ne kadar diyalog'da bazı müsbet neticeler bekleniyorsa da, diyalogu güçleştiren bazı etkenlerin olabileceği de şüphesizdir. Temas korkuları ve savunma reaksiyonları, Müslüman ve Hıristiyan tarafların iyi komşuluk ilişkilerini ve birbirlerine güven duymalarını engellemiştir. Şüphesiz bunun temelinde, Hıristiyanların inançlarını Kilise Babalarının açıklamalarında olduğu gibi muhafaza etmek,²⁹ Müslümanların da Kur'an'ın ölçüleri içinde yaşama endişeleri vardır. Ayrıca Batı'da yaşayan müslümanların genellikle alt tabakalardan gelmeleri, içinde yaşadıkları topluma uyum güç-

lükleri göstermeleri, çoğulcu toplum yapısına güvensizlikleri, diyalog imkânlarını zayıflatmaktadır.³⁰

Avrupalıların ayrıca bazı siyasi endişeleri de bulunmaktadır. İçlerinde yaşayan Müslümanların artarak günün birinde çoğunluk teşkil etmeleri veya Müslüman ülkelerin güçlenerek bu müslümanları siyasi yönde kullanabilecekleri ihtimalleri, onları korkutmaktadır. Müslümanlara soğuk bakmaktadırlar. Buna karşın, Müslümanlar da maruz kaldıkları dışlanma, mensubu oldukları din ve kültürden uzaklaşma ve Batı'daki âile çöküntüsüne karşı bir korku ve endişe duymaktadırlar. Kendilerini koruma telâşına düşmektedirler.³¹ Hıristiyan ve Müslümanların bir araya gelmesini sağlayan okullar, çocuk yuvaları, hastaneler v.s. gibi müşahhas ilişkilerde dahi düşünce ve inanç engelleri sağlıklı diyalogu engellemektedir.³²

Hz. İbrahim inancında birleşme temennisine rağmen «ölçü» ne olacaktır? sorusu Batı'da sık sık gündeme gelmektedir. İslâmın ölçüsü «Kur'an Vahyi»dir. Hıristiyanlarıki ise, Tanrı Tecrübesinin bir insanda, İsa Mesih'de yaşanmasıdır. Hıristiyanlar için İnciller, İsa'nın hayatından, vaazlarından muhakemesinden, çarمیha gerilişinden bahseden tarihi yazılardır. Yani İnciller İsa'nın hayat tarihidir ve bu tarih Tanrı'ya bağlanır, birleştirilir. Artık İsa, beşikte ve çarمیhta Tanrı'dır. Tanrı onun suretinde, insan şeklinde insanlar arasına karışmıştır. Onlara hidayet getirmiştir.³³ Tanrı, İsa Mesih de insanlara yönelen hakikattir. Kominyonda ve dualarda yaşanır, tecrübe edinilir. Hıristiyanlığın esası incillere değil; İsa'nın ölüm felsefesine ve sonrasına dayanır. İsa'nın hayatı helenistik bir yorumla Hıristiyanlığın başlangıç temeli olur. İsa ilâhlaşır. İslâmiyette ise, Hz. Muhammed'in ölümüyle herşey biter. İslâm, Kur'an ve Peygamberin örnek hayatı üzerine bina olur ki, bu noktalarda iki din temelde birbirinden uzaklaşmış olur.

Acaba iki dinin, hassas ve temel noktaları olan bu konularda diyalog kopabilir mi? İnanç alanında yürütülecek diyalogun ömrü uzun olabilir mi?, sorusu hatıra geliyor. Yine Tanrı'nın birliği konusu iki dini birbirine yaklaştırabilir. Fakat baba, oğul ve kutsal kavramları içindeki Hıristiyanlığın geleneksel helenist yorumu problemi nasıl çözülecektir? Şüphesiz semitist bir yaklaşım aradaki engelleri kaldırabilir. Ancak geniş halk kitlelerine nasıl indirilebilir, halka nasıl yansıtılabilir? Kapalı ifadeler arkasındaki anlamların mantikî açıklaması nasıl olacaktır? v.s. gibi sorular, diyalog ümitlerini sarsmaktadır. Hıristiyanların Müslümanlarla dostluk kurarak İsa sevgisini dile getirmeleri ve Müslümanların İsa hakkındaki kanaatlarını yeniden gözden geçirmelerini sağlamak metodu³⁴ ise, eski bir misyon yoludur. Diyaloga olumlu katkıda bulunma ihtimali zayıftır.

Politik sorunlarla ilgili yaklaşımlar da diyalog için ümit verici görünmüyor. Diyalogu başlatsa dahi kısa sürede eskisinden daha çok arayı açma özelliğindedir. Bu konuda Batılı araştırmacıların kanaatlarına³⁵ katılıyoruz. Ancak, fakirlik, açlık, çevre sorunları, sağlık vs. gibi tüm insanlığı ilgilendiren konuları ayırmak gerekir. Bu sosyal konular politik gayeler dışında kullanılırsa her iki tarafı birbirine yaklaştırmada başarı şansı büyüktür.

Bazı uzmanlar ise, Kur'an'daki «Ey İnsanlar! Yahudi ve Hıristiyanları kendinize dost edinmeyin!»³⁶ ayetinin aradaki samimiyeti ve güveni engelleyeceğini iddia ediyorlar.³⁷ Ancak bu ayetin, henüz peygamber devrinde Müslümanlarla alay eden ve onları İslâmdan ayırmak isteyen, Misyon faaliyetini sürdürmek isteyen, bir tutuma cevap olduğu hatırlanırsa, diyaloga engel olmadığı anlaşılır. Diğer bir ifade ile, samimi ve dostça bir yaklaşıma bu âyet karşı değildir.

Diyalogun, her iki dinin yayıldığı ülke ve milletlerin kültürleri arasında yapılması teklifi ise, dolaylı bir çözüm yolu olarak görülebilir. İnsanları yaklaştıran unsurlar arasında kültürün katkısı büyüktür. Ancak temel çözüm değildir. Nitekim aynı kültür içinde yaşayan çeşitli din sâliklerini birleştirememiş, aradaki düşmanlıkları yok edememiştir. Batılı araştırmacılar da benzeri kanat hakimdir.³⁸

Diyalogu güçleştiren problemlerin başında misyon endişesi gelmektedir. Özellikle günümüzde Hıristiyan Batı'nın araştırma metot ve tekniklerinde ileri oluşu, geleneksel ve tecrübeli bir misyon teşkilâtının bulunması, Müslümanları çekimserliğe sevk etmektedir. Yine, önerilen diyalog metotlarıyla, misyonu uzaklara taşımak yerine, komşuya iş arkadaşı olarak aralarında yaşayan Müslümanlara iletme gayretleri ve tartışmaları;³⁹ Müslümanların endişesini artırmaktadır. Ayrıca II. Vatikan Konsili kararları arasında İslâma karşı misyonun devam ettirilip ettirilmeyeceği konusunun bulunmaması, Misyon kapısının açık bırakılması,⁴⁰ özellikle müslüman diaspora'nın çekimserliğini kuvvetlendirmektedir.

Netice :

Diyalogun faydasını tartışmaya gerek yoktur. Diyalog karşılıklı olarak iki dinin birbirini anlamasına ve tanımasına imkân verecektir. Aradaki soğukluk ve çekimserliği ortadan kaldıracak, değişik inançtaki insanlar arasında saygı ve sevgiye dayanan, tolerans ve dostluğun yerleşmesine imkân verecektir.

Diyalogta gaye, iki dini birleştirmek, yâni synkretizm değildir ve olmamalıdır. Aksi halde, böyle bir faaliyet İslâm ve Hıristiyan olmayan yeni bir mezhebin doğuşuna sebep olur ve diyalogtan beklenen neticeyi vermez. Çünkü, her iki dinin dayandığı esaslar farklıdır.

Diyalogta gaye misyon olmamalıdır. İki dinin birbirini inanç ve ahlâkî değerler yönünden anlamaya yönelik olmalıdır. Diyalogun, «muhatabı kendi inancına çekme anlaşması» şeklinde kabul edilmesi, diyalogun ömrünü kısaltır. Diyaloga hayat vermez. Bu sebeple diyalog, misyona götüren «dostluk oyunu» olmamalıdır. Diyalog, gerçek samimiyet, saygı ve sevgi esasına dayanmalıdır. İki dinin inanç ve ahlâkî değerlerini karşılıklı olarak anlamaya yönelik olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Christian J. Jäggi, Zum interreligiösen Dialog zwischen Christentum, İslâm und Baha'itum, Frankfurt am Main, 1987, s. 39-47.
2. Âl-i İmran, 55-56
3. Bakara, 62.
4. Maide, 82.
5. Âl-i İmran, 113-115.
6. Bakara, 256.
7. Yunus, 99.
8. Kehf, 29.
9. Nahl, 93.
10. M.S. Hatipoğlu, «Devlet ve Din», İslâmî Araştırmalar, III, 3. sayfa 108.
11. Josef van Ess, Christentum und Weltreligionen, İslâm, Göttersloh, 115.
12. Hans Küng, Christentum und Weltreligionen, İslâm, Göttersloh, 45.
13. C. J. Jäggi, 50.
14. C. J. Jäggi, 53.
15. H. Güng, 45.J
16. H. Küng, 46.
17. H. Küng, 50. 50.
18. C. J. Jäggi, 57, 58.
19. C. J. Jäggi, 59.
20. Bakara, 256.
21. Yunus, 99.
22. Hud, 118.
23. Hatiboğlu, 108; S. Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, c. II, s. 81; A. Özel, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, s. 27, 39.
24. H. Küng, 162.
25. Josef van Ess, 157.
26. C. J. Jäggi, 53; J. Micksch u.M. Mildenerberger, Cristen und Muslime in Gespräch, Frankfurt am Main, 2. Aufl., 1988, 21.
27. J. Micksch, 22.
28. J. Micksch, 23.
29. J. Micksch, 8.
30. J. Micksch, 23.
31. J. Micksch, 9.
32. J. Micksch, 12.
33. J. Micksch, 35.
34. J. Micksch, 43.
35. J. Micksch, 57.
36. Maide, 51.
37. C. J. Jäggi, 94.
38. C. J. Jäggi, 122.
39. J. Micksch, 18.
40. C. J. Jäggi, 55.

TOMAS İNCİLİ

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

Günümüz Hıristiyan kiliselerince sahih sayılmayan İncillerden biri de Tomas İncili'dir. Yüzyılımızın ortalarına kadar bu İncil'in ismi bilinmekle birlikte mahiyeti ve içeriği konusunda bilgimiz yoktu. Nihayet 1945 yılında Mısırlı çiftçiler el-Uksur şehrinin takriben yüz kilometre kuzeybatısında, Nag-Hammadi şehrinden pek uzak olmayan bir yerde binbeşyüz yıldan beri el değmeden kalmış deri ciltli onüç papirüs kitap buldular. Bu olayın duyulması Koptça el yazması ciltlerin çevresinde dolaşan meraklıları daha da hareketlendirdi. Kitaplardan biri Amerika üzerinden Avrupaya ulaştı ve bu arada bir bölümü lüks bir baskıyla, «HAKİKAT İNCİLİ» adı altında yayınlandı. Diğer oniki cilt Eski Kahire Kopt müzesinde teşhire sunuldu. Daha önceleri bu kitapların sadece isimleri bazı kilise babalarının eserlerinden biliniyor, fakat muhtevaları bilinmiyordu. İlim adamları ise, bu yazıları kendi gözleriyle görmek ve okumak istiyorlardı. İlk zamanlar bu fırsatı bulamadılar. Ne zaman ki, Kral Faruk devrildi ve Başkan Nasır, General Necib'in yerine geçti; yeni idare de kendi tarihî yazılarının yabancı âlimler tarafından yayınlanmasında ve bilimsel çalışmaya bırakılmasında bir mahzur görmedi. Kahire Kopt Müzesi Müdürü PaHOR Labib ve 1956 yılında vefat eden kütüphaneci Yassa Abd al Masih'in yardımlarıyla 159 tabletten oluşan bir cildin ve pek çok Koptça el yazması sayfaların fotoğrafik nüshaları yayınlandı. Bunlardan 80-90 numaralı levhalar «Tomas İncili»ni ihtiva ediyordu. İlk olarak 1959 yılında Johannes Leipoldt, Labib'in fotoğraflarına göre tüm Tomas İncili'ni tercüme etti. O zamandan beri araştırmalar süratle düzene girdi ve açıklamalı tercüme neşredilmeğe başlandı. Bunlardan bazıları Jean Dorosse, Soren Giversen, Robert M. Grant, H.-Ch Puech, R. Schippers ve W. van Unnik'in çalışmalarıdır.

Labib'in bize ulaştırdığı Tomas İncili'nin Koptça metni, takriben 400 yıllarında yazılmış ve muhtemelen eski bir Koptça metinden kopya edilmiş olmalıdır. Dili Mısır'ın güney bölgelerinde yaygın Sahidce'dir. Fakat bazen, biraz daha kuzeyde konuşulan «Subahmin» diliyle de karışan ifadelerle rastlanır. Tomas İncili'nin muhtevasından bu Koptça metnin 2. yüzyıl ortalarında yazılmış Yunanca bir temele dayanabileceği ihtimali de ortaya çıkmaktadır.

Sunduğumuz tercümede, Ernst Haenchen'in «Die Botschaft des Thomas Evangeliums» Berlin 1961 ve Wilhelm Schneemelcher'in «Neutestamentliche Apokryphen» 5. Auflage Tübingen 1989, isimli eserlerindeki Almanca «Tomas İncili» metinleri esas alınmıştır. Metnin daha iyi anlaşılabilmesi için kendimizden ilâve ettiğimiz sözleri parantez içinde göstermek suretiyle Almanca metne sadık kalmaya çalıştık.

TOMAS İNCİLİ (Metin)

Bu canlı (iken), İsa'nın söylediği gizli sözlerdir ve onu Didimus Yudas Tomas yazdı, (kaydetti).

(1) Ve o dedi : Kim bu sözlerin anlamını bulursa, ölümü tatmayacaktır.

(2) İsa dedi : Arayan kimse, aradığını buluncaya kadar, aramaktan vazgeçmesin ve ne zaman bulursa, (o zaman) şaşkına dönecek ve hayrete düşecek ve kâinata hakim olacaktır.

(3) İsa dedi : Onlar size yanıldığınızı söylerse: Bakınız hükümlerlik göktedir. O zaman göğün kuşları sizin önünüze gelecektir. Size derlerse: O denizdedir. O zaman balıklar sizin önünüze gelecektir. Fakat hükümlerlik sizin içinizde ve sizin dışınızdadır. Siz kendinizi tanırırsanız o zaman siz (de) bilirsiniz ve siz onu tanırırsınız, Hayy olan babanın oğulları olursunuz. Fakat siz kendinizi tanımazsanız, fakirlik içinde kalırsınız ve sefîr olursunuz.

(4) İsa dedi : Kişi ihtiyarlık günlerinde, (henüz) yedi günlük küçük bir çocuğa hayat yerini sormaktan çekinmeyecek ve o yaşayacak, çünkü ileri gelenlerden pek çoğu sonuncu olacak ve yapayalnız kalacaklar.

(5) İsa dedi : Göz önündekini ve sana açılacak, senden gizli şeyi tanı; çünkü açıklanmamış hiçbir gizli kalmayacaktır.

(6) Şakirtleri ona sordular ve dediler; bizim oruç tutmamızı mı istiyorsun? Ve biz nasıl dua edelim? Sadaka verelim mi? Ve yiyeceklerde hangi hükümlere riayet edelim? İsa dedi : Yalan söylemeyiniz ve sevmediğiniz hiçbir şeyden nefret etmeyiniz. Çünkü gök önünde herşey açıktır. Çünkü açıklanmayacak hiçbir gizlilik ve örtüsü açılmadan kalacak hiçbir kapalı yoktur.

(7) İsa dedi : Aslanı yiyen insan azizdir ve aslan insan olur. Ve aslana yem olan insan nefrete lâyıktır ve (insan aslan olur).

(8) Ve dedi : İnsan, ağını denize atan akıllı bir balıkçıya benzer. Onu küçük balıklarla dolu olarak denizden çeker. Onların arasında büyük iyi bir balık bulur. Akıllı balıkçı bütün küçük balıkları denize atar; büyük balığı zahmetsizce seçer. Kimin dinlemek için kulağı varsa, dinlesin.

(9) İsa dedi : Bakın, ekinci dışarı çıktı, elini (tohumla) doldurdu, serpti. Birkaç, (dane) yola düştü. Kuşlar geldi ve onları gagaladı. Diğerleri kaya üzerine düştü. Tohumu (yabani otlar) boğdu ve kurtlar yedi. Ve diğerleri iyi toprağa düştüler ve iyi mahsül verdiler. Bazısı altmış (misli) ve bazısı yüz (misli).

(10) İsa dedi : Bakınız, dünyaya bir ateş attım ve tutuşuncaya kadar onu korurum.

(11) İsa dedi : Bu gök sona erecek. Ve üzerindeki de sona erecek; ve ölümler canlı değildir ve canlılar ise, ölmeyecekler. Yemek yediğiniz günlerde yediğiniz ölü şeyleri, canlı şeyler yaptınız. Siz ışık olursanız, ne yapacaksınız? Tek olduğunuz günde iki olunca, ne yapacaksınız?

(12) Şakirtleri İsa'ya dediler : Senin bizden ayrılacağını biliyoruz. Bizden daha üstün olacak şahıs kimdir? İsa onlara dedi : Siz geldiğiniz yere, kendisi için gök ve yerin var edildiği, âdaletli Yakub'a gideceksiniz.

(13) İsa şakirtlerine dedi : Bana bir kıyaslama yapınız ve kime benzediğimi söyleyiniz. Simon Petrus dedi : Sen âdil bir meleğe benziyorsun. Hatta dedi : Sen anlayışlı bir filozofa, akıllı bir insana benziyorsun. Tomas dedi : Üstad, senin kime benzediğini söylemeye dilimin gücü yetmez. İsa dedi : Ben senin üstadın değilim, (ancak) sen benim sunduğum, kaynayan bu kaynaktan içtin ve sarhoş oldun. Onu tuttu ve geri çekti (ve) üç söz söyledi. Tomas arkadaşlarının yanına dönünce, Tomas'a sordular : İsa sana ne dedi? Tomas onlara dedi : Ben size O'nun bana söyledikleri sözlerden birini söylersem, taşlar alır bana fırlatırsınız ve taşlardan çıkacak ateş (de) sizi yakar.

(14) İsa onlara dedi : Oruç tutarsanız, günaha girersiniz ve dua ederseniz, mahkûm olursunuz ve sadaka verirseniz, ruhunuzu zedelersiniz. Ve herhangi ülkeye giderseniz ve hangi diyarda dolaşırsanız ve kabul edilerseniz, önünüze ne koyarlarsa yeyiniz. Aralarında hasta olanları tedavi ediniz. Çünkü ağızınıza girecek şeyler, sizi kirletmeyecektir; fakat ağızınızdan çıkan şeyler sizi kirletecektir.

(15) İsa dedi : Kadından doğmayanı görürseniz, yüzünüz üzerine secde edin (ve) O'na dua edin. O sizin babanızdır.

(16) İsa dedi : Belki insanlar, benim dünyaya barışı getirmek için geldiğimi düşünürler ve (halbuki) benim dünyaya tefrika (tohumları), ateş, kılıç ve savaşı attığımı bilmezler. Çünkü bir evdeki beş kişiden; üçü ikisine ve ikisi üçüne; baba oğula ve oğul babaya karşı olacak ve (her biri kendini) yapayalnız hissedecek.

(17) İsa dedi : Size, gözün görmediği ve kulağın işitmediği ve elin dokunmadığı ve insanın gönlüne gelmediği şeyleri vereceğim.

(18) Şakirtleri İsa'ya dediler : Söyle bize : Bizim sonumuz nasıl olacak? İsa dedi : Size başlangıç (evveliyat) açıklanmadı mı ki, (de) siz onu düşünüyorsunuz? Çünkü başlangıcın olduğu yerde, son da olacaktır. Başlangıçta duracak kimse, azizdir ve sonu da tanıyacak ve ölümü tatmayacaktır.

(19) İsa dedi: Olmadan önce olan kimse, azizdir. Sizler benim şakirtlerim olur (ve) sözlerimi dinlerseniz, bu taşlar size hizmet edecek. Çünkü siz cennette, yazda ve kışta sallanmayan ve yapraklarını dökmeyen beş ağaca sahipsiniz. Onları tanıyan kimse, ölümü tatmayacaktır.

(20) Şakirtleri İsa'ya dediler : Göğ saltanatı neye benzer, bize anlat! Onlara dedi : Bütün tohumlardan daha küçük olan bir hardal danesine benzer. Sürülmüş bir toprağa düşerse, büyük bir sürgün verir (ve) göğün kuşlarına sığınak olur.

(21) Mariham İsa'ya dedi : Şakirtlerin kime benziyor? (İsa) dedi : Kendilerine ait olmayan bir tarlaya oturmuş, küçük çocuklara benziyor. Tarla sahipleri gelince, tarlamızı bize bırakınız, derler. Tarlayı kendilerine bırakmaları için önlerine çirilçiplak çıkarlar. Bunun için diyorum.: Hırsızın geleceğini ev sahibi bilirse, o gelmeden önce uyanık olur (ve) eşyalarını götürmemesi için, hükümranlılık evine onu sokmaz. Fakat siz dünyaya karşı uyanık olun! Belinize kuşağınızı sıkıca sarınız ki, hırsızlar size gelmeye yol bulamasın. Hesap ettiğiniz mükâfatı bulacaksınız. Keşke aranızda hikmet sahibi bir kimse bulunsa! Mahsül olgunlaşınca, orağı elinde hemen gelmeli (ve) onları biçmeli. Dinlemeğe kulağı olan dinlesin!

(22) İsa küçüğün emzirildiğini gördü ve şâkirtlerine dedi : Bu emziren küçükler, hükümranlıktan alanına giren kimselere benziyor. Ona dediler : O halde çocuk olsak, hükümranlığa girebilecek miyiz? İsa onlara dedi : Eğer siz ikiyi bir yaparsanız ve içinizi dışınız gibi ve dışınızı içiniz gibi, üst tarafı alt tarafı gibi yaparsanız; dişi ve erkeği bir tek kişi yaparsınız ki, bu dişi, dişi olmasın, erkek de erkek (olmasın); eğer bir göz yerine göz ve bir el yerine el ve ayak yerine ayak ve bir yüz yerine yüz yaparsanız, o zaman (hükümranlığa) girersiniz.

(23) İsa dedi : Ben sizi seçeceğim, biri binden ve ikiyi on binden ve onlar orada biricik, bir tek olarak bulunurlar.

(24) Şâkirtleri dediler : Bulduğun yer hakkında bizi aydınlat; çünkü onu aramamız için lüzumlu. Onlara dedi : Kulağı olan dinlesin. O bir nuranî insanın içindeki ışıktır ve bütün dünyayı aydınlatır. Eğer o aydınlatmazsa, karanlıktır.

(25) İsa dedi : Kardeşini kendi ruhun gibi sev; kendi gözbebeğin gibi koru!

(26) İsa dedi : Sen kardeşin gözündeki kıymığı görürsün, fakat kendi gözündeki merteği görmezsin. Eğer kendi gözünden merteği çıkarırsan, kardeşin gözündeki kıymığı çtkarmak için (yeterince) göreceksin.

(27) İsa dedi : Eğer siz dünyaya karşı oruç tutmazsanız, (nefsânî eğilimlerinize hâkim olmazsanız) saltanatı bulamayacaksınız, Baba'yı göremeyeceksiniz.

(48) İsa dedi : Dünyanın ortasında durdum ve onlara et (ve kemik) içinde göründüm. Herkezi sarhoş buldum, aralarında susuz kimseyi bulmadım ve ruhum insanoğulları hakkında hüzün duydu. Çünkü kalpleri kördü ve dünyaya boş geldiklerini ve dünyadan da boş ayrılmaya çalıştıklarını, görmüyorlardı. Fakat şimdi sarhoşlar. Şaraplarını serpip dökerlerse, pişman olacaklar, (tövbe edecekler).

(29) İsa dedi : Ruhtan dolayı et(ve kemik) varlık bulduysa, bu bir mucizedir. Fakat ruh, vücuttan dolayı (varlık bulduysa) bu mucizelerin bir mucizesidir. Fakat ben, bu büyük zenginliğin bu fakirlikte nasıl oturduğuna şaşıyorum.

(30) İsa dedi : Nerede üç tanrı varsa, orada tanrılar vardır; nerede iki veya bir varsa, ben onunla olacağım.

(31) İsa dedi : Hiçbir peygamber kendi köyünde kabul görmez. Hiçbir hekim kendini tanıyanlara şifa vermez.

(14) İsa onlara dedi : Oruç tutarsanız, günaha girersiniz ve dua ederseniz, mahkûm olursunuz ve sadaka vererseniz, ruhunuzu zedelersiniz. Ve herhangi ülkeye giderseniz ve hangi diyarda dolaşırsanız ve kabul edilerseniz, önünüze ne koyarlarsa yeyiniz. Aralarında hasta olanları tedavi ediniz. Çünkü ağızınıza girecek şeyler, sizi kirletmeyecektir; fakat ağızınızdan çıkan şeyler sizi kirletecektir.

(15) İsa dedi : Kadından doğmayanı görürseniz, yüzünüz üzerine secde edin (ve) O'na dua edin. O sizin babanızdır.

(16) İsa dedi : Belki insanlar, benim dünyaya barışı getirmek için geldiğimi düşünürler ve (halbuki) benim dünyaya tefrika (tohumları), ateş, kılıç ve savaşı attığımı bilmezler. Çünkü bir evdeki beş kişiden; üçü ikisine ve ikisi üçüne; baba oğula ve oğul babaya karşı olacak ve (her biri kendini) yapayalnız hissedecek.

(17) İsa dedi : Size, gözün görmediği ve kulağın işitmediği ve elin dokunmadığı ve insanın gönlüne gelmediği şeyleri vereceğim.

(18) Şakirtleri İsa'ya dediler : Söyle bize : Bizim sonumuz nasıl olacak? İsa dedi : Size başlangıç (evveliyat) açıklanmadı mı ki, (de) siz onu düşünüyorsunuz? Çünkü başlangıcın olduğu yerde, son da olacaktır. Başlangıçta duracak kimse, azizdir ve sonu da tanıyacak ve ölümü tatmayacaktır.

(19) İsa dedi : Olmadan önce olan kimse, azizdir. Sizler benim şakirtlerim olur (ve) sözlerimi dinlerseniz, bu taşlar size hizmet edecek. Çünkü siz cennette, yazda ve kışta sallanmayan ve yapraklarını dökmeyen beş ağaca sahipsiniz. Onları tanıyan kimse, ölümü tatmayacaktır.

(20) Şakirtleri İsa'ya dediler : Göğ saltanatı neye benzer, bize anlat! Onlara dedi : Bütün tohumlardan daha küçük olan bir hardal danesine benzer. Sürülmüş bir toprağa düşerse, büyük bir sürgün verir (ve) göğün kuşlarına sığınak olur.

(21) Mariham İsa'ya dedi : Şakirtlerin kime benziyor? (İsa) dedi : Kendilerine ait olmayan bir tarlaya oturmuş, küçük çocuklara benziyor. Tarla sahipleri gelince, tarlamızı bize bırakınız, derler. Tarlayı kendilerine bırakmaları için önlerine çırılçıplak çıkarlar. Bunun için diyorum : Hırsızın geleceğini ev sahibi bilirse, o gelmeden önce uyanık olur (ve) eşyalarını götürmemesi için, hükümranlık evine onu sokmaz. Fakat siz dünyaya karşı uyanık olun! Belinize kuşağınızı sıkıca sarınız ki, hırsızlar size gelmeye yol bulamasın. Hesap ettiğiniz mükâfatı bulacaksınız. Keşke aranızda hikmet sahibi bir kimse bulunsa! Mahsül olgunlaşınca, orağı elinde hemen gelmeli (ve) onları biçmeli. Dinlemeğe kulağı olan dinlesin!

(22) İsa küçüğün emzirildiğini gördü ve şâkirtlerine dedi : Bu emziren küçükler, hükümranlıktan alanına giren kimselere benziyor. Ona dediler : O halde çocuk olsak, hükümranlığa girebilecek miyiz? İsa onlara dedi : Eğer siz ikiyi bir yaparsanız ve içinizi dışınız gibi ve dışınızı içiniz gibi, üst tarafı alt tarafı gibi yaparsanız; dişi ve erkeği bir tek kişi yaparsınız ki, bu dişi, dişi olmasın, erkek de erkek (olmasın); eğer bir göz yerine göz ve bir el yerine el ve ayak yerine ayak ve bir yüz yerine yüz yaparsanız, o zaman (hükümranlığa) girersiniz.

(23) İsa dedi : Ben sizi seçeceğim, biri binden ve ikiyi on binden ve onlar orada biricik, bir tek olarak bulunurlar.

(24) Şâkirtleri dediler : Bulduğun yer hakkında bizi aydınlat; çünkü onu aramamız için lüzumlu. Onlara dedi : Kulağı olan dinlesin. O bir nuranî insanın içindeki ışıktır ve bütün dünyayı aydınlatır. Eğer o aydınlatmazsa, karanlıktır.

(25) İsa dedi : Kardeşini kendi ruhun gibi sev; kendi gözbebeğin gibi koru!

(26) İsa dedi : Sen kardeşin gözündeki kıymığı görürsün, fakat kendi gözündeki merteği görmezsin. Eğer kendi gözünden merteği çıkarırsan, kardeşin gözündeki kıymığı çtkarmak için (yeterince) göreceksin.

(27) İsa dedi : Eğer siz dünyaya karşı oruç tutmazsanız, (nefsânî eğilimlerinize hâkim olmazsanız) saltanatı bulamayacaksınız, Baba'yı göremeyeceksiniz.

(48) İsa dedi : Dünyanın ortasında durdum ve onlara et (ve kemik) içinde gördüm. Herkezi sarhoş buldum, aralarında susuz kimseyi bulmadım ve ruhum insanoğulları hakkında hüznü duydu. Çünkü kalpleri kördü ve dünyaya boş geldiklerini ve dünyadan da boş ayrılmaya çalıştıklarını, görmüyorlardı. Fakat şimdi sarhoşlar. Şaraplarını serpip dökerlerse, pişman olacaklar, (tövbe edecekler).

(29) İsa dedi : Ruhtan dolayı et(ve kemik) varlık bulduysa, bu bir mucizedir. Fakat ruh, vücuttan dolayı (varlık bulduysa) bu mucizelerin bir mucizesidir. Fakat ben, bu büyük zenginliğin bu fakirlikte nasıl oturduğuna şaşıyorum.

(30) İsa dedi : Nerede üç tanrı varsa, orada tanrılar vardır; nerede iki veya bir varsa, ben onunla olacağım.

(31) İsa dedi : Hiçbir peygamber kendi köyünde kabul görmez. Hiçbir hekim kendini tanıyanlara şifa vermez.

(32) İsa dedi : Yüksek bir dağın tepesine kurulan ve tahkim edilen bir şehir, ne (düşman eline) düşer ve ne de gizli kalabilir.

(33) İsa dedi : Kendi kulağınla (ve) başkasının kulağıyla işittiğin şey, çatılarının üzerinde ilân edilir. Çünkü hiçbir kimse bir kabın altına (veya) gizli bir yere koymak için lâmbayı yakmaz. İçeri giren ve dışarı çıkan herkes onun ışığını görsün diye onu lâmbalığa kor.

(34) İsa dedi : Kör bir adam, kör bir adamı yönetirse, ikisi birlikte aynı çukura düşerler.

(35) İsa dedi : Birinin, güçlü (bir kişinin) evine girmesi ve zorla sâhip olması, mümkün değildir; çünkü ev sahibinin) ellerini bağlayıp, sonra da evi talan etmesi (gerekir).

(36) İsa dedi : Sabahtan akşama ve akşamdan sabaha ne giyeceğinin endişesini taşımayınız.

(37) Şâkirtleri dediler : Bize ne zaman görüneceksin, ve seni ne zaman göreceğiz? İsa dedi : Utanma duygularını bıraktığımız ve küçücük çocuklar gibi elbiselerinizi ayaklarınızın altına koyup, üzerine çıktığımız zaman, hayat sahibinin oğlunu (göreceksiniz) ve korkmayacaksınız.

(38) İsa dedi : Benim size söylediğim bu sözleri işitmeyi pek çok defalar arzu ettiniz, ondan başkasını işitebilecek değilsiniz. Beni arayacağınız günler gelecek, (fakat) bulamayacaksınız.

(39) İsa dedi : Farizalılar ve Yahudi) Fâkihleri ilim hazinesinin anahtarını aldılar; (ve) onu sakladılar. Ne kendileri içine girdiler ve ne de içine grimek isteyenleri bıraktılar. Fakat siz yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi temiz olunuz!

(40) İsa dedi : Bir asma, anaçtan ayrı sürgün verirse, henüz kuvvetlenmeden kökünden sökülür (ve) imha edilir.

(41) İsa dedi : Elinde olan kimseye (daha çok) verilecektir; ve olmayan kimseden elindeki az da alınacaktır.

(42) İsa dedi : Geçici olunuz!

(43) Talebeler ona dediler : Sen kimsin, bize bunları söylersin? (İsa dedi :) Söylediklerimden, siz benim kim olduğumu anlamıyorsunuz. Siz Yahudiler gibi oldunuz. Çünkü onlar ağacı severler (fakat) meyvesine kin duyarlar ve (ya) meyvesini severler, ağacına kin duyarlar.

(44) İsa dedi : Kim Baba'ya küfrederse, affedilir ve kim oğula küfrederse affedilir. Fakat Kutsal Ruha küfreden kimse, ne yerde ne de gökte, affedilmez.

(45) İsa dedi : Çalından üzüm toplanmaz, deve dikeninden incir koparılmaz, bunlar meyve vermezler, taşımazlar. İyi bir insan kendi hazinesinden iyi şeyler ortaya koyar. Kötü bir insan (da) kalbindeki kötü hazinesinden kötü şeyler ortaya koyar ve kötü şeyler söyler, çünkü kalbinden kötü şeyler taşar.

(46) İsa dedi : Adem'den Vaftizci Yahya'ya kadar kadınlardan doğanlar arasında (makamca) Vaftizci Yahya'yı geçen kimse yoktur, çünkü onun gözleri kırılmaz (?) Fakat ben derim (ki): Aranızda küçük olacak kimse, hükümranlığı tanıyacak ve Yahya'dan daha yüksek olacak.

(47) İsa dedi : Bir insanın aynı anda iki yayı girmesi mümkün değildir ve bir hizmetçinin iki efendiye hizmet etmesi mümkün değildir. Çünkü birine karşı hürmetkâr, diğerine karşı saygısız olacaktır. Eski şarabı kimse içmez ve hemen yeni şarabı içmeyi arzu eder. Ve hiç kimse yeni şarabı bir tulum içine dökmez ki, onu parçalamasın; ve eski şarabı da yeni bir tulumla koymaz ki, o da onu parçalamasın. Eski bir yamayı yeni bir elbisenin üzerine dikmezler, çünkü bir yırtık ortaya çıkar.

(48) İsa dedi : İki (kişi) bir evde aralarında sulh eder (ve) dağa söylerlerse, yerini değiştir! Ve o yerini değiştirir.

(49) İsa dedi : Münzeviler ve seçkinler azizdir. Çünkü hükümranlığı bulacaksınız, çünkü siz ondan geldiniz ve ona döneceksiniz.

(50) İsa dedi : Size nereden geldiniz, derlerse onlara deki : Biz ışıktan, ışığın kendi içinden doğduğu yerden geldik. O (durdu), ve kendi suretinde göründü. Size, siz (kim) siz, derlerse, de ki : Biz onun oğullarıyız ve canlı babanın seçtikleriyiz. Size sorulursa : Babanın sizdeki işareti nedir? Onlara de ki : Hareket ve sükûnet.

(51) Şâkirtleri ona dediler : Ölülerin sükûnet günü ne zaman ve yeni dünya ne zaman gelecek? Onlara dedi: Sizin beklediğiniz geldi; fakat siz onu bilmiyorsunuz.

(52) Şâkirtleri dediler : İsrail'de yirmidört peygamber konuştu ve hepsi senden haber verdiler. Onlara dedi : Siz gözünüzün önündeki canlıyı bıraktınız (ve) ölülerden konuştunuz.

(53) Şâkirtleri dediler : Sünnet faydalı mı, değil mi? onlara dedi : Faydalı olsaydı, o zaman babalarınız annelerinizden sünnetli doğardı. Ama ruhtaki sünnet tamamen faydalıdır.

(54) İsa dedi : Fakirler azizdir. Çünkü Semavî Devlet onlarındır.

(55) Babasına ve annesine nefret duymayan kimse, bana şakirt olmaz. Ve erkek ve kız kardeşine nefret duymayan kimse, (ve) benim gibi çarmihını taşımayan kimse ,bana lâıık olmaz.

(56) İsa dedi : Kim dünyayı tanıdıysa, bir ceset bulmuştur. Ve kim bir ceset bulduysa, ona göre dünyanın değeri yoktur.

(57) İsa dedi : Babanın devleti (iyi) tohum sahibi bir adam gibidir. Düşmanı geceleyin geldi. İyi tohumlar arasına yabancı ot serpti. Adam yabânî otların yolunmasına izin vermez. (Hizmetçilerin tarlaya) gitmelerini (ve) otları buğdayın birlikte yolunmasını önlemek için onlara derki : Hasat zamanında yabânî otlar açıkça görünür, yolunur ve yakılır.

(58) İsa dedi : İldırıp çeken insan azizdir. O hayatı buldu.

(59) İsa dedi : Yaşadığınız müddetçe canlı'ya bakınız ki, siz ölmeyesiniz ve onu görmeden, görmeyi arayın.

(60) Yahuda'ya giden ve bir kuzu taşıyan bir Sâmirî (gördüler). Şakirtlerine dedi : Kuzuyu (ne yapacak)? Ona dediler : Kesmek ve yemek için (taşıyor). Onlara dedi : Yaşadığı müddetçe onu yemeyecek, kestığı ve ceset olduğu zaman. Dediler : Onu başka türlü yapamaz. Onlara dedi : Siz de bir sükûnet yeri arayın ki, ceset olmayasınız ve yenmeyesiniz.

(61) İsa dedi : İkisi bir yatak üzerinde istirahat edecek; biri ölecek, diğeri yaşayacak. Salome dedi : Sen kimsin Ey İnsan? Kimin oğlusun? Benim yatağımın üzerine çıktın ve soframda yedin. İsa ona dedi : O'ndan gelenim (ve onun) aynıyım; bana babamın şeyleri verildi. (Salome dedi:) Ben senin talebenim. (İsa ona dedi): Bunun için söylüyorum : O aynıysa, o tamamen ışiktir; fakat o bölünürse, tamamen karanlık olacaktır.

(62) İsa dedi : Sırlarımı, benim sırlarıma lâıık olanlara söylüyorum. Sağ elin ne yaptığını, sol elin bilmemelidir.

(63) İsa dedi : Çok malları olan zengin bir adam vardı : Dedi : Ekmek ve biçmek, yetiştirmek ve hasat etmek için, ambarlarımı mahsülle doldurmak için, hiçbir şeyin eksik olmaması için, servetimi kullanacağım. Gönünde düşündükleri böyle idi. Ve o gece öldü. Kulağı olan dinlesin!

(64) İsa dedi : Bir adamın misafirleri vardı. Ve ziyafet hazırlığı yaptıktan sonra, misafirleri davet etmeğe, hizmetçisini yolladı. Birinciye gitti ve dedi : Efendim seni dâvet ediyor. O dedi : Bazı tüccarlarda param var. Bu akşam bana geliyorlar. Onlarla antlaşma yapmağa gideceğim. Ziyafet için özür dilerim. (Hizmetçi) diğeri birine gitti (ve) dedi : Efendim seni dâvet etti. Bu ona (hizmetçiye) dedi : Bir ev satın aldım ve bir günlüğüne ihtiyaç var. Zamanım olmayacak. Diğeri birine gitti ve Efendim seni dâvet

ediyor, dedi : Arkadaşım evlenecek ve bir yemek vereceğim. Gelemeyeceğim. Ziyâfet için özür dilerim. Bir diğerine gitti .Ona dedi : Efendim seni dâvet ediyor. Ona dedi : Bir çiftlik evi aldım; kira toplamaya gideceğim, gelemeyeceğim. Özür dilerim. Hizmetçi geri geldi (ve) Efendisine dedi : Yemeğe dâvet ettiklerin kimseler, özür dilediler. Efendi hizmetçisine dedi : Yola çık, kimi bulursan getir ki, yemek yesinler. Satıcılar ve Tüccarlar babamın yerine girme(ye)cekler.

(65) O dedi : İyi bir insanın bir bağı vardı. Ona bakması ve ondan mahsül alması için bağı işçilerine verdi. Bağın mahsulünden vermesi için hizmetçisini bağcılara gönderdi : (Bağcılar) hizmetçiyi yakaladı ve dövdüler, öldüreyazdılar. Hizmetçi efendisine geldi; (ve olanları) anlattı : Efendisine dedi : Herhalde onları tanımadı? Diğer bir hizmetçisini gönderdi. Bağ işçileri onu da dövdüler. Bunun üzerine Efendi oğlunu gönderdi; Dedi: Beiki de oğluma saygı gösterirler! Bağcılar onun bağın varisi olduğunu anladılar, tuttular ve öldürdüler. Kulağı olan, dinlesin!

(66) İsa dedi : İnşaatçıların attıkları taşları bana gösterin! O köşe taşındır.

(67) İsa dedi : Kim herşeyi bilir, (fakat) kendini kaybederse, herşeyi kaybeder.

(68) İsa dedi : Nefret edilirsenez ve tâkibata uğrarsanız ve tâkip etdikleri yerde hiçbir yer bulamazsınız, aziz olursunuz.

(69) İsa dedi : Kendi kalbince takibata uğrayanlar azizdir. O kimseler babayı gerçekten tanıyanlardır. Açlar azizdir. Çünkü karınları arzu ettikleriyle dolacaktır.

(70) İsa dedi : Eğer bunu kendi içinizde kazanırsanız, sahip olduğunuz şey sizi kurtarır. Sizin içinizde yoksa, içinde olmayan şey, sizi öldürür.

(71) İsa dedi : Ben bu evi yıkacağım ve hiçbir kimse onu (tekrar) bina edemiyecek.

(72) Ona (bir adam dedi) : Kardeşlerime söyle ,babamın mallarını benimle bölüşünler! Ona dedi : Ey adam, beni kim paylaştıracı yaptı? Şâkirtlerine döndü (ve) onlara dedi : Ben bir paylaştıracıyım mı?

(73) İsa dedi : Şüphesiz mahsül büyük, fakat işçiler az. Mahsüle işçi yollaması için Efendi'ye rica edin!

(74) Dedi : Efendi, kaynağın çevresinde pek çok kimse var, fakat hiçbir biri kaynak da değil.

(75) İsa dedi : Kapının önünde pek çok kişi duruyor, fakat gerdek odasına yalnızlar girecek.

(76) İsa dedi : Babanın hükümranlığı, dükkânında malları olan ve bir inci bulan tüccar gibidir. Bu tüccar hizmet sahibi idi. Mallarını sattı ve kendine sadece inciyi alıyordu. Kendinize bitmeyen ve devamlı olan (öyle bir) hazine arayın ki, içine bir güve girmesin ve hiçbir kurt yemesin.

(77) İsa dedi : Ben herşeyin üzerindeki ışığım. Ben her şeyim. Her şey benden neşet etti ve her şey bana ulaşır. (Hangi) odunu bölerseniz ben oradayım. Hangi taşı kaldırırsanız, beni orada bulursunuz.

(78) İsa dedi : Tarlaya niçin çıktınız? Rüzgârda sallanan bir kamışı görmek için mi? Ve zarif elbisesi olan bir insanı görmek için mi? Kralınıza ve ileri gelenlerinize (bakınız)! Bunların zarif elbiseleri var ve (fakat) onlar hakikatı tanımayacaklar.

(79) Kalabalıktan bir kadın ona dedi : Seni (karnında) taşıyan vücut ve seni besleyen göğüsler bahtiyardır. Ona dedi : Babanın sözünü duyanlar ve onu hakikatta saklayanlar, bahtiyardır. Çünkü öyle günler gelecek ki, size, «hamile kalmayan vücutlar ve süt vermeyen göğüsler bahtiyardır» denilecek.

(80) İsa dedi : Kim bu dünyayı tanıdıysa, vücudu buldu. Fakat kim vücudu bulduysa, onun (vücudu) dünyaya lâıyk değildir.

(81) İsa dedi : Kim zengin olduysa, sâhip olmalıdır, ve kim güç sahibiyse, onu bırakmalıdır.

(82) İsa dedi : Kim bana yakınsa, ateşe yakındır ve kim benden uzaksa, hükümranlıktan (da) uzaktır.

(83) İsa dedi : Suretler insana açıklandı ve içlerindeki ışık, babanın ışık suretinde gizlendi. O kendini vahy edecek ve onun resmi nurunda gizlenecektir.

(84) İsa dedi : Eğer siz ezeli suretlerinizi görürseniz, sevinirsiniz. Fakat önünüzde var olan, ölmeyen, görünmeyen kendi suretlerinizi görürseniz, sonra nasıl tahammül edeceksiniz.

(85) İsa dedi : Adem büyük bir kuvvetten ve büyük bir saltanattan ortaya çıktı ve o size lâıyk olmadı. Çünkü o lâıyk olsaydı, ölümü (tatmazdı).

(86) İsa dedi : (Tilkilerin) inleri ve kuşların yuvaları vardır. Fakat insanoğlunun başını sokacağı ve rahat edeceği hiçbir yeri yoktur.

(87) İsa dedi : Bir vücuda bağımlı vücut sefildir ve bu ikisine bağımlı ruh da sefildir.

(88) İsa dedi : Melekler ve peygamberler size gelecekler ve size sizin olanı verecekler. Ve siz de kendi elinizde olanı onlara verin, (ve) kendi kendinize söyleyin : Onların olan şeyi almaya ne zaman gelecekler?

(89) İsa dedi: İçki kâsesinin dış tarafını niçin yıkıyorsunuz? İç tarafını yapanın dış tarafını da yaptığını, anlamıyormusunuz?

(90) İsa dedi : Bana geliniz, çünkü benim boyunduruğum yumuşak ve benim hakimiyetim ılıktır ve kendiniz için huzur bulacaksınız.

(91) Ona dediler : Kim olduğunuzu bize söyle de, sana inanalım! Onlara dedi : Siz gök ve yerin yüzünü tanımaya çalışıyorsunuz da, kendi önünüzdekini tanımıyorsunuz ve bu anı öğrenmeyi bilmiyorsunuz.

(92) İsa dedi : Arayınız ve bulacaksınız. Fakat bugün bana sorduğunuz ve benim size söylediğim şeyleri ,şimdi söylemek istiyorum ve (fakat) siz sormuyorsunuz.

(93) (İsa dedi :) Kutsal olan şeyleri köpeklere vermeyin ki, onu necasetin içine atmasınlar. Domuzlara inci atmayın ki, onları... yapmasınlar.

(94) (İsa dedi) : Arayan bulur ve kim (kapıyı) çalarsa, ona içerisi açılır.

(95) (İsa dedi) : Pâranız varsa, faize vermeyin, bilâkis kendisinden geri alamayacağınız (kimseye) verin.

(96) İsa (dedi) : Babanın hükümrânlığı (bir) kadına benzer. O biraz maya alır; onu hamurun içine (koyar); (ve) ondan büyük ekmekler yapar. Kulağı olan duysun!

(97) İsa dedi : (Babanın) hükümrânlığı un dolu bir testi taşıyan kadına benzer. Uzun (bir) yolda yürür. Testinin sapı kırılır; arkasında un yola dökülür. (Fakat) o bilmez; felâketi hissetmez. Evine gelince, testiye yere koyar (ve) onu boş bulur.

(98) İsa dedi : Babanın hükümrânlığı, güçlü birini öldürmek isteyen adama benzer. Evinde kılıcını çeker. Elinin (yeterince) kuvvetli olup-olmadığını ölçmek için, duvarı deler. Sonra o güçlüyü öldürür.

(99) Şâkırtleri ona dediler : Kardeşlerin ve annen dışardalar. Onlara dedi : Burada, babamın isteklerini yapan kimseler benim kardeşlerim ve annemdir. Onlar babamın hükümrânlığına gireceklerdir.

(100) İsa'ya bir altın parçası gösterdiler ve dediler: İmparatorun adamları bizden vergi istiyorlar. Onlara dedi: İmparatora ait olanı imparatora verin. Tanrıya ait olanı Tanrıya verin ve bana ait olanı (da), bana verin!

(101) (İsa dedi) Babasına ve annesine kin duymayanlar, bana (şakirt) olamazlar ve (babasını ve) annesini benim gibi sevmeyenler, bana (şâkirt) olamazlar. Çünkü annem..., fakat (benim) gerçek (annem) bana hayat verdi.

(102) İsa dedi : Farizalılara yazıklar olsun, çünkü onlar sığırların yemliğinde yatan köpeğe benzerler. Ne kendisi yer, ne de sığırlara yedirir.

(103) İsa dedi : Hırsızın (gecenin hangi) kısmında geleceğini bilen ve kalkan insan azizdir,... toplar ve onlar gelmeden önce belini sarar.

(104) (Ona) dediler : Gel, bugün dua edelim ve oruç tutalım! İsa dedi: **Benim işlediğim günah nedir veya neyde yenildim. Fakat damat gelin odasından çıkmış olacaksa, oruç tutsunlar ve dua etsinler.**

(105) İsa dedi : Anne ve babayı tanıyan kimse, bir «Fahişenin Çocuğu» olarak adlandırılacaktır.

(106) İsa dedi : Siz ikiyi bir yaparsanız, insanoğulları olacaksınız; ve dersiniz : (ey) dağ ileri git, o da ileri gidecektir.

(107) Hükümrânlık yüz koyunu olan bir çobana benzer. Onlardan en büyüğü olan biri kaybolur. O doksandokuzu bırakır (ve) bu birini buluncaya kadar arar. O kadar çok zahmet çektikten sonra koyuna der : Seni doksandokuzundan daha çok seviyorum.

(108) İsa dedi : Kim benim ağızımdan içerse, benim gibi olacaktır; ve ben onun gibi olacağım ve gizli şeyler ona açıklanacak.

(109) İsa dedi : Hükümrânlık, tarlasında bir hazine bulunduğunu bilmeyen adama benzer. Ve ölümünden (sonra) hazinesini (oğluna) bırakır. Oğlanın (ondan) haberi yoktur. Bu tarlayı alır ve satar. Ve onu alan kimse gelir (ve) sürerken hazinesini (bulur). İstediklerine fâizle para vermeğe başlar.

(100) İsa dedi : Dünyayı bulan ve zengin olan kimse, dünyadan vazgeçmelidir.

(111) İsa dedi : Gökler dürülecek ve aynı şekilde içinde bulunduğunuz dünya da; ve canlıdan o(rtaya çıkan) canlı ne ölümü ne de (korkuyu) görecek. Çünkü İsa dedi : Kim kendini bulursa, ona göre dünya değersizdir.

[112] İsa dedi : Ruha bağımlı ete (bedene) yazıklar olsun! Ete (bedene) bağımlı ruha yazıklar olsun!

[113] Şâkırtleri ona dediler : Hükümranlık ne zaman gelecek? (İsa dedi:) O beklenmekle gelmeyecek; bakınız, işte burada veya bakınız, işte orada, denemez. Buna mukabil babanın hükümranlığı dünya üzerine yayılmıştır ve insanlar onu görmüyorlar.

[114] Simon Petrus onlara dedi : Mariham aramızdan gitsin! Çünkü kadınlar hayata lâıyk değildirler. İsa dedi : Bak, ona yol göstereceğim, onu erkek yapacağım, o da siz erkekler gibi canlı bir ruh olacak. Çünkü kendini erkek yapan her kadın, gök hükümranlığına girecektir.

(Tomas'a göre İncil)

SOME NOTES ON AVICENNA'S EPISTEMOLOGY*

Mehmet DAĞ Ph. D. (Dunelm)
Professor of Islamic
Theology and Philosophy

As it is known, although epistemology is not wholly dealt with in the early Greek philosophers, forefathers of the philosophical thought, it is seen that «the source of knowledge», one of the important epistemological questions, is dwelled upon by them. For instance, Heracleitos based it upon senses and Parmenides upon reason. It seems to me that this view of Heracleitos, together with the diverse and irreconcilable nature of the early views about the prime and unchangable matter of the world and the increase in the demand for rhetoric as an art of convincing and persuading, natural outcome of Athenean democracy, is reflected in the views of the Sophists. We see various questions of epistemology discussed and the objective knowledge of reality denied for the first time by the Sophists. This negative attitude of the Sophists towards the validity of our knowledge is dealt with and criticized by Plato on his various dialogues. As a result, he came to the view that senses should be supported by reason in order to arrive at the true belief or the objective knowledge of reality. We see almost all the epistemological questions discussed by Plato, though not always with tangible results: «What is knowledge?» «What are its sources?» «How much of the things we think we know are really knowledge?». «What is the part played by reason in acquiring knowledge?» «What kind of relation is there between knowledge and true belief?».

Although almost all the epistemological questions are discussed by Plato, they are not dealt with under a separate heading in his dialogues. As far as I know, the first thinkers to assign an independent chapter to epistemology are Muslim theologians. Especially the early Muslim the-

ologians devoted the first part of their works to epistemology. The reason for this is to search for an answer to the question «whether we obtain the objective knowledge of reality and arrive thereby legitimately at the knowledge of God and His attributes». For this reason the criticism of the negative attitude of the Sophists towards knowledge occupies an important place in their works.

In Muslim philosophers following the Aristotelian tradition, especially in Fârâbî and Ibn Sînâ, epistemology is not taken up as a separate part of their philosophy. In the psychological parts of their works in which psychology and physiology overlap, some of the epistemological questions are taken up incidentally.

Our aim in this paper is to determine the extent of the rôle of reason in obtaining knowledge in the works of Ibn Sînâ and to draw attention to the resemblance between him and the theologians, though he is generally known to be rationalistic in his views.

For Ibn Sînâ, as an Aristotelian philosopher, there seems to be almost no question of the validity of our knowledge, because, in contrast to the theologians, he does not enter into any discussion of the subject, but he takes the objective nature of our knowledge for granted. He only draws our attention to the fact that the data produced by the imaginative and estimative faculties can not be relied upon, because these internal senses, as Avicenna calls them, generally distort the sense-perceptions.

What is important for him, just as for Aristotle, is not to inquire into the question to what extent our knowledge of the external world is valid, but to offer an explanation to such questions as how and where our knowledge which is taken for granted is produced.

For Ibn Sînâ, perception is a kind of abstraction, i.e., abstraction in various degrees of form from matter or material relations such as quantity, quality, space, situation, time etc.. Acts of abstraction produced in external senses (known as five senses) and in internal senses (constituted by common sense, phantasia, imaginative faculty and estimative faculty) are different in degree. These acts of abstraction reach their highest degree in the speculative intellect.

When we look into the views of the Muslim theologians, especially those of Bâqillânî and Imam al-Haramain al-Juwainî on perception, it is clearly seen that their views, though far from philosophical subtleties, are in essence very close to those of the philosophers. As it is known, Imâm al-Haramain al-Juwainî is contemporary of Ibn Sînâ. The above-mentioned Ash'arite theologians make an important distinction between

sensation and perception. In their view sensations such as hearing, sight, smell, taste and touch take place in an orderly manner according to God's habit. What produces knowledge in us is not sensation but perception. Sensation has nothing to do with perception. We can call sensation perception only in an allegorical sense. For example, in everyday speech we say «I smelled such and such a thing, but I did not perceive its smell; I tasted such and such a thing, but I did not perceive its taste; I touched such and such a thing, but I did not feel its heat». These examples clearly show that sensations are completely different in nature from perceptions. It is existence that makes perception possible, not the rays penetrating the eyes as regards the sense of sight, or the vibration of the air passing through the earholes as regards the sense of hearing or the feeling of the heat as regards the sense of touch. In other words, existence is the condition for perception.¹ In this respect perception differs from sensation. It is in this way that the theologians regard perception as a kind of abstraction, i.e., abstraction of the object of perception from its material relations and that they base their theological doctrine of the vision of God in the Hereafter upon this epistemological foundation. Just as our perception of things is not the perception of their material relations, so the vision of God is not like seeing a material object ; it is a spiritual perception. Despite all this, the Muslim theologians do not give human intellect or any other mental faculty an effective rôle in the mental perception of the external world and deny any idea of mental faculties. Even human intellect or reason is, for them, part of immediate perceptions. In the last analysis all these perceptions are produced in us through God's creation.

As it is seen in the above-mentioned brief explanation, both the Muslim theologians and philosophers roughly share the same epistemological view, though the words used by them are drastically different. The words used by them are different, because the former are on the one hand devoid of philosophical culture, as it is seen in their works, and on the other their view of nature is opposed to the philosophical view of matter and form. For example, the philosophers' view that matter in potency cannot have a beginning in time and that forms are the *raison d'être* of material objects cannot be reconciled with that of the theologians who deny the eternity of the world and the idea of form as an effective substance in the formation of external objects. It is also for this reason that they oppose the views of most of the Mu'tazilites and the philosophers who, by dividing the human soul into separate faculties, give them an

effective rôle in the production of knowledge and that they attach every kind of effectiveness to God's creation.

Despite this general appearance of the difference between the theologians and the philosophers, can we say with certainty that Ibn Sînâ, the outstanding representative of the Muslim philosophers, gives an effective rôle to the animal and human faculties of the soul, or does he give them only a verbal rôle, i.e., a rôle for the sake of explanation, because acts of perceiving and knowing take place in us? For example, although the theologians attach all kinds of knowledge to God's creation, as we have shown above, they, in explaining the acquired (kathbî) knowledge², state that it is the kind of knowledge acquired through individual effort, even though this kind of knowledge, if not ultimately given by God, cannot be realized.

When we look into Ibn Sînâ's view closely, from the first stage of obtaining knowledge to the last, we see him making mention of divine inspiration for ordinary people and revelation for the prophets.

Even in the passages where Ibn Sînâ touches upon the peculiar characteristics of men and animals and propounds an excellent 'animal psychology' for his time, he attaches animal behaviours to divine inspiration.

On this subject Ibn Sînâ makes the following remarks: «Birds' making their nests and bees' making their honeycombs are not the outcome of rational investigation or reasoning, but that of divine inspiration and necessity. For this reason such actions of theirs do not differ; they produce such actions, not to better their conditions or because of an individual necessity, but because of specific necessity»³.

In another passage he says: «Even though it is alleged that (apart from men) all the other animated beings, for example, lions, abandon such acts as they can otherwise do, just as their abstention from eating their owners and youngsters, it cannot be said that these animal behaviours are engendered by a belief rooted in their souls. On the contrary, the reason for these behaviours is some other psychological condition. This condition is found in their creation and is the outcome of divine inspiration»⁴.

He also makes the following remarks: «The animal behaviours alleged to be produced by fear and hope are not due to their apperception of time or of things existing in time; on the contrary, they are also outcome of some divine inspiration»⁵.

According to Ibn Sînâ, human intellect makes use of the bodily faculties. Through the impressions acquired by these faculties it arrives at the universal concepts. For this, to use the terms of the theologians, it makes an effort to acquire knowledge. Ibn Sînâ makes mention of four kinds of mental operation :

1. Human intellect acquires separate universal concepts from the forms abstracted from their matters and material relations through determining between them resemblances and differences and separating their essential qualities from their accidental ones. During this operation it makes use of the imaginative and estimative faculties⁶. Human intellect is also capable of making one multiple and multiple one through the above operation. It uses this power in two ways :

a) It unites the concepts different and many as to their forms and identical as to their definition.

b) It unites genera and differentia through their definition. The opposite is true for the reverse operation.

It is in this respect that human intellect differs from animal faculties, because the latter perceive one as it is and many as they are. They can perceive, not the simple unity, but the unity as a whole composed of accidents and other qualities and can not abstract the essentials from accidentals. But the human soul has the capability of perceiving unity in plurality and plurality in unity, since it differentiates the essentials from the accidentals and the similars from the distinguishables. For instance, though Amr and Zaid, as an abstract concept, have the same humanness as to their definition, their humanness differs as to their individual characteristics. Moreover, human soul necessarily perceives time insofar as it perceives prior and posterior in things. But it perceives time in the present,** because prior and posterior are found in the present, not in time. In the same way it perceives the result in a syllogism and the object of definition, though it arranges a syllogism and definition in time.⁷

2. Human intellect sets up a relationship between the separate universal concepts as regards negation and affirmation and forms negative and positive propositions. It takes the proposition unification of whose terms is evident as it is. It leaves the propositions not of this nature aside till acquiring the middle term.⁸

3. Human soul acquires experimental premisses. In the acquisition of these premisses sensation plays an important rôle. With the help of sensation a) we necessarily attribute a negative or a positive predicate to the subject as in the case of the propositions «man is a rational

animal» or «man is not a rational animal». b) we attribute to the subject a predicate contrary to it, as in the case of the proposition «man is not an irrational animal». c) we acquire the subsequent of a negative or a positive conjunctive conditional proposition, as in the case of the propositions «if it is day, it is light; if it is not day, it is not light», and d) we acquire a negative or a positive disjunctive proposition whose predicate is not contrary to its subject, as in the case of the propositions «it is either day or night; it is neither black nor white». Since this relation between subject and predicate is continuous, human soul feels reassured either by the necessary sequence of antecedent and subsequent or by the essentially contrary nature of antecedent and subsequent and it thereby acquires 'a belief' depending either on sensation or reasoning⁹. Moreover, human soul makes up a proposition upon observation of a fact through sensation, and with the help of reasoning it observes that this fact takes place frequently and that it is not a chance-event. For example, scammony effects a purge. Since we observe this frequently, it gets rooted in our memory. Thereupon we form the following reasoning: If the purgative effect of the scammony was not found in its nature, but was a chance-event, it would not be observed frequently¹⁰.

4. Human soul decides the truth of the news related uninterruptedly by many people¹¹.

But it so seems that all these rational operations are only occasions for acquiring knowledge; knowledge is, in the last analysis, an inspiration or a revelation. Let us now try to prove this in Ibn Sînâ's own words.

According to Ibn Sînâ, human soul is like an empty tablet in its early state; it possesses a potential intellect. It acquires actual intellect later. Everything in potency needs something to actualise it. Therefore, in matters of intellection there is an actualising principle. This principle is the Active Intellect which preserves in itself the principle of the abstract rational concepts and gives them to the human soul. The relation of this intellect to our souls which are in potency is like that of the sun to our sense of sight. Just as the sun is actually observable and through its illumination it makes actually invisible things actually visible, so the Active Intellect has the same relationship as regards our souls¹². The Active Intellect is both the very essence of the intelligibles and the principle which actualises the potential intelligibles. It is this Intellect which is both the intelligizing principle and the intelligibles¹³. Ibn Sînâ explains how this principle works in actualising the potential intelligibles in the following way: The forms delivered by the imaginative faculty to the rational faculty, since they are not yet purified from their material relations, are hidden under these relations just like the things found in

the dark. Just as the sun makes the invisible things visible through its light, so the Active Intellect makes these hidden abstract forms intelligible through its illumination. In other words, when the rational faculty conceives the particulars existing in the faculty of imagination and is illuminated by the Active Intellect, these particulars become abstracted from their matters and material relations, and they impinge upon the rational faculty¹⁴. This clearly shows that the rational faculty has no such active rôle as abstracting the particular forms delivered to it. The act of intellection by the rational faculty only makes the human soul ready to receive the abstract forms flowing from the Active Intellect upon it, since intellections, according to Ibn Sînâ, are the movements which make human soul ready to receive this flux of forms. This resembles in a way to the fact that the existence of the middle terms makes us ready to receive the results in a syllogism¹⁵.

As it is known, the Active Intellect also gives forms to the formless first matter. It has therefore two important functions independent of one another: a) to deliver the abstract rational concepts or forms to the human soul, and b) to give forms to the formless primary matter.

The function of the Active Intellect to help ordinary human soul conceive abstract forms may be qualified as inspiration and its function to deliver the prophets the knowledge of reality as revelation. Thus it is seen that the Active Intellect which is outside the human soul has the very function of the Archangel Gabriel. These inspirations and revelations may arise on a rational level as well as on an imaginative level. In the latter case the knowledge of reality is either delivered through symbols and allegories or as it is.¹⁶ Even in the imaginative level the knowledge of reality flows from the Active Intellect or the Archangel Gabriel upon the imaginative faculty.

Unless human soul enters into communion with the Active Intellect, it remains in the level of material intellect. According to Ibn Sînâ, the acquisition of knowledge by the human soul through the Active Intellect and its conceiving the intelligibles is either indirect as in the case of learning from others or direct as in the case of the prophets and the saints. In people of direct perception or intellection the potential intellect is strong in the highest degree prior to any act of learning or prior to being ready to receive the intelligibles through the effect of the sensible forms. Ibn Sînâ calls this strong capacity 'intuition' or 'immediate apprehension'. For him the intensity of this capacity has degrees: In some people it is so strong that they do not need to exert much effort

and to get educated in order to communicate with the Active Intellect. So they have the capacity to receive the intelligible concepts besides the capacity of the absolutely potential intellect, and they appear to know everything directly in themselves. This is the highest degree of intuition and it is right to call this material intellect 'sanctified intellect' or 'the sanctified spirit'¹⁷.

Ibn Sînâ clarifies the direct and indirect perception in the following manner: Intelligible truths are acquired through the apprehension of the middle term in a syllogism. This happens in two ways: 1. through intuition; and 2. through learning. Intuition is a mental act which serves human mind to acquire the middle term by itself. To apprehend the middle term through learning from somebody and the formation of knowledge through this operation also depends, in the last analysis, upon intuition, because the middle term used in a science is for the first time apprehended by some person who has not so far had knowledge of it through intuition and transmitted to others through teaching. As regards quality and quantity, intuition has degrees. It has quantitatively different degrees, because some people acquire numerically more middle terms than others. It has also qualitatively different degrees, because some people apprehend the middle terms more quickly than others. Among the people we can see those who have no intuition at all as well as those who have it in the utmost degree. The former group may compensate for their imperfection through learning or may not compensate for it at all. The latter group is composed of those who have intuition in all subjects or in most of them and of those who obtain intuition in the shortest possible time¹⁸.

As it is seen, knowledge is not, in the last analysis, more than a kind of inspiration or revelation. In other words, it is the creation of God through a mediator. This conception of knowledge held by Ibn Sînâ brings him closer to that of the theologians. In my view, this important fact which justifies Ibn Rushd's charge against Ibn Sînâ that he made concessions to the theologians and the common folk facilitated in later times the close cooperation between philosophy and theology, and this cooperation finally resulted in the victory of theology over philosophy.

FOOTNOTES :

1. Juwainī, Kitāb al-Irshād, ed. by M. Yūsuf Mūsa and others, Qairo 1950, pp. 173-175; cf., Bāqillānī, Kitāb at-Tamhīd, ed. by Abū Rīdah and others, Qairo 1366/1947, pp. 37-38.
 2. Juwainī, Kitāb ash-Shāmil, ed. by A. Sāmī an-Nashshār and others, Alexandria 1969, pp. 111 ff.; Bāqillānī, Tamhīd, p. 35; Insāf, ed. by al-Kawtharī, Qairo 1369/1950, p. 13; see also, Baghdādī, Usūl ad-Dīn, Istanbul 1346/1928, p. 8.
 3. Avicenna's De Anima, ed. by Fazlur Rahman, OWP 1970, p. 204.
 4. Ibid., pp. 204-205.
 5. Ibid., pp. 205-206.
 6. Ibid., pp. 221-222, 236; an-Najāt, ed. by al-Kurdi, Qairo 1331/1912, pp. 297-298.
 7. Avicenna's De Anima, pp. 236-237.
 8. Ibid., p. 222; Nejāt, p. 298.
 9. Avicenna's De Anima, p. 222; Najāt, p. 298.
 10. Avicenna's De Anima, s. 222; Najāt, p. 298; cf. pp. 94-95.
 11. Avicenna's De Anima, p. 222; Najāt, pp. 298-299.
 12. Avicenna's De Anima, pp. 234-235; cf., Najāt, pp. 315-316; Livre de Science, French tr. by M. Achena and H. Massé, vol. II, Paris 1958, p. 78.
 13. Nejāt, p. 316.
 14. Livre de Science, vol. II, p. 78; Avicenna's De Anima, p. 235.
 15. Avicenna's De Anima, p. 235.
 16. Ibid., pp. 174-176; Livre de Science, vol. II, p. 83.
 17. Avicenna's De Anima, pp. 248-249; Najāt, p. 272.
 18. Avicenna's De Anima, pp. 249-250; Najāt, pp. 272-274; cf. Livre de Science, vol. II, pp. 87-89.
- * This paper has formerly been presented to the International Symposium on Ibn Turk Khwārazmī, Fārābī, and Ibn Sina held on September 9-12, 1985 by Atatürk Cultural Centre.
- ** The «present» or «now» has no extension according to the Aristotelians.

ZINDIKLARIN UYDURMA HADİSLERLE MÜNASEBETİ

Prof. Dr. Sadık CİHAN
O.M.Ü. İlahiyat Fak.

«Uydurma Hadislerin Doğuşu, Siyasi ve Sosyo-Politik Olanlarının Olaylarla İlgisi» isimli doçentlik tezimin giriş kısmında hadis uyduran guruplardan biri olan zındıklarla ilgili araştırma yaparken, bazı bîdat ve hurafelerin menşeinin bu kimseler olduğunu ve ençok bunlar tarafından hadis uydurulduğunu müşahade ettim.

Konu üzerinde çalışmaya başladıktan sonra, zındıkların yazdığı kitapların az olduğunu ve az olanında hemen hemen yok olması sebebiyle zındıkların gerçek yönlerinin tesbitinin zor olduğunu gördüm. Hatta bu konu üzerinde en çok araştırma yapan müsteşrikler tarafından bile zındık kelimesinin manası ve devirlere göre aldığı mana dışında, bu hareketin bütün yönlerini inceleyen geniş kapsamlı, son zamanlara kadar, çalışmalar yapılmamıştır. Bundaki başlıca sebep belkide temel kaynakların olmamasındandır.

Fakat buna rağmen zındıkların, çeşitli yönlerinden biri olan, uydurma hadislerle münasebetini incelemeye karar verdim. Araştırma esnasında ilk önce hadis usulü, hadis tarihi ve hadis ricâli kitaplarına başvurdum.

Hadis usulü ve hadis tarihi eserlerinde birbirinden pek farklı olmayan nakiller yapılmıştır. Ricâl kitaplarında ise yalnızca bazı kişilerin zındık olduğuna ve uydurdukları hadislerle temas edilmiştir.

Çalışmanın belli başlı kaynaklarını «Mevduât» kitapları teşkil etti. Bunlarda da uydurulan hadisler yalnızca konulara göre veya alfabetik olarak tasnif edilmiş olup, hadsilerin uyduruluş sebeplerine pekaz temas edilmiştir.

Zındık kelimesinin manası ve gelişimi üzerinde çalışmalar yapıldığı için, kelimenin kısaca manasını vermekle yetindim. Esas bunların uydurdukları hadisler üzerinde durdum. Uydurulan hadislerin zındıklar tarafından uydurulup uydurulmadığını kaynaklarda belirtilen bazı noktalardan yararlanarak tesbit etmeye çalıştım. Tesbit ettiğim bu hadisleri kendi aralarında guruplandırımdım. Guruplandırılan hadisler arasında da münasebetler kurmayı denedim. Bu guruplar dışında zındıklar tarafından çeşitli sahalarda hadisler uydurulmuş ise de, şimdilik bir gurup yapmaya yeterli olmadığı için onları konunun dışında bıraktım.

A — Zındık Kelimesinin Manası

Zındık kelimesinin tekili zandaka, çoğulu zenâdikadır. Kelimenin aslı «zende» veyahut «zendî» dir. İlk kelime zındık kelimesinin aslı olarak kabul edilmiştir. Bu tabir esasta farsça bir kelime olup, Araplarla İranlı mevâlilerin birbirine karıştığı zamanda arapçalaşmıştır.¹

Arap Hiyere kabilesinin İranlıların hakimiyeti altında kalması sebebiyle bu kelimenin, İslâm'dan önce, Kureyşliler arasında yayıldığı ve İran dinlerine ait bir dinin adı olduğu görülür.²

İslâmın gelişmesi ve yayılması ile birlikte Mecusi dinine bilhassa Mani dinine tabi olanlara dendiği gibi, daha sonra dini olmayan mühlidlere de bu isim verilmiştir.³

Bu kelime ilk defa Irak'ta 125/742'de Ca'd b. Dirhem'in cezalandırılması, yani idamı dolayısıyla kullanılmıştır.⁴

Abbasi devrinde zındık tabiri genellikle Mecusi dinine ve bilhassa Mani dinine tabi olan kimselere verilmekle birlikte, itikadî bozukluğun yaygınlaşması ve dinsizliğin açığa vurulması sebebiyle uluhiyeti inkâr eden herkese verilmiştir.⁵

Bu kelimenin manası daha da genişleyerek çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Küfrü içinde gizleyen, fakat müslüman görünene, Allah'ı inkâr edene, O'na ortak koşana, O'nun hikmetini ve İslâmî prensipleri inkâr edene de denmiştir.⁶ Bunun yanında müteşabih ayetleri te'vil edenlere, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenlere de zındık denmiştir.⁷ Diğer taraftan halifeler siyasi düşmanlarını zındıklıkla itham etmişler, şubi olanlara da aynı isim verilmiştir.⁸

Kelamcılar mütezilileri ilk defa zındık olarak gördüler. Şiiler kendi aralarında, yani modere olan şiiler kendilerinden daha katı olan şiileri zındık olarak isimlendirirler.⁹

Hız. Peygambere hakaret eden, Nebiliğini kabul etmeyen, hatta bütün peygamberleri inkâr edenler için kullanıldığı gibi, genellikle birbirlerine muhalif olanlar karşılarındakileri zındıklıkla itham etmişlerdir.¹⁰

Bazı alimler ve ekoller zındık kelimesini çeşitli manalarda kullanmışlardır. Gazali, İslâm Dininden çıkan herkesi zındık olarak tavsif etmiştir.¹¹

Şafii alimlerinden el-Malatî zındıkları beş guruba ayırır : Allahın varlığını kabul etmeyen muattıla; hayır ile nûr ve şer ile zulmetin yaratıcıları olmak üzere iki tanrı inancını benimseyen maneviyye; servet eşitliğini, kadın ve evlât ortaklığını benimseyen mezdekiye; âdil imam olmadığından dünyadaki her şeyin haram olduğunu iddia eden abdakiyye; ruhların gökler alemine baktığına ve bu yolla cennetleri müşâhade edip lezzetlerini tattıklarına inanan ruhaniye'dir.¹²

Hanbeliler de el-Malatî'nin görüşlerine benzer fikir ileri sürerler. Mezhep kurucusu Ahmed b. Hanbel (Ö. 241855), ruh maddî olmayan bir tezahürdür, o ilâhtır diyen Cehm b. Safvan'ı (Ö. 128/745) zındık olarak tavsib eder.¹³

Fikhi tarife göre, delâlete çağırın, delâletle maruf olan ve dini bozma faaliyetinde bulunanlara da zındık denilmiştir.¹⁴

Yukarıdaki açıklamaları özetlemek gerekirse genellikle İran dinlerine mensup olanlara zındık denilmiş olup, bu husus daha yaygındır. Sonradan bu kelimenin manası daha genişleyerek uluhiyeti inkâr eden herkese, İslâmî kabul etmeyen ve İslâm'dan dönenlere, İslâmın ana prensiplerinden birini veya hepsini inkâr edenlere veyahut inkâra götürecektir te'villeri yapanlara, bidat ehline zındık diye isim verilmiştir.

Konumuz zındık kelimesinin manasını kısaca açıklamaktır. Yoksa bütün devirlere göre geçirdiği merhaleleri ve aldığı manaları derinlemesine incelemek değildir. Bu bakımdan kelimenin genel anlamını belirttikten sonra, esas bu kimselerin uydurdıkları hadisler üzerinde duracağız.

B — Zındıkların Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sebepler

Maniheizm erken devirde Arabistana girmiş ve Amr b. Adi (270 - 300) maniheistlerin koruyucusu olmuştur. Emeviler devrinde Sasanilerden kaçan pekçok maniheist müslümanların gösterdiği hoşgörü ve müsamaha sebebiyle Mezopotamya'ya sığınmıştır.¹⁵ Bundan anlaşılıyor ki İran dinlerine mensup olanlar, bilhassa maniheistler dinî inançlarını rahatça icra edebilmişlerdir. Fakat ne zamanki kendi düşüncelerini yaymaya çalışmışlar, takibata uğramışlardır. Emeviler devrinde gayelerini fazla tahakkuk ettiremeyen zındıklar, hilâfetin Abbasilere geçmesinden sonra emellerini ve

düşüncelerini tatbik etme imkânı bulmuşlardır. Çünkü Abbasiler takibetlikleri siyaset sebebiyle çeşitli din ve mezhepdeki insanlara daha fazla müsamaha göstermişler ve devlet idaresinde, Emevilere nisbetle, onlara daha çok yer vermişlerdir. Bu müsamahadan dolayı zındıklık oldukça yayıldı.¹⁶ Zındıkların çoğu İslâmiyeti kabul etmekle birlikte, kafaları eski dinlerinin öğretileriyle doluydu. Bunların İslâmiyeti kabul etmeleri inançlarına şهادet kelimesini eklemekten ibaret kalmıştır. Bundan dolayı da dinlerindeki meseleleri İslâma sokmuşlardır.

Abbasi devrinde bilhassa üçüncü asırda, zındıklığın yayılmasına yardım eden birçok sebep vardır. Mühim olan birkaçı şunlardır :

a) Dinle ilgili esas meseleler etrafında münakaşaların çoğalması ve felsefi sözlerin yayılması. Hikmet ve felsefe ile ilgili ktiapların tercüme edilmesi ve tercüme edilen bu kitapların okunması,

b) Emevi hilâfetinin yıkılmasından sonra, Abbasilerin fars hükümeti üzerindeki tesirlerinin azalması farslıların mecusilik esaslarını ve bilhassa Mani mezhebinin yaymakla, müslümanların akidelerini ifsad yoluyla İslâmla alaya başlamaları,

c) Hükümetin farslılardan olan mevâlilere dayanması, Arapların hükümet idâresinden uzaklaştırılması neticesi farslıların eski mezheplerini açığa vurma imkânı doğması.¹⁷

d) Zındıkların inançlarının hıristiyanlık ve zerdüştlük arasında orta bir yol olması sebebiyle, mezkûr din mensupları üzerinde etkili olması, diğer taraftan onların ilkeleriyle bazı İslâmî ilkeler arasında benzerlik bulunmasıdır. Meselâ bir mani, müslüman gibi günde birkaç vakit (4 veya 7) ibadet eder ve müslümanın namaz için aldığı abdest gibi ibâdetinden önce kendine mahsus bir temizlik yapardı.¹⁸

C — Zındıkların Gayeleri ve Çeşitli Kisveler Altında Faaliyetleri

I. Gayeleri : Zındıkların gayeleri genel olarak kaynaklarda şöyle belirtilmiştir. İslâm dinini bozmak ve dinle alay etmek,¹⁹ İslâm ahlâkını ve birliğini sarsmak, haramı helâl, helâli haram göstermek, dindar müslümanların akidelerine şüphe ve tereddüt sokmak,²⁰ Hz. Peygamber ve Onu takib edenlerle alay etmek,²¹ insanları İslâmdan uzaklaştırmak,²² bir şekli ile ilim ve dinde bir şekli ile edebte ve bir şekliyle de Arapları ayıplamakla ilgili hususları yaymak.²³

Zındıklar, yukarıdaki hususları tahakkuk ettirmek için akaid, fıkıh, ah-lâk,²⁴ terhib ve terhib, amellerin faziletleri,²⁵ çeşitli yiyecekler ve sebzeler (et, mercimek, baklagiller, peynir, ceviz, patlıcan, nar vs.) hakkında hadis uydurmuşlardır.

Zındıklar gayelerine erişmek için ilk önce Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri tebdil ve te'vil etmek istemişler, fakat başarıya ulaşmamışlardır. Kendileri için en müsait alan olarak Hz. Peygamberin hadislerini bulmuşlardır. Bu sahada gayelerine uygun binlerce hadis uydurmuşlar ve halk arasına yaymışlardır.

İslâm düşmanları uydurdukları hadislere mesnet teşkil etmek üzere Hz. Peygamberin ağızından şu hadisi söylemişlerdir :

إِذَا حَدَّثْتُمْ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُوَافِقُ الْحَقَّ فَخَذُوا بِهِ حَدَّثْتُمْ أَوْ لَمْ أَحَدْتُمْ

«Benden bir hadis rivâyet ettiğiniz vakit hakka muvaffık olursa onu söyleyeyim veyahut söylemeyeyim alınız».²⁶

Zındıklar bu sözle Hz. Peygamberin söylemediği, fakat genelde İslâmî ruha uygun birçok hadis uydurarak, dinin emretmediği çeşitli ibadet şekillerini, ileride görüleceği gibi, meşrulaştırmak istemişlerdir. Fakat din düşmanları bu sınırı aşarak gâyri İslâmî olanları da uydurmaktan çekinmemişlerdir.

II. Çeşitli Kisveler Altında Faaliyetleri

Zındık veyahut mülhid denilen bu kimseler İslâm'dan intikam almak ve müslümanları parçalamak için bazan züht ve takva bazan felsefe ve hikmet, bazan da Ali ve evlatları hayranlığı örtüsüne bürünerek asıl maksatlarını içlerinde gizleyerek müslümanlar arasında yayılmışlar, böylece gayelerini icraya çalışmışlardır.

Bu gayeyi taşıyanlardan bir gurup şöyle demiştir : «Muhakkak ki Muhammed rûsul ve nebi değildir. Sahih bir din de ortaya koymamıştır. Halen giriştiği iş kuvvet kazanmış, şanı yücelmiş bize, memleketimize ve mallarımıza galebe çalmış, taraftar ve yardımcısı artmış, mukavement etmemiz imkânsız hale gelmiştir. O halde yolumuz şu olacaktır : Açıkladığımız düşmanlığı zahiren reddedip onlara yaklaşacak Muhammed'in dinine girecek, iman edecek, sonra da dinlerini hilelerle ifsad edeceğiz».²⁷

İbn Hıbban (Ö. 345/956) bu kişilerin durumunu şöyle açıklar: «Küfrü kabul edip, Allaha ve ahirete inanmayan bu kimseler şehirlere giriyorlar ve ilim ehline benziyorlardı. Alimler adına hadis uyduruyorlar ve rivayet ediyorlardı, hatta bu hadisler kendi aralarında dolaşıyordu».²⁸

İbn Hıbban'ın ifâdesinden şu hususları çıkarabiliriz :

a) Din düşmanlarının birinci vasfının uluhiyeti inkâr olduğunu,

b) İlim ehlinden görünüp, insanlara itimat telkin ettikten sonra sika kimselere dayanarak hadis uydurduklarını,

c) Sika kimselere dayanarak ortaya koydukları hadislerin insanları şüpheye düşüren hususları ihtiva ettiğini,

d) Hatta sikaların bu kimselere dayanarak hadis aldıklarını, aynı zamanda bu hadislerin kendi aralarında dolaştıklarını.

Mülhidler hadis uydurmak için çeşitli kisvelere girerek ve bazı hileli yollara başvurarak insanları kendilerine bağlamışlar ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Zındığın birisi içini hurafelerle ve dini küçük düşürücü beyanlarla doldurduğu kitabını bir ağacın içine koyup üzerini kurşunla kapatmış, bir müddet sonra ortaya çıkarak rüyasında falan yerdeki ağacın içinde bulunan bu kitabın kendine gösterildiğini ve onun içindeki bilgileri tatbik etmekle emrolunduklarını iddia etmiştir.²⁹ Bazan da zındıklar güvenilir olarak bilinen kimseleri istismar etmişlerdir. Meselâ, bunlardan birisi Abdullah b. Salih' tir (Ö. 223/837) ki, —Kitûbu'l-Leys diye meşhurdur— aralarında anlaşmazlık bulunan komşusunun oyununa gelmiştir. İslâm düşmanı olduğu muhakkak olan bu kimsenin Abdullah b. Salih'in yazısına benzeterek yazıp hazırladığı uydurma sözleri onun evine gönderip kitaplarının arasına koyarak kendi hadisleri olduğuna inandırmak istemiştir.³⁰

Bazan da şeyhin gafletinden istifade etmişlerdir. Zındıklardan biri şeyhin hadislerini yazıyormuştu, şeyhin gafletini yakalar yakalamaz kitaba birçok uydurma hadis ilâve etmiş, şeyh de bu hadisleri kendi hadisleriymiş gibi rivâyet etmiştir.³¹

Burada iki mühim nokta göze çarpmaktadır: Birincisi, bir zındığın şeyhin itimatını kazanarak katibi olması, ikincisi hadis nakleden şeyhin naklettiği hadiselerini anlamayacak kadar da cahil olduğu.

Şeyh ve aynı zamanda zındık olan bir kişi hakkında İbn Hıbban şöyle der: «Eyyüb b. Abdüsselam şeyh ve zındık idi, Ebu Bekre'den, o da İbn

Mesud'tan hadis rivâyet ederdi. Rivâyet ettiği hadislerden biri de şudur : «Allah kızdığı zaman arşın üzerine dayanır, hatta arş Onu taşıması sebebiyle ağırlaşır».³²

Rivâyetten anlaşılmalıdır ki, Abdüsselam esas niyetini saklayarak şeyh kisvesine bürünmüş, insanlara itimat telkîn ettikten sonra, bu kisve altında sika kimselere dayanarak-ibn Mesud vs. -hadis rivâyet etmiş ve rivâyet ettiği tescimle ilgili hadisle de İslâm'ın Allah inancını bozmak istemiştir.

İç duygularını hissettirmeyen ve hatta güvenilir bir kimse intibahını veren zındıklar bazı muhaddislerin bile itimadını kazanarak, onların kâtibi olma imkânını elde etmişlerdir. Bunlardan biri Habîb b. Habîb'tir (Ö. 218/833) ki Malik'in kâtibi olmuştur. Hadisciler tarafından sika bir kimse olmadığı, insanların en yalancısı ve naklettiği hadislerin hepsinin uydurma olduğu beyan edilmiştir.³³

Dininde hazık, el çabukluğunda mahir bir kimse olan Abdullah b. Meymun el-Kaddâh el-Ehvazî (Ö. 261/874-75)³⁴ sufiyenin Mutenemmi'se tarikatının halleriyle hallenirdi. Bundan istifâde insanları kendi dinine (Seneviyye) davete başladı. Bir gurup da ona uydu. Fakat sonra durumu anlaşılınca insanlar onu öldürmek istediler. O da Basra'ya kaçtı. Ukaly köylüleri arasına girdi ve şiiiliğini ilân etti. Bu onun en büyük hilelerinden biriydi. Çünkü Şia'ya girmekteki gayesi sahabeye küfürü teşvik etmektir.³⁵

D — Zındıkların İslâmî Prensipleri Bozma Faaliyetleri

1. Allah İnancı : Zındıkların Allah inancını nasıl bozmak istediklerine temas etmeden önce, İslâm'ın Allah inancına kısaca temas edelim :

İslâm Dini Allah inancını gayet açık bir şekilde belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'de : «Ey Resulüm, Allahın nasıl bir varlık olduğunu bize açıkla diyen o Kureyşe de ki : O, Allah'tır, tekdir (eşi, ortağı yoktur). Allah sameditir —her yaratığın muhtaç bulunduğu eksiksiz bir varlıktır— Doğurmadı, O doğrulmadı. Hiçbir şey O'na denk olmamıştır» denilmiştir.³⁶

Kur'an-ı Kerim'de bazı müteşabih ayetler vardır : «(Allah iblise şöyle) buyurdu : «— Ey iblis, bizzat kudretimle yarattığıma secde etmene seni hangi şey engelledi...»³⁷ ayetindeki *خلقت بيدي* ifadesi ile; (Ey Resulüm, Hüdeybiye gününde Rıdvan biatı ile gerçekten sana biat edenler ancak biat etmiş olurlar. Allah'ın kuvvet ve yardımı, o biat edenlerin vefa

ve sadâkatlarının üstündedir...»³⁸ burada geçen «يد الله فوق أيديهم»

sözü ele alınarak Allah'ın bir takım uzuvları olduğu, hatta bazı hadislerde geçen «Allah âdemi kendi suretinde yarattı»³⁹ tarzındaki ifadeler Allah'ın insan şeklinde olduğu tarzında tefsir edilmiştir. Halbuki Kur'an-ı Kerim böyle bir tefsire imkân vermeyecek kadar açıktır: «Sana Kur'an'ı indiren O'dur. Bunun bir kısım ayetleri açık ve kesindir. Bunlar Kur'an'ın esasıdır. Diğer bir kısım ayetler vardır ki (onların manası sizce anlaşılmaz) müteşabihlerdir. İşte kalplerinde şüphe bulunanlar fitne aramak, te'villine girmek için Kur'an'ın müteşabih ayetlerine uyarlar. Halbuki, o müteşabihin te'villini yalnız Allah bilir. İlimde kökleşmiş ve metin olmuş kimseler ise «— Biz ona manası anlaşılmayan müteşabihe inandık açık ve kapalı bütün ayetler Rabbimiz tarafındandır» derler. Bunları ancak akılları tam olanlar iyice düşünür».⁴⁰

Uzuvlardan başka bir de Kur'an-ı Kerim'de harflerle, seslerle ve rakamlarla ilgili ayetler vardır. «...Allah Musa'ya hitap etti»⁴¹, «Allah tarafından (melekler vasıtasıyla) bir söz olarak onlara 'selam' vardır»⁴²; «—Ya Musa Ben (seni) peygamber göndermemle ve (seninle vasıtasız) kelimeleri söylemekle seni aşkın insanları üzerine seçtim...»⁴³

Ayetlerde ve hadislerde geçen Allah'ın eli, Allah'ın Musa ile konuşması, Allah'ın insanı kendi suretinde yaratması vs. şeklindeki ifâdelere zahiri mana vermek mümkün olmamasına rağmen, zındıklar kendi gaye ve hedeflerini tahakkuk ettirmek için ayetlerin ve hadislerin zahiri manasına sarılarak, Allah'ı insana veya mahlûkattan birine benzetmişlerdir. Dolayısıyla zihinlerde dolaşan veya zaman zaman Allah nasıldır, ne şekildedir? sorularına kendi yönlerinden cevap vermişler ve böylece İslâm'ın temeli olan Allah inancını bozmak istemişlerdir. Müslümanların kafalarında şüphe ve tereddütler meydana getirmeyi düşünmüşler ve bir takım ihtilâfların doğmasını, hatta bunu müdâfaa eden fırkaların kurulmasını sağlamışlardır.

Mülhıdler Allah'ı insana benzetme, Allah'a mekan ittihazi ve Allah'ın konuşması gibi çeşitli hususları hadis şeklinde ifade etmişlerdir.

a) Allaha Mekan İttihazi

İnsanların kafalarında dolaşan Allah'ın mekan sahibi olup olmadığı, bir yerde oturup oturmadığı ve nerede oturduğu, nasıl oturduğu sorusuna veya düşüncesine cevap vererek Allah'a çeşitli şekillerde mekânlar ittihaz etmişlerdir. Allah'ın bir mekâna sahip olduğunu teyit etmek için: «Eğer

Allah yeryüzüne inmek isterse, arşından bizzat kendisi iner» denmiştir. Daha sonra Allah bir köprüye oturtulacaktır : «Muhakkak Allah kıyamet günü Cennet ve Cehennem arasındaki köprünün ortasına oturur».⁴⁴ Burada Allah'a mekân ittihaz edilmekle kalınmamış, hatta o kadar ki, herhangi bir köprüden bile çok küçük olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Cennet ve Cehennem arasında, dünyada olduğu gibi, bir köprü olduğu düşüncesi de yayılmıştır.

Allah'ın varlığı daha da küçültülerek bir deve üzerine oturtulacak, elbise giyen ve hac yapan bir varlık durumuna getirilecektir : «Rabbimi Kurban Bayramı'nın üçüncü günü boz bir deve üzerinde yünden cübbe olduğu hâlde insanların önünde gördüm»⁴⁵, başka bir sözde de: «Rabbimin üzerinde örtü olduğu halde kırmızı bir deve üzerinde gördüm...» denilecektir.⁴⁶

Hatta Allah bir balona benzetilecektir : «Allah kızdığı zaman yeryüzü üzerinde şişer, O'nu taşımak yeryüzüne ağır gelir».⁴⁷ Allah bir insanın kalbine sığdırılacak kadar daha da küçültülecektir : «Gökyüzü ve yeryüzü beni istiab etmedi, fakat mü'min kulumun kalbi beni istiab etti»⁴⁸. Bu haberin Kur'an-ı Kerim'in şu ayetinden mühlhem olduğu görülür : (Biz emaneti göklere yere ve dağlara arz ve teklif ettikte onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan bunu sırtına yükledi. Çünkü o çok cahildir).⁴⁹

Burada hadislerle ilgili bir noktaya temas edelim. Hadisin Hz. Peygamberin sözü olmadığı hususunda muhaddisler hemen hemen ittifak etmişlerdir. Buna rağmen hadis genellikle tasavvufi eserlerde delil olarak kullanılmıştır. Hadisin tasavvufi eserlerde kullanılması cahil zahid ve mutasavvif kimseler tarafından uydurulmuş olabileceği sorusunu hatıra getirebilirse de bu oldukça zayıf ihtimaldir. Çünkü te'vile kaçmadan hadisin manasına bakıldığı zaman Allah'ı küçültücü bir ifade vardır ki zındıkların uydurduğu söylenen «Mü'minin kalbi Rahmanın parmaklarından iki parmak arasındadır»⁵⁰ sözüyle benzerlik arzeder. Aynı zamanda bazı kaynakların bu hadisin mühlidler tarafından uydurulduğuna işâret etmeleri de görüşümüzü destekler mahiyettedir.

b) Allah'ı Cisimleştirme : İnsana benzetilmesi

Allah'a mekân ittihaz edildikten sonra cisimleştirme yoluna gidilecek ve bu cisimleştirmede daha çok insana benzetilecektir. Benzetmede çeşitli hususlar —genç, ihtiyar, büyük, küçük vs.— gözönüne alınacaktır.

Allah'ın genç olduğu «Rabbimi tüysüz bir genç surêtinde gördüm» şeklinde ifade edilecektir.⁵¹ Bu durum az bir farkla işlenecek, yalnız insanların çok değer verdiği en kıymetli altın madeni ile bezendirilerek cisimlendirme daha dikkat çekici bir hale getirilecektir: «Rabbimi rüyamda yeşillikler arasında en güzel bir surette saçı bol genç bir adam, ayaklarında altından ayakkabılar, yüzünde altından bir örtü olduğu halde gördüm».⁵²

Allah insana benzetildiğine göre, O'nun yaratılışı insanın yaratılışı gibi midir? sorusuna şöyle cevap verilecektir: «Allah atı yarattı, onu koşturdu, sonra onun terinden nefsinı yarattı».⁵³ Habere bakıldığı zaman ne kadar tezat teşkil ettiği görülür. Allah'ın atı yarattığı kabul edilmesine rağmen, yaratan bir varlığın yaratılanın terinden kendisini yaratması gibi bir mantıksızlık örneği verilmiştir. Bu da gösteriyor ki, din düşmanları İslâm akidesini bozmak için en asgari mantık kaidesine bile yer vermeyecek kadar kötü niyetli olduklarını göstermiştir.

Allah insana benzetildikten sonra, insan gibi hareket etmesi kadar normal birşey olamaz. Nitekim Allah muayyen günde yeryüzüne indirilecek ve müslümanlarla bir arada bulunacaktır: «Cuma günü olduğu zaman, Allahü Tealâ ezan ile ikâmet arasında yeryüzüne iner. Üzerinde bir örtü vardır. Örtünün üzerinde Ben Allahım, benden başka ilâh yoktur yazılmıştır. Her mü'min kible tarafına Ona yönelik olarak namazını bitirinceye kadar dırur. İmam namazdan selam verdiği zaman, Allah semaya yükselir».⁵⁴

İnsan şekline sokulan bir varlığın (Allahın) yaratıklarını da kendi bünyesinden yaratması kadar tabii birşey olamaz. Nitekim şöyle yaratılacaktır: «Allah melekleri kollarının ve göğsünün kılından veyahut nurundan yarattı».⁵⁵

Zındıklar ayetteki Allah'la Musa'nın nasıl ve ne şekilde konuştuğunu belirtmekten geri kalmayarak şöyle diyeceklerdir: «Allah Musa ile konuşma günü üzerinde yünden bir cübbe, elbise ve zekî olmayan merkep derisinden terliği olduğu halde konuştu».⁵⁶ Hatta Allah'ın giyeceği ve oturacağı kürsü Cebbrâile hazırlatılacak ve Allah bu kürsüden konuşturulacaktır: «Allah Musa ile yeryüzünde konuştuğu zaman Cebbrâil Cennet elbiselerinden iki elbise, inci ve madenle süslenmiş bir kürsü getiriyordu. Allah kürsü üzerine oturuyor ve kürsüyü dilediği yere kaldırıyor ve dilediği yerde konuşuyordu».⁵⁷

Zındıklar Allah'ı tecsim fikrini sistemleştirerek çeşitli fırkalar meydana getirmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Müteşebbihe Davud el-Cevâribe'ye mensup olanlardır. Bu kişi mabudunu kadının cinsî organı ve sakaldan başka insanda bulunan bütün organlara sahip olduğunu ifade eder.⁵⁸ Fırka Hâlikı mahlûkata benzeter ve Onun bü yüklük ve celâline yakışmayacak (el, ayak, saç, tırnak, iki göz, iki kulak, et, kan) gibi şeyleri izâfe eder.⁵⁹

Bu fırka müntesibleri müteşabih ayetleri aynen kabul etmeleri yanında, fırkalarının görüşlerini yaymak için teşbihi birçok haber uydurdular ve bunları Hz. Peygambere nisbet ettiler. Şehristani, müşebbihenin bu nevi haberleri Yahudilikten aldığını ve teşbihin Yahudiliğin bir karakteri olduğunu beyan etmiş ise de, görüşü yerinde değildir.⁶⁰ Çünkü teşbihi ibtidâi dinlerde ve Hıristiyanlıkta görmek mümkündür. Teşbihi haberleri de bizzat fırka müntesibleri uydurmuştur. Meselâ, «(Allahı) Mina'da yevmi nefis günü en güzel devenin üzerinde ve insanların önünde yünden bir cübbe olduğu halde gördüm»,⁶¹ «Eğer Allah dünyaya inmek isterse, arşından bizzat kendisi iner»⁶² gibi sözler. Bunun yanında Hz. Peygamberin zevcesi Hz. Ayşe'ye bazı haberleri isnat ederek, davalarını biraz daha kuvvetlendireceklerdir: «Nebi, Rabbini kürsü üzerinde oturan bir genç suretinde gördü. Onun parlayan yeşil nurdan ayağı vardı».⁶³

Allah insana o kadar yaklaştırılacak ki, âdeta insanla hemhal duruma getirilecektir: «Rabbim bana mülâki oldu, benimle müsafaha etti, karşımda durdu, elini iki omuzum arasına koydu, öyleki parmaklarının soğukluğunu hissettim».⁶⁴

Kerramiye Mezhebinin kurucusu Ebu Abdullah b. Kerram (Ö. 225/839) dir. Kerram sufi, âbid, mütekellim ve mutaassıb bir zattı.⁶⁵ Sirtında bir post, başında bir külah taşıyan Kerram yoksulluk içinde yaşar ve aza kanaat ederdi. Vaazetmeyi ve hadis rivâyet etmeyi severdi. Kendisinin züht ve takvaya çok önem vermesi kültürsüz kimseleri kandırmasını kolaylaştırıyordu.⁶⁶ Kerram kendisini veli olarak gösteriyordu. Allahı tecsim hususunda kendisinden izahlar istendiği veyahut söylediği her şeyin ilhama dayandığını ileri sürüyordu.

İşte sufi, âbid ve zahit görünen, fakat temelde İslâm düşmanı olan Kerram, Allahı tecsim edici fikirler ileri sürmüştür. Ona göre mabudun bir cismi, sınırı, bir sonu ve bir de yönü vardır ki, buradan arşı ile karşılaşılır. Bu görüş seneviyye'deki görüşe benzemektedir. Ayrıca Allahın arşına dokunduğunu ve arşın Onun mekânı olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Mukannâiyye Halife Mehdi (138-169/775-785) devrinde meydana çıkan bir fırkadır. Kurucusu Atâ el-Mukanna'dır. Bu ruhların tenâsühüne inanırdı. Sonraları ilâh olduğunu iddia etmiştir. Ona göre adem suretine bürünmüş

ve meleklerine ona secde etmelerini emretmiştir. İlah olduğunu iddia ettikten sonra, ben birçok suretlere bürünmüşümdür, çünkü kullarım beni gerçekten bana ait olan suretimde görmeye takat getiremezler. Beni gören nurumdan tutuşur, yanar demiştir.⁶⁸

Beyaniyye Beyân b. Seman'a tabî olan kimselerdir. Bu fırka ilâhın organları bulunan nurdan bir adam olduğunu ve yüzü dışında her şeyinin yok olacağını iddia eder.⁶⁹ Aynı zamanda bu fırka ilâhın ruhunun Ali'ye gelinceye kadar peygamberlerde ve imamlarda dolaştığını, sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiğini, sonra da Ebu Haşim'de olduğunu, ondan sonra da Beyan b. Semman'a hulul ettiğini ileri sürmüş ve reislerinin ilâhlığını iddia etmiştir.⁷⁰

Mugriyye Bu İslâmî bozmak isteyen gulat fırkalardan biri olup, Mugure b. Said el-İcliye uyanlardır. Bu fırka mabudun nurdan bir adam olduğunu ve onun organlarının ve hikmet fıskıranın bir kalbinin bulunduğunu, organlarının alfabenin harfleri şeklinde olduğunu ve bunlardan «elif» harfini onun bacaklarına, «ayn» harfini gözlerine, «he» harfini cinsiyet organına benzediğini ileri sürmüştür.⁷¹

Hulmaniye Ebu Hulman Dımaşkı'ye uyanlardır. İran asıllıdır. Allahın güzel insanlara hulul ettiğini iddia etmesi sebebiyle hululîyye'den kabul edilir. Bu sebepten güzel yüzlü bir kimse gördükleri zaman, Allahın hulul ettiğini düşünerek, ona secde ederlerdi.⁷²

Hululîyye Bunlar her güzel şekle Allahın hulul ettiğini iddia ederler. Güzel erkeklere ve çocuklara meylederler. Allahın imamlara hulul ettiğini ileri sürerek, imamlara taparlardı.⁷³

Hişamiyye Bu fırka Allah ile ilgili şu görüşleri ileri sürmüştür: O sınırlı ve sonlu bir cisimdir. Uzunluğu genişliği ve derinliği vardır. Onun uzunluğu genişliğinin, genişliği de derinliğinin aynıdır. O gümüşten yapılmış saf bir zincir ve her yanı yuvarlak inci gibi parlayan bir nürdür. Onun rengi, tadı, kokusu ve dokunması vardır. Renk ve tad Onun zatının dışında değildir, aksine O bizzat renk ve tadın kendisidir. Hatta Hişam mabûdu hakkında : «O kendi karışı ile yedi karıştır, dağ onun üzerinde yükselir ve ondan büyüktür» demiştir.⁷⁴

Genahiyye Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafere uyanlardır. Bunlar Abdullah'ın rab olduğunu, Allahın ruhunun önce Adem'de, sonra Şitte daha sonra Ali'ye ulaşınca kadar peygamberlerde, imamlarda ve üç oğlu arasında dolaştığını, en sonra da Abdullah'a geçtiğini söylediler.⁷⁵

Şuraiyye Şurayi olarak tanınan bir kimseye uyanlardır. Bu Allahın beş kişiye : Nebi, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e hulul ettiğini ileri sürerek, bunların ilâh olduğunu iddia etmiştir.⁷⁶

İbrahimiyye Firkanın kurucusu İbrahim b. Ebi Yahya el-Eslemî'dir. Allahı insana benzeten fikirler ileri sürmüş ve uydurma hadisler rivâyet etmiştir.⁷⁷

c) Allahla Mahlukat Arasında Perdeler

Dünyanın yaratılışını, Allahla mahlukat arasındaki bir takım perdelerin bulunduğunu, dört unsurun kadim olduğunu: Ateş, su, hava, toprak;⁷⁸ Dünyanın başlangıcını, varlıkların sıralarını, alemde zuhur eden şimşek, yıldırım, zelzele gibi bazı şeylerin illetlerini haber veren rivâyetler genellikle zındıklar tarafından nakledilmiştir.⁷⁹

Din düşmanları Allahla mahlukat arasında bazı tabakalar koyarak, Allahın varlığını dolaylı bir şekilde cisimleştirmişlerdir. Bu durum şöyle ifade edilecektir : «Allahla yaratılanlar arasında yetmişbin perde vardır. Allaha en yakın yaratık Cibril, Mikâil ve İsrâfil'dir. Onlarla Allah arasında dört perde vardır : Ateş, bulut, karanlık ve su».⁸⁰

Diğer taraftan Hz. Peygamberin miraca çıkışını istismar edenler, bizzat Hz. Peygambere Allah'la kendi arasında perde olduğu ifade ettirilecektir : «Leyle-i Esrâ günü semaya çıkarıldığım zaman, Rabbimle benim aramda açık bir şekilde ateşten bir perde ve herşeyin ondan olduğunu gördüm, hatta inciden yapılmış bir tac gördüm».⁸¹

Rivayetlerde ateş, karanlık ve su gibi hususlar bulunmaktadır. Bunlar İran dinlerinin bazılarında mevcut olan ana unsurlardır. Mani mezhebinde alem, nûr ve karanlıktan ibaret olan iki asıldan neşet etmiştir. Aydınlıktan her türlü hayır, karanlıktan her türlü kötülük doğmuştur.⁸² Mani dininde bulunan dualiteyi —zulmet ve nûru-seneviyyede— de görmekteyiz.

Dünyanın ve alemdeki diğer bütün gezegenlerin boşlukta dönmekte olduğu bir gerçek olduğu halde, yeryüzü bir öküzün boynuzu üzerinde oturulacaktır. Dolaylı olarak Allahın kuvvet ve kudreti küçültülecektir : «Yeryüzü sahra üzerindedir. Sahra öküzün boynuzu üzerindedir. Eğer öküz boynuzunu hareket ettirirse, sahra da hareket eder».⁸³

II — İslâm Ahlakını Bozma

İslâm ahlakını bozan haberlerde zındıklar (mulhidler) tarafından uydu-
rulmuştur.⁸⁴ Bu konuda fazla rivâyet tesbit edemedik. Şimdilik birkaç riva-
yet vermekle yetineceğiz: Güzel kadına bakmanın mübah olduğunu belir-
ten haber bu nevidendir : «Güzel yüze bakmak gözü cilâlar»,⁸⁵ diğer bir
sözde de bakmanın bir ibâdet olacağı söylenerek, kişiler daha da teşvik
edilecektir : «Güzel yüze bakmak ibadettir».⁸⁶ Hatta bakmanın görmeyi ar-
tıracığı belirtilecektir : «Yeşile ve güzel kadına bakmak görmeyi artırır»,⁸⁷
«Üç şey görme kuvvetini artırır : Yeşile, akan suya ve güzel yüze bak-
mak».⁸⁸ Aksî ise karanlığı meydana getirecektir : «Güzel yüze bakmak gözü
cilâlar, çirkin yüze bakmak karanlığı meydana getirir».⁸⁹

E) Zındıkların Toplumda İhtilaf Çıkarmaları : Fakir ve Zengin Mücâdelesî

İslâm'da insanın üstünlüğü zengin veya fakir oluşuna göre değildir. Üstünlük ancak kişinin Allah'tan korkması, Onun emirlerine uyması ve ne-
hîlerinden kaçması ile olur. Nitekim Kur'anı Kerim bu husuşu şöyle belir-
tir : «...Şüphesiz ki, sizin Allah nezdinde en şerefliiniz takvaca en ileri olan-
nınızdır»,⁹⁰ başka bir ayette de «Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan mallar-
nınız değildir. Ancak iman edip de salih amel işleyen (bize yaklaşır)...»⁹¹
denilmiştir.

Hz. Peygamber de vedâ haccında şöyle demiştir : «Ey insanlar, Allah sizden cahiliye gururunu babalarınızla övünmeyi kaldırdı. Arabın aceme bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir. Hepiniz ademsiniz, Adem de topraktandır».

Kur'anı Kerim'de ve Hz. Peygamberin hadislerinde fakirin zengine üs-
tün olduğuna dair bir işaret olmadığı gibi, zengini de zemmedici hiçbir hu-
sus yoktur. Aksine zenginliğin Allahın bir lütfu ve nimeti olduğunu, iyi
kullanıldığı takdirde Cennete vesile olacağını, fakirliği ise bir zorluk ve
bir sıkıntı olarak görür. Bu husus el-Kasas sûresinde şöyle açıklanır : «Al-
lahın sana verdiği mal ile âhîret yurdunu (Cenneti) iste, (servetini hayır yo-
luna harca), dünyadan nasibini de unutma...»⁹² iyi kullanılmadığı takdirde
belâ olacağı da «Herhalde mallarınız ve çocuklarınız (sizin için) bir belâ
ve imtilandır»⁹³ şeklinde belirtilmiştir.

İslâmın bu konudaki görüşüne rağmen, fakiri övücü ve zengini zemedici rivâyetler görmekteyiz. Bundaki gaye fakiri zengine düşman etmek, hased duygularını kamçulamak, toplumda ihtilâflar meydana getirerek, toplumun bölünmesini temin etmek ve huzurunu yok etmektir.

Gayeleri ve hedefleri İslâmı ve toplumunu yıkmak olan zındıkların bu çeşit rivâyetleri uydurduklarında şüphe yoktur. Nitekim fakirlik ve zenginlikle ilgili görüşün İran dinlerinden olan Mezdekiyye'de olduğu görülmektedir. Mezdek, insanlar müsavî bir halde yaşamalıydılar, eşitlik en ziyade servet ve kadınlarla olmalıdır. Allah yerdeki servet ve nimetleri kulları dostluk ve muhabbetle aralarında taksim etmesi için yaratmıştır, fakat insanlar birbirine zulmetti, der. Mezdek ve arkadaşları, zenginlerden alarak malları az olanlara verdiklerini söyler, bir adamın elinde fazla mal ve kadın varsa o bunlara başkalarından daha ziyade müstehak değildir, der.⁹⁴ Mezdek bu görüşleriyle fakiri zengine karşı kışkırtmış ve bugün asrımızda mevcut olan komünizmin bir nevi temelini de atmış olmaktadır.

Ahmed Emin bu ana fikirle Ebu Zer Gifâri arasında malî cihetten benzerlik olduğunu, hatta Taberi'nin bu hususta şunu naklettiğini kaydeder : «Ebu Zer Şam'da yaşadı ve ey zenginler : Yardımlarda bulunarak fakirlerin kaygularını bölüşünüz. Altın ve gümüş toplayıp da Allah yolunda sarfetmeyenlerin alınlarına ve sağ tarafına ve arkalarına ateşten damgalar vurulacağını söyleyiniz, onları korkutunuz, hatta fakirler bunun peşine düştü ve yardımda bulunmayı zenginlere vacip bir ödev diye telakki ettiler. Zenginler karşılaştıkları bu muamelelerden şikâyetlerde bulundular. Şam halkını ifsat etmesin diye Muâviye, Ebu Zer'i Medine'ye Osman b. Affan'ın yanına gönderdi. Osman ona : Şam halkı neden dolayı senin dilinin kötülüğünden şikâyet ediyorlardı? diye sorduğunda Ebu Zer : Zenginlerin para toplamaları münasip değildir, diye cevap verdi».⁹⁵

Ahmed Emin'in, Ebu Zer Gifari'nin görüşleri ile Mezdeki görüşler arasında malî bir benzerlik olduğunu söylemesi kanaatımızca doğru değildir şöyle ki :

a) Mezdeki görüşe göre malda ortaklık ve eşitlik vardır. Halbuki İslâmda böyle birşey yoktur. Ebu Zer zahid ve takva sahibi bir kimse olması sebebiyle, Allaha yaklaşmanın Allah yolunda daha çok sarfetmekle mümkün olacağını, bir müslüman aç iken diğerinin tok olmasının İslâmî bir hareket olmadığını bildiği için zenginlerden mallarından fakirlere daha çok vermeleri ve yardımda bulunmalarını istemesi sebebiyle ısrarla üzerinde durmuş olabilir. Bu ise Mezdekiye'den esinlendiği anlamına gelmez.

b) Diğer taraftan Ebu Zer'in bu görüşü zahitlik perdesi altında kabul ettiği ve bu kanalla İslâma geçtiği söylenmek isteniyorsa bu da doğru değildir. Çünkü Ebu Zer İslâmı bilen zahid bir kimsedir. Bu bakımdan İslâma tamamiyle aykırı olan bir fikri benimsediğini ve yaydığını düşünmek haksızlık olur. Her ne kadar zındıklar bazı fikirlerini, yukarıda belirttiğimiz gibi, zahitlik kisvesi altında veya cahil zahit ve mutasavvıflar kanalıyla İslâma sokmaya çalışmışlar ise de Ebu Zer'i aynı kefeye koymak mümkün değildir. Bir an için böyle bir hataya düştüğünü düşünsek bile devrindeki sahabiler onu rahatlıkla uyarırlardı.

c) Kanaatımızca fakirlikle ilgili Mezdeki görüşler hadis şeklinde bizzat zındıklar tarafından nakledilmiştir.

Aşağıdaki rivayetlerde görüleceği üzere devamlı fakirin övülmesi, her türlü faziletin fakirlikte olduğu, buna mukabil zenginliğin yerilmesi Mezdekiyye'nin fakirliği temel alan felsefesine uymaktadır.

I. Fakirlerin Dünyadaki Durumu

Fakirliğin iftihar edilen birşey olduğu Hz. Peygamberin ağzından ifade ettirilerek, diğer birçok hususları belirtmek için mesnet elde edilecektir: «Fakirlik benim şan ve şöhretimdir, onunla övünürüm»,⁹⁶ başka rivayette de: «Fakirlik benim övücümdür»⁹⁷ denilmiştir.

Peygamberin duası fakirlerle birlikte haşrolunması şeklinde olacaktır: «Ey Allahım, beni ve ümmetimi fakir olarak yaşat ve beni fakirler zümresi içinde haşret».⁹⁸

Fakirlik övünülecek bir husus olduğuna göre, zenginliğin yerilmesi doğaldır. Nitekim fakir bir kimsenin zengininin bizzat kendisi ile değil, hatta çocuğu ile bile oturması yasaklanacaktır: «Zenginlerin çocukları ile beraber oturmayınız, zira onların fitnesi bakire kızın fitnesinden daha şiddetlidir».⁹⁹

Fakirin yemeği lezzetli, zenginine ise lezzetsiz olacaktır: «Muhakkak Allah zenginlerin yemeğinin lezzetini fakirlerin yemeğine nakletmiştir».¹⁰⁰

Fakire eziyet etmek bile büyük günahlara vesile olacaktır: «Kim mü'min bir fakire haksız olarak eziyet ederse, sanki o on defa Mekke'yi ve Beyt-i Makdisi yıkmış gibi ve sanki o (Allaha yakın olan) bin melek öldürmüş gibi olur».¹⁰¹

Fakir dünya hayatından kopan, bir lokma ve bir hırka zihniyetine uyan, yaşaması bile kendisi için lüzumsuz olan kimse olacaktır: «Mü'min için ölüm hayattan hayırlıdır, mü'min için fakirlik zenginlikten, zillet izzetten hayırlıdır».¹⁰²

Bu tamamiyle İslâmî düşünceye aykırıdır. Çünkü müslümanı hayattan koparmakta, hatta bir lokma ve bir hırka yaşayışını bile az görerek başkalarına kul köle yapmakta, zillet ve adâlet içinde yaşamasını teşvik etmektedir. Müslümanları geri bırakmak için bundan daha iyi bir metod olmaz. Nitekim bu metod müslüman toplumlarda tesirini göstermiş ve ekonomilerine genellikle gayri müslimler hakim olmuştur.

Zenginlik en büyük düşman olarak takdim edilmiş ve nifakın kaynağı olarak gösterilmiştir. Halbuki zengin olmazsa fakir nasıl yardım görecektir, zenginliği gerektiren hac ve zekat farzlarını kim yerine getirecek, toplum yararına yapılması gereken daha başka şeyler nasıl yapılacak? Bu gerçeklere rağmen ısrarla aynı tema işlenmeye devam edilecektir: «Su sebzeyi yetiştirdiği gibi, zenginlik de kalbte nifakı büyütür».¹⁰³ «Ümmetin en şerlisi kimdir, denildi. Resulullah zenginlerdir, dedi».¹⁰⁴

Fakir olan kimsenin hac ibâdetine de çözüm yolu bulunacaktır: «Cuma namazı) miskinlerin haccıdır».¹⁰⁵

İslâmın emrettiği kardeşlik duyguları içinde insanların birbirine hürmet saygı ve sevgi göstermesi gerekirken, bu zengin için yapıldığı zaman durum hemen değişecektir. Ve şöyle denecektir: «Kim zengine zenginliğinden dolayı tevazu gösterirse dininin üçte biri gider».¹⁰⁶ başka rivayette: «Allah, malından dolayı zengine tevazu gösteren fakire lânet eder. Fakirlerden kim böyle yaparsa dininin üçte biri gider»¹⁰⁷ denilmiştir.

Affetme işi Allahtan alınıp fakire verilecektir: «Fakirler zenginlerin mendilleridir. Zenginler günahlarını fakirlerle silerler».¹⁰⁸ Hatta Allah fakirlerden özür dileyecek duruma düşürülecektir: «Allah kıyamet günü fakirlerden özür diler».¹⁰⁹ Bu durumda da fakirler ne yaparsa yapsın, Allah için affetmekten başka çare olmayacaktır: «Muhakkak Allah fakirleri kıyamet günü affeder».¹¹⁰

II. Fakirlerin Ahiretteki Durumu

Zenginın Cennete girebilmesi fakirle olacaktır. Çünkü Cennetin anahtarı fakirde olduğuna göre, zenginın yapabileceği birşey kalmamaktadır: Her ümmetin bir anahtarı vardır, Cennetin anahtarı miskinleri sevmektir».¹¹¹ «Her şeyin bir anahtarı vardır. Cennetin anahtarı miskinleri sevmektir. Fakirler sabırlıdır ve onlar kıyamet günü Allahın dostlarıdır».¹¹²

Cennetin anahtarı fakirlerin elinde olunca, elbetteki fakirlerin Cennete zenginlerden önce girmesi tabiidir. Aynı zamanda zenginlerin Cennete girmesi fakirlerin insafına kalmış olmaktadır. Enes'e dayandırılan bir rivâyette

şöyle denecektir : «Biz Resulullah'ın yanında idik. Cibril geldi ve şöyle dedi : Ey Allahın Resulü, ümmetinin fakirleri zenginlerden beşyüz sene önce Cennete girer».¹¹³

F — Kelâmî İhtilâflar

I. Kur'an'ın Mahlûk Olup Olmadığı

İslâm Devleti sınırları genişleyince, çeşitli dine ve mezhebe mensup toplulukları bünyesine almıştır. Bu topluluklar sahip oldukları dinî ve felsefî görüşleri İslâm toplumu içinde yayarak veyahut İslâmî bir şekle büründürerek toplumda ihtilâflar ve bölümler meydana getirmek istemişlerdir. Bunların yaydıkları görüşlerden biri de «Halku'l-Kur'an» dır. Bu meseleden ilk bahseden ve müslümanlar arasında yayan Ca'd b. Dirhem'dir ki, İbn Nedim tarafından zındıklar arasında zikredilmiş, hatta mürebbsi olduğu Emevî halifesi Mervân b. Muhammedi zındık olarak yetiştirmesi sebebiyle «Mervânü'l-Ca'd» lakabı verilmiştir. Daha sonra Ca'd, halife Hişam b. Abdülmelik (105-125/274-743) tarafından öldürtülmüştür.¹¹⁴

Bu konunun ortaya çıkış sebepleri, gelişmesi ve konu hakkında çeşitli alimlerin görüşlerini nakletmek mevzuumuzun dışına taşmak olur. Biz meselenin ortaya koyduğu hadislerle ve bu hadislerle karşı uydurulanlara, aynı zamanda meydana gelen bazı fırkalara temas edeceğiz.

Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini ileri sürenlerin konuyu doğrudan ilgilendiren hadislerine rastlayamadık. Yalnız İmamı Zehebî (Ö. 748/1347) Kur'an'ın mahlûk olduğunu dolaylı olarak ispat için «Allah atı yarattı, onu koşturdu, at terleyince ondan nefsinı yarattı»¹¹⁵ hadisinin uydurulmuş olduğunu belirtmiştir. Halbuki buna benzer birçok uydurma hadisin nakledildiğini söyleyebiliriz. Çünkü burada Allahın mahlûk kata benzetilmesi ve mahlûk kata benzeyenin kelâmında mahlûk olacağı esprisi vardır. Buna göre «Allahın Cisimleştirilmesi»¹¹⁶ ile ilgili kısımda zikrettiğimiz hadislerin hemen hemen hepsi birer örnek teşkil edebilir.

Kur'an mahlûktur fikrine karşı, mahlûk olmadığı ve Allah kelâmı olduğu hususunda da hadisler uydurulmuştur. Bu hadisleri uyduranlar, en az karşıt görüşte olanlar kadar, suçlu ve günahkâr olmuşlardır.

Kur'an mahlûktur diyen insanların çıkacağı önceden haber verilecek ve bu kimselerin lanetli oldukları belirtilecektir: «...Allah'tan başka herşey mahlûktur, Kur'an müstesna. Zira O Allahın kelâmıdır. Ümmetim üzerine

Kur'an mahlûktur diyen insanlar gelecek. Allahın' bütün meleklerin ve insanların lâneti onların üzerine olacaktır. Onlar ebedî olarak Cehennemde kalacaklar ve Allahın, Peygamberin gazabı onların üzerine olacaktır. Allah onlardan uzaktır. Onlara erişerseniz yaklaşmayız». ¹¹⁷

Kur'an mahlûktur diyen kimselerin geleceği. Hz. Peygambere ifade ettirildikten sonra, yine Onun ağzından bu kimselerin kâfir oldukları açıklanacaktır: «Kur'an Allah kelâmıdır, gayri mahlûktur. Kim bunun aksini söylerse küfretmiş olur», ¹¹⁸ diğer bir ifade ile «Kim Kur'an mahlûk derse kafir olur». ¹¹⁹

Hadis uyduranlar meseleyi aile içine kadar sokacaklardır: «Allah'tan ve Kur'an'dan başka semada ve sema ile yer arasında bulunan herşey mahlûktur diyen kavimler gelecektir. Onlardan kim onu söylerse Allahı inkâr etmiş olur. Onu söyleyenin hanımı bir saat içinde onu boşaması gerekir. Zira mü'min bir kadın kafir bir kimsenin nikâhî altında bulunamaz, ancak sözünden dönerse müstesna». ¹²⁰

Bu fikri müslümanlar arasına sokmayı başaran zındıklar devleti ve müslümanları uzun zaman meşgul etmeyi ve hatta birbirine düşürmeyi başarmışlardır. Bazan bu mesele insanların düşmanlarına haksız ve ölçüsüz kullandıkları intikam ve iftira vasıtası olmuştur. Meselâ bir alime kızan kişi halkın alime olan itimatını sarsmak için onu «Kur'anı Kerim mahlûktur» demekle itham etmiştir.

Diğer taraftan bu mesele bazı fırkaların doğmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu fırkalar müslümanlar arasındaki ihtilâfların ve bölünmelerin büyümesini daha da artırmıştır.

Şimdi bazı fırkaları zikredelim :

Mahlukiyye Allahın sıfatlarından biri olan kelam sıfatını insan kelâmına benzetir. Bu fırka Kelâmullah mahlûktur, kim gayri mahlûk olduğunu söylerse şirke sapmış olur, der. Mahlûkiyetine delil olarak da: «Hakikatta biz onu anlayasınız diye arapça bir Kur'an yaptık» ¹²¹ ayetini getirmiştir. Allah onu «Ca'l-kılmak» lafzı ile zikretmiştir, bu ise «Halk-yaratma»dan ibarettir, diye tefsir etmiştir. ¹²²

Mursiyye Bişr b. Gıyas el-Mursiyye (Ö.218/833) ye tabi olanlardır. Bişr'de Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia etmiştir. Bişr'in ileri sürdüğü bu görüş Halife Me'munu da izlal ederek Kur'an'ın mahlukiyyetine meylettirmiştir. ¹²³

Cehmiyye Cehm b. Sahvân (Ö.128/745) Cebriyye mezhebinin fikirlerini geliştirerek Cehmiyye'yi kurdu. Bu mezheb, Allahın ezeli sıfatlarını

nefretti ve Allahın ilmi ve kelamı hâdistir, dedi. Dolayısıyla Kur'anı Kerim'in Allah için kadim olmayıp mahlûk olduğu görüşünü ileri sürdü.¹²⁴

II. İmanın Azalıp Azalmadığı Ve İmanın Söz mü Amel mi Olduğu

İslâm toplumunu yeni bölünmelere, müslümanlar arasında ihtilafların artmasına, birlik ve beraberliğin daha da zayıflamasına sebep olacak «İman azalır mı, artar mı; iman sözmüdür, amel midir?» konusu ortaya atılmıştır. Bu mevzu etrafında yapılan münakaşalar sonucu birtakım hadisler uydurulmuş ve hatta konu ile ilgili bir de fırka doğmuştur: Mürcie.

Bu fırka imanın artmadığı veya eksildiği görüşünü ileri sürmüştür.¹²⁵ Görüşlerini ispat için «İman artmaz ve eksilmez» hadisini uydurmuşlardır.¹²⁶ Hatta bunu ispat için Hz. Peygambere bizzat sorulacaktır: «Sakiflilerden bir gurup Hz. Peygambere gelerek iman artar mı, eksilir mi diye sordular? Hz. Peygamber hayır, fazlası ve eksigi küfürdür» demiştir.¹²⁷

İmanın artıp eksileceğini iddia eden muhaliflerini, Hz. Peygamberin ağzından sözünü söyleterek susturacaklardır: «Kim iman artar ve eksilirse derse muhakkak Allahın emrinden çıkmıştır ve kim Allah dilerse ben mü'minim derse, onun İslâm'dan nasibi yoktur».¹²⁸

Mürcie ameli inançtan ayırarak tehir etmiş ve İmana çok değer vermiştir.¹²⁹ Halbuki ameli inançtan ayırmak mümkün değildir. Çünkü iman amelle güç bulur. Durum böyle olmasına rağmen, yine Hz. Peygambere başvurarak şöyle diyeceklerdir: «Bir kimse üç şeyi ayıramazsa cemaattan nasibi yoktur: Ameli imandan, rızık amelden, ölümü hastalıktan».¹³⁰

İmana çok değer veren bu fırka iman sahibine günahın zarar veremeyeceğini, küfür sahibine de taatın fayda veremeyeceğini ileri sürmüştür.¹³¹ Bu görüşlerini de «Amelin şirke faydası olmadığı gibi, günahta İslâma zarar vermez» hadisi ile belirtmişlerdir.¹³²

Fırkanın reislerinden olan Muhammed b. Kasım et-Taykani'de fırkasının görüşlerini teyit için hadis uydurmuş, hatta muhaliflerini son derece sert bir şekilde tenkit etmiştir: «Kim iman azalıp çoğaldığını zannederse fazlası nifak, noksanı küfürdür. Tövbe etmeyenlerin boyunlarını kılıçla yurunuz. Bu kimseler Rahmanın düşmanlarıdır. Küfrü kucaklarlar ve Allaha düşmanlık ederler, Allah yeryüzünü onlardan temizler. Haber vereyim mi onlar için namaz, oruç, zekat, hac ve din yoktur. Allahın resulünden uzaktırlar. Resullah da onlardan uzaktır».¹³³ İhtilâf çıkarmak ve düşmanlık yaratmak için bundan daha iyi tahrir olamaz.

Bu fırka kendileri dışındaki bütün fırkaların sapıklık içinde olduklarını açıklayarak meseleyi noktalayacaklardır : «Kaderiye küfür üzerinedir, Şia büyük kayıp içindedir, Haruriye bidat ehliindedir. Mürcie'den başka hak olanı bilmiyorum.¹³⁴

Mürcie görüşlerini Hz. Peygambere dayandırarak nasıl müdâfaa etmeye çalıştı ise, muhalifleri de aynı yola başvurmaktan çekinmemişlerdir : «İman çoğalır ve azalır» diyecekler, hatta bunun aksini söyleyenler yalancılıkla itham edileceklerdir : «İman söz ve ameldir. Çoğalır ve azalır. Kim bunun aksini söylerse yalancıdır».¹³⁵

Muhaliflerine dolaylı yoldan hücum edenler, bu sefer Hz. Peygambere fırkanın ismini söyleyerek, hedeflerini tam olarak belli edeceklerdir : «Resulullah Mürcie'den sorulur. Resulullah : Allah Mürcie'ye lânet etsin. Amelsiz imandan bahseden, namaz, zekat, hac farz değildir, eğer bir kimse amel ederse güzel olur, eğer amel etmezse onun üzerine birşey terettüb etmez diye bahseden bir kavimdir» der.¹³⁶

Lânetlenen bir gurubun Hz. Peygamberin şefâatına nail olması düşünülemez : «Ümmetimden iki sınıf vardır ki şefaatıma nail olamaz : Kaderiye ve Mürcie».¹³⁷

Müslümanların en sevmediği ve can düşmanı yahudilerdir. Bu bakımdan muhaliflerini seilmeyen bir zümre ile itham etmek elbetteki neticeye varılacak en kısa yoldur : «Her ümmetin bir yahudisi vardır. Ümmetin yahudisi de mürcie'dir».¹³⁸

G — Kolay Yoldan Mükâfat Kazanma Düşüncesi

I. Bol Mükâfat Vadeden Rivâyetler

İbn Kayyim el-Cevziyye (Ö. 751/1350) ve Ali el-Kari (Ö. 1014/1605) bol mükâfat vadeden hadisleri iki zümreden birisi olan cahil ve ahmak kimseler, diğeri de Hz. Peygamberi, dolayısıyla dini küçük düşürmek isteyen zındıklar tarafından uydurulduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁹ Kanaatımızca bu hadisleri daha çok zındıklar uydurmuştur. Çünkü rivâyetlerde müslümanları atâlete, tembelliğe sevkeden ve müslümanları İslâmın gerçek ibâdetlerinden uzaklaştıran hususlar mevcuttur. Bu ise zındıkların genel metodlarından biridir. Bunun yanında cahil zahid ve abid kimseler de hadis uydurmuş iseler de, zındıklara nisbetle oldukça azdır. Bu iki noktayı belirgin bir şekilde ayırmak oldukça zordur. Çünkü eldeki kaynaklar yetersiz olup, nakledilen rivâyetlerin menşelerine de pek az temas edilmiştir.

Şimdi çeşitli konulardan seçtiğimiz bazı hadisleri verelim. Kelime-i tevhidi söyleyen herkes müslümandır. Yalnız kelime-i tevhidi söylemekle her şeyin bittiğini belirtmek yanlışır. Çünkü İslâmın yapılması gereken birçok emirleri vardır. Buna rağmen «Bir kimse Lâilâhe İllallah derse, Allah bu sözden yetmiş bin lisanı olan bir kuş yaratır, her lisanın yetmişbin lügâtı vardır ki, bununla o kimse için istiğfar eder»¹⁴⁰ denirse kişinin dinin başka emirleri yerine getirmesi düşünülemez.

Aşure günü oruç tutan kimsenin kazanacağı mükâfat şöyle olacaktır : «Kim aşure günü oruç tutarsa, Allah ona altmış yıl oruç ve namaz ibâdeti sevabı verir, onbin melek ve yedi semâvat sevabı verilir. Bir mü'min bir kimsenin yanında aşure orucunu açarsa, sanki Muhammed ümmetinin hepsinin yanında oruç açmış gibi olur...»¹⁴¹

Yüzüğün evlilik için sembol olmadan başka İslâm Dininde bir yeri olmamasına rağmen, bir yüzük edebiyatı ortaya konmuş ve onu takmakla ne gibi mükâfatlar kazanılacağı belirtilmiştir : «Akik yüzükler takınız, zira üzerinizde olduğu müddetçe sizden hiç birinize keder, üzüntü isabet etmez.»¹⁴²

Namazın derecesi de yüzük takmaya bağlanmıştır : «Yüzükle kılınan bir namaz, yüzüksüz kılınan yetmiş namaza muâdildir.»¹⁴³ Fakirlikte yüzük takmakla giderilebilecektir : «Yakut yüzük takınız, zira o fakirliği yok eder.»¹⁴⁴ Bu ifade İslâm'ın çalışma zihniyetine tamamiyle aykırı olup, müslümanları tembelliğe ve kolay yoldan kazanç kazanmaya sevkeden tipik örneklerden biridir.

Cünüblükten yıkanmak bile binlerce şehitin sevabına tekabül edecektir : «Kim helâl olarak cünüblükten yıkanır, Allahü Tealâ ona incident bir saray ve onun için her damlasına mukabil bin şehit sevabı verir.»¹⁴⁵

Mescitleri, camileri temizlemek, tamir ettirmek, ihtiyacını gidermek sevaptır. Fakat bu farz ibadetler seviyesine çıkarılırsa, bunda iyi niyet aramak mümkün değildir : «Kim Allahın evlerinden bir evi süpürürse sanki o dört yüz defa hac, dört yüz gazve yapmış, dört yüz esir azad etmiş ve dört yüz sene oruç tutmuş olur.»¹⁴⁶

Ali'nin yüzüne bir defa bakmak bile insana kazandıracağı sevap yeter de artar bile : «Ali'nin yüzüne bir defa bakmak 60 sene oruç ve namaz ibadetinden Allaha daha hoş gelir»,¹⁴⁷ «Alimin meclisinde hazır olmak bin rekât namazdan daha faziletlidir»,¹⁴⁸ «Alimin kaleminin bir noktası Allaha yüz şehit elbisesinden daha sevimlidir.»¹⁴⁹

İmame ile kılınan namazla imamesiz kılınan namaz arasında büyük fark olacaktır : «İmame ile kılınan namaz yirmi beş namaza muâdildir. İmame ile kılınan cuma yetmiş cumaya muâdildir. İmame ile kılınan namaza onbin sevap verilir.»¹⁵⁰

Burada bol mükâfat vadeden haberlerle ilgili mühim bir noktaya temas etmek istiyoruz. Bu da Kur'anı Kerim surelerinin faziletleri hakkında olanlarıdır. Konu hakkındaki hadislerin zındıklar tarafından uydurulmuş olabileceği Abdullah b. Mübârek'ten (Ö. 181/797) gelen şu rivayetten anlıyoruz: «Bu hadisleri zenadikanın uydurduğunu zannediyorum». Bu söz bir çok kaynaklarda izah edilmeden aynen nakledilmiş olup,¹⁵¹ bu hadisleri zındıkların uydurup uydurmadıklarının tesbiti yoluna gidilmemiştir. Bize göre yukarıda belirttiğimiz gibi, haberlerin kolay yoldan mükâfat ve sevap kazanma vadetmesi ve müslümanları atâlete, tembelliğe sevketmesinden dolayı daha çok zındıklar uydurmuşlardır. Fakat bunun yanında cahil abid ve zahit kimselerin de uydurduklarını söyleyebiliriz. Uydurduklarına dair Nuh b. Ebi Meryem'in itirafı teyit eder. Ona ikrima yoluyla İbn Abbas'tan naklettiği haberleri nereden alıyorsun? Halbuki bunlar İkrime'nin ashabında yok denildiği zaman şu cevabı vermiştir: «Halkın Kur'an'dan uzaklaştığını ve Ebu Hanife'nin fıkhı ile İbn İshak'ın megazisine fazla düştüğünü görünce bu hadisleri uydurdum».¹⁵²

Bu konuda hadis uyduranlardan biri de Meysere b. Abdirrabbih'tir (III/IX. asır).¹⁵³ Ona kim şu sureyi okursa şu kadar sevap kazanır şeklindeki hadisleri nereden aldığı sorulmuş, o da: «Halkı Kur'an okumaya teşvik etmek için ben uydurdum» diye cevap vermiştir.¹⁵⁴

Şimdi konu ile ilgili birkaç misal verelim: «Kulhüvellahu ehadı...» üç defa okuyan kimseye Allahın Cennette inci ve yakuttan binlerce oda bina edeceği şeklindeki haberde mükâfatın ne kadar bol olduğu görülür.¹⁵⁵ Hatta aynı sureyi okumakla asırlık günahlar affolunacaktır: «Kim İhlâsı ikiyüz defa okursa onun ikiyüz senelik günahı affolunur; kim elli defa okursa elli senelik günahı affolunur».¹⁵⁶

Yasin suresini dinleyen, okuyan ve yazan kişiye verilen sevaplar değişecektir: «Kim Yasîn suresini dinlerse Allah yolunda yirmi dinar (sarfetmesine) muâdildir, kim okursa yirmi hacca bedeldir, kim yazarsa ve onun (suyunu) içerse karnı bin nûr, bin bereket, bin rızık dolar, ondan her türlü kin, hınç ve hastalık kaldırır».¹⁵⁷

Duhan suresini okuyan bir kimse için: «Kim sure-i Duhanı bir gece okursa yetmişbin melek onun için istiğfar ederek sabahlar»¹⁵⁸ veya «Kim Duhan suresini cuma gecesi okursa affedilmiş olarak sabahlar», denecektir.¹⁵⁹

Kur'anı Kerim'i ezberlemek sevaptır. Fakat ezberleyenin başkasının günahını, hatta kafir olanın günahını hafifleteceğine sebep olacağı şeklindeki bir görüşün İslâmî olmadığı açıktır ve bunu zındıklardan başkasının uydurduğu düşünülemez. Ve şöyle denecektir: «Kim Kur'anı ezberlerse Allah o kişinin anne ve babası, kafir de olsalar, günahını hafifletir».¹⁶⁰

Aynı mealdeki başka bir rivâyette : «Kim her gün bakarak yüz ayet okursa kabri çevresinde yedi kabire şefaathçi olur, Allah onun anne ve babasının, kafir de olsalar, azabını hafifletir».¹⁶¹

Abdesti aldıktan sonra akabinde : «Ayetu'l-Kursî» yi okumanın sevabı : «Kim Ayetu'l-Kursî'yi abdestin akabinde okursa Allah ona kırk sene sevabı verir, onu kırk derece yükseltir ve ona zevce olarak kırk hurî verir».¹⁶²

II. Yapılan Küçük Bir Hataya Büyük Cezalar Verilmesi

Yapılan küçük bir işe karşı büyük mükâfatlar vadederek müslümanları atâlete, tembelliğe sevk etmek ve esas İslâmî prensipleri yapmaktan alıkoymak ve İslâmî ruhtan uzaklaştırmak için zındıklar ve yaklaştırmak için de cahil âbid ve zahid kişiler nasıl hadis uydurdularsa, aynı şekilde küçük bir hataya büyük cezalar vererek müslümanları korkutmak, ümitsizliğe düşürmek, dolayısıyla dinden uzaklaştırmak gayesiyle de hadis uydurmuşlardır.

Bunu birkaç misalle açıklayalım: Mescid müslümanların toplanıp dinî ve dünyevî işlerini müzâkere ve istişâre ettiği yerdir. Buna rağmen, kimsenin mescitte dünya kelâmı konuşmasıyla amelleri heba olacaktır : «Kim mescitte dünya kelâmı konuşursa, Allah o kimsenin amelini kırk yıl kabul etmez».¹⁶³

Fiat artışını yapan bir kimse de aynı akibete maruz kalacaktır : «Kim bir gece de olsa ümmetim için fiat artışını temenni ederse, Allah o kişinin amelini kırk sene kabul etmez».¹⁶⁴

H— Yeni İbâdet Şekillerinin İhdası

İslâm dini, ibâdeti farz, vacib, sünnet ve nafîle olmak üzere dörde ayırmıştır. Bunların kılınış şekli de Hz. Peygamberin sünnetiyle tesbit edilmiştir. Nafîle namaz, Allah rızası için kılınan ve kılınış bakımından diğerlerinden farklı olmayan bir namazdır. Böyle olmasına rağmen nafîle gibi takdim edilen, çeşitli şekillerde ve belirli zamanlarda kılınan, çok sevap vadeden namaz şekilleri ihdas edilmiştir.

Namaz şekillerini icadeden kimseleri iki kısma ayırabiliriz :

1 — Cahil âbid ve zahid kimseler. Bunların gayesi halkı ibâdete sevk etmek ve iyiliğe teşvik etmektir. Hatta bu konuda bir de hadis uydurarak, şöyle demişlerdir. «Her bidat delâlettir, ancak ibâdette değildir.»¹⁶⁵

2 — Zındıklar ve mülhidler. Bunların gayeleri müslümanları gerçek ibâdetten uzaklaştırmak ve İslâmın ibâdet şeklini dejenere etmektir.

Bu iki gurubun uydurduğu namaz şekillerinden hangisinin hangisine ait olduğunu ayırmak oldukça zordur. Çünkü kaynaklar hangi guruplar tarafından uydurulduğuna hemen hemen temas etmemiştir.

Kanaatımızca bu nevi hadislerin çoğunu zındıklar uydurmuşlardır : Şöyle ki : Aşağıda zikredeceğimiz rivâyetlerin bol mükâfat vadetmesi, yeni bir ibadet şekli meydana getirmesi, dolayısıyla ibadet sistemini dejenere etmesi ve uyduranların durumundan elde edilen bazı ipuçları zındıkların uydurduklarını gösteren hususlardır. Nitekim Müşebbihenin kollarından biri olan Sarıkiyye insanları ibâdet ve taata rağbet ettirmek için hadis uydurmayı terviç etmiştir.¹⁶⁶

Şunu belirtmek gerekir ki, bu nevi ibâdet şekillerinin halk arasında yayılmasında hikayeci vaizler en büyük rolü oynamıştır.¹⁶⁷ Ayrıca konu ile ilgili yazılan çeşitli risâleler ve bazı kitaplar da yardımcı olmuştur .

Namaz şekillerini ana hatlarıyla iki kısma ayırabiliriz :

I. Haftanın Muayyen Günlerinde Kılınan Namazlar

Konu ile ilgili binlerce hadis mevcuttur. Biz bunlardan bazı günlere ait bir veya iki rivâyeti nakletmekle yetineceğiz

Haftanın ilk günü olan Pazartesi gecesi kılınan namazın sevabı : «Kim pazartesi gecesi dört rekat namaz kılar, her rekatında bir defa Fatihayı, eli defa İhlâsı okursa, Allah onun bedenine Cehennem ateşini haram kılar, Allah onu kıyamet günü azaptan emin olarak diriltir, kolay hesaba çeker, sırat üzerinden parlayan şimşek gibi geçer.»¹⁶⁸

Pazartesi kılınan dört rekat altı rekata çıkarılacak ve sevap şekli de değişecektir : «Kim pazartesi gecesi altı rekat namaz kılar, her rekatta bir defa Fatihayı, yirmi defa İhlâsı okur ve bundan sonra yedi defa istiğfar ederse, Allah o kimseye kıyamet günü bin siddik, bin âbid ve zahid sevabı verir...»¹⁶⁹

Binlerce siddik, zahid ve âbid sevabına bir defada erişildikten sonra, kişinin başka emirleri yerine getirmesine gerek kalır mı?

Salı günü de, pazartesi günü gibi, altı rekatlık namaz kılınacak ve aynı sevaba nail olunacaktır.¹⁷⁰ Dört rekatlı namazda sure ismi değişecektir : «Kim salı gecesi dört rekat namaz kılar, her rekatta bir defa Fatihayı, bir defa İhlâsı ve el-Muavvizeteyni okursa bütün günahları affolunur».¹⁷¹

Cuma gecesi iki, dört, sekiz, on ve oniki rekat ve her rekatta okunacak sureler ve sayıları hakkındaki namazların aslı yoktur. Meselâ cuma gecesi kılınan iki rekat namaz kabir azabından emin kılacaktır : «Kim cuma gecesi iki rekat namaz kılar, her iki rekatta onbeş defa Fatihayı, İzâ Zülzileti'yi okursa, Allah o kimseyi kabir azabından ve kıyamet günü durumlarından emin kılar...»¹⁷²

Cumartesi günü kılınan farklı rekatlı namazlar yanında, dört rekatlı namazın kılınışı şekli bile farklı olacaktır : «Kim cumartesi akşamı dört rekat namaz kılar, her rekatta bir defa Fatihayı, üç defa Ayetu'l-Kürsi'yi okursa, Allah onu, anne ve babasını affeder, Hz. Muhammed'in şefaatiyle kimseden olur»¹⁷³ «Kim cumartesi gecesi dört rekat namaz kılar, her rekatta bir defa Fatihayı, yirmibeş defa İhlâsı okursa, Allah onun cesedine ateşi haram kılar».¹⁷⁴

Pazar günü kılınan namazın mükafatının daha da arttığını görüyoruz. «Kim pazar günü tam bir teslimiyetle dört rekat (namaz kılar, her rekatta Fatihayı ve Amene'r-Resûlü sonuna) kadar okursa, onun için bin hac, bin umre ve bin gazve (sevabı), her rekat için bin namaz (sevabı) verilir. Onunla Cehennem arasını bin hendek ayırır» denilmiştir.¹⁷⁵

Kaynaklarda konu ile ilgili geçen rivâyetlerdeki ortak noktaları mümkün olduğu kadar tesbit ederek, bir cetvel halinde vermenin meseleyi müşahhas olarak görmenin daha faydalı olacağını düşündük. Tabiatıyla bu ortak noktalar dışında değişik olan yüzlerce ibâdet şeklinin de mevcut olduğunu belirtmek gerekir.

Pazartesi	Rekat	Her Rekatta Okunacak Olan Sureler ve Sayıları
»	4	Fatiha (1), İhlas (50)
»	4	Amene'r-Resulü (1), İhlas (1), el-Muavvizeteyn (1).
»	4	1. rekat : İhlas (10), 2-İhlas (20), 3-İhlas (30), 4-İhlas (40).
» (Gece)	4	Fatiha (1), Ayetü'l-Kürsî (1), İhlas (1), el-Muavvizeteyn (1).
»	6	Fatiha (1), İhlas (20).
» (Gece)	6	İhlas (20).
» (Gece)	12	Fatiha (1), Kâfirûn (1), İhlas (20).
Salı	4	Fatiha (1), İhlas (1), el-Muavvizeteyn (1).
»	6	Fatiha (17), İhlas (20).
Çarşamba	12	Ayetü'l-Kürsî (1), İhlas (3), el-Muavvizeteyn (3).
Perşembe	2	1 - Ayetü'l-Kürsî (100) 2 - İhlas (100)
» (Gece)	2	Ayetü'l-Kürsî (5), İhlas (5), el-Muavvizeteyn (5).
» (Gece)	2	Ayetü'l-Kürsî (5), İhlas (5) Kâfirûn (5), el-Muavvizeteyn (5).

Cuma	Rekat	Her Rekatta Okunacak Olan Sureler ve Sayıları
»	2	Fatiha (15), Zilzal (1).
»	2	1-Fatiha (1), Ayetü'l-Kürsî (1), Felak (15), 2-Fatiha (1), İhlas (25), Nas (25).
»	2	1-Ayetü'l-Kürsî (1), Felak (25), 2-İhlas (2), Nas (25).
»	(Gece) 2	Fatiha (1), İhlas (25).
»	(Gece) 2	İhlas (1000).
»	(Gece) 2	Zilzal (15), Fatiha (1).
»	(Gece) 2	Fatiha (1), Zilzal (1).
»	4	İhlas (50).
»	4	Fatiha (11), el-Muavvizeteyn (10), Kâfirun (10), Ayetü'l-Kürsî (10).
»	8	İhlas (1), İhlas (25).
»	(Gece) 10	el-Muavvizeteyn (1), İhlas (1).
»	12	1-Fatiha (1), Ayetü'l-Kürsî (10), 2-4-6-8-10-12-Fatiha (1), İhlâs (50).
»	(Gece) 12	İhlas (10).

Cumartesi	Rekat	Her Rekatta Okunacak Olan Sureler ve Sayıları
•	4	Fatiha (1), Ayetül-Kürsî (3).
•	4	Fatiha (1), İhlas (25).
•	4	Fatiha (1), İhlas (15).
•	4	Fatiha (1), Küfirûn (3), İhlas (3).
•	4	Kâfirûn (3).
•	4	Fatiha (15), Kâfirûn (4), İhlas (3).
Pazar	4	Fatiha (1), Amene'r-Resulü (1).
•	4	Amene'r-Resulü (1).
• (Gece)	4	Fatiha (1), İhlas (15).
• (Gece)	4	Fatiha (1), İhlas (50).
• (Gece)	4	İhlas (15).
• (Gece)	20	İhlas (1), el-Muavvizeteyn (1).

II. Mübarek Gün, Ay ve Gecelerde Yapılan İbâdetler

İslâm'da mübarek kabul edilen gün, ay ve geceler vardır. Bu günlerde yapılan nâfile ibâdetler Allah nezdinde daha sevaptır. Fakat bu günlere mahsus bir namaz şekli yoktur. Buna rağmen konu ile ilgili çeşitli namaz şekilleri hidas edilmiştir. Bunlardan birkaçını zikredelim.

Recep ayında bir gün oruç tutmanın ve dört rekat namaz kılmanın sevabı : «Kim Recep ayında bir gün oruç tutarsa ve o gün dört rekat namaz kılsa, ilk rekatta yüz defa Ayetü'l-Kürsiyi, ikinci rekatta yüz defa İhlası okursa,¹⁷⁶ Cennetteki yerini görünceye veyahut kendisine gösterilinceye kadar ölmez.»¹⁷⁷ «Kim Recep ayının ilk gecesi akşam namazından sonra yirmi rekat namaz kılsa, hesapsız olarak sıratı geçmesi caiz olur.»¹⁷⁸

Recep ayı gecesinde iki ve ondört rekat namaz kılınması ve bir gün oruç tutulması hakkındaki rivâyetler de bu nevidendir.¹⁷⁹

Şaban ayı gecesi yarısı hakkındaki namaz şekilleri hicri IV.cü asırda ortaya çıkmıştır. Bunun Beyt-i Makdis'ten neşet ettiği ifâde edilmiştir. Konu

ile ilgili birçok hadis uydurulmuştur.¹⁸⁰ Bir gece kılınan namazın sevabı şöyle olacaktır: «Kim şaban ayından bir gece yarısı oniki rekat namaz kılsa, her rekatta otuz defa İhlâsı okursa Cennetteki yerini görüncüye kadar (dünyadan) göç etmez»,¹⁸¹ diğer bir rivâyette aynı rekat namaz kılındığı halde yukarıdaki duruma ilâveten «...ev halkından cehennemlik olanlardan oniki kişiye şefaât eder.»¹⁸²

Aşure gününde tutulan bir günlük orucun cevabı şöyle olacaktır: «Kim aşure günü oruç tutarsa, Allah ona altmış yıllık ibâdet sevabı verir».¹⁸³ Orucunu evinde açması bile sevaba vesile olacaktır: «Kim aşure günü evinde iftar ederse, sanki bütün ümmeti Muhammed onun yanında iftar etmiş gibi olur».¹⁸⁴

Arafe ve bayram günlerine gelince, bu günlerde kılınan namazlardan bazıları şunlardır: «Kim arafe günü öğle ve ikindi arası dört rekat namaz kılsa, her rekatta bir defa Fatiha'yı, elli defa İhlâsı okursa, Allah o kimseye binlerce sevap yazar, onu her harfi sebebiyle cennette bir derece yükseltir, her iki derece arasında beşyüz senelik mesafe vardır...»¹⁸⁵ Aynı gün oruç tutulması halinde altmış yıllık sevap verilecektir.¹⁸⁶

Kurban bayramı gecesi iki rekat, fitir gecesi yüz rekat ve fitir bayram namazından sonra dört rekat namaz kılınması da sahih değildir.¹⁸⁷

Şehri haramda tutulacak birkaç günlük oruç asırlık sevap kazandıracaktır: «Kim şehri haramda üç gün: Perşembe, cuma ve cumartesi oruç tutarsa (Allah ona) dokuzyüz senelik ibâdet sevabı verir».¹⁸⁸

Fitir bayramının birinci günü oruç tutulmaması gerekirken, o gün oruç tutulması tavsiye edilecektir: «Kim fitir sabahı oruç tutarsa, sanki o bütün zaman oruç tutmuş gibi olur».¹⁸⁹

Yukarıda saydığımız bazı gün, ay ve gecelere mahsus namazlar dışında, miraç, kadir ve regâib gecesine ait namazlarda sahih değildir.¹⁹⁰

Konu ile ilgili rivayetleri şöyle gösterebiliriz :

Aşure Günü	Rekat	Her Rekatta Okunacak Olan Sureler ve Sayıları
»	4	Fatiha (50), İhlâs (50).
»	40	Ayetü'l-Kürsî (40), İhlâs (11).
»	40	Ayetü'l-Kürsî (10), İhlâs (11), el-Muavvizeteyn (5).
»	40	Fatiha (1), Ayetü'l-Kürsî (10), İhlâs (11), el-Muavvizeteyn (5).

Arafe Günü	Rekat	Her Rekatta Okunacak Olan Sureler ve Sayıları
»	2	Fatiha (3), Kâfirun (3), İhlas (100).
»	4	Fatiha (1), İhlas (50)
Kurban Bayramı		
» (Gece)	2	Fatiha (15), İhlas (15), el-Muavvizeteyn (15).
Fıtır Bayramı		
»	100	Fatiha (1), İhlas (10).
»	4	1-Fatiha (1), el-A'la (1), 2-eş-Şems (1), 3-ed-Duha, 4-İhlas.
Recep Ayı		
»	2	1-Ayetü'l-Kürsî (100), 2-İhlas (100)
»	4	Ayetü'l-Kürsî (100), İhlas (100).
»	12	Fatiha (1), Kadr (3), İhlas (12).
» (Gece)	14	Fatiha (1), İhlas (10), el-Muavvizeteyn (3).
» (Gece)	14	İhlas (20), el-Muavvizeteyn (3).
» (Gece)	20	Fatiha (1), İhlas (1).
» (Gece)	20	İhlas (1).
Şaban Ayı		
»	12	İhlas (30)
» (Gece)	100	Fatiha (10), İhlas (10).
» (Gece)	100	İhlas (1000).

I — Meyve, Sebze, Çeşitli Yiyecekler ve Etle İlgili Rivayetler

Eti yasaklayan, meyva ve sebzeleri tavsiye eden rivayetler de zındıklar tarafından nakledilmiştir. Bu fikirlerin daha çok İran dinlerinden biri olan Maniheizim'den ve bazısının da Yahudilikten geçtiği kanaatındayız. Çünkü Mani'nin farz kıldığı üç mühür vardır: Birinci mühür, düşünce ve konuşmaktaki temizliktir. Küfür sayılan her türlü şeyden kaçınmaktır. Bu yasak ağızdan alınan bütün zevklere de şamildir. Zira vücudun cismanı

arzularını, zevklerini kuvvetlendirecek bütün hususlardan uzak durulması istenir ki, et buna dahildir. Bundan dolayı manihesistler bahçe ve tarla ürünü olan bitkisel gıdalarla yaşamak zorundadırlar. Bitkiler arasında kavun ve karpuz övgüye değer yiyeceklerdir. Meşrubatlardan nebatî sular tavsiye edilir.¹⁹¹

Hadis imamlarından bazıları konu ile ilgili rivâyetleri zanâdikanın uydurduğunu söylemişlerdir. Meselâ, İmam Mavsîlî (Ö. 622/1225) meyva ve sebze hakkındaki hadislerin,¹⁹² Ali Hindî (Ö. 986/1578) ve İmamı Şehavî (Ö. 902/1496) patlıcanla ilgili haberlerin,¹⁹³ Firuzâbâdî (Ö. 817/1415) mercimeğin, peynirin, cevizin, narın, kuru üzüm ve incirin faziletleri hususundaki rivâyetlerin.¹⁹⁴

Konu hakkında tesbit edebildiğimiz rivâyetleri iki kısma ayırabiliriz.

I. Sebze Meyve ve Çeşitli Yiyecekler

Patlıcan her derde şifa olarak takdim edilecektir : «Patlıcan her derde şifadır»,¹⁹⁵ «Patlıcan yeyiniz, zira o şifadır, onda hastalık yoktur»,¹⁹⁶ «Patlıcan yeyiniz ve çoğaltınız, zira Cennetî Me'va'da gördüğüm ilk ağaçtır».¹⁹⁷

Mercimek âdetâ kudsileştirilecektir : «Mercimek yeyiniz, zira o mübarektir, ondan dolayı kalıp yumuşar, gözyaşı çoğalır, Yetmiş Nebî onu mübarek kılmıştır»,¹⁹⁸ «Mercimek yetmiş Nebînin lisanınca mukaddes kılınmıştır. Nebilerin sonuncusu İsa b. Meryem'dir».¹⁹⁹

Son ifâde bir zındığın sözü olduğuna açık delildir.

Pırasa ekme mesabesinde tutulacaktır : «Pırasanın diğer baklagillere üstünlüğü ekmeğin diğer tahıllara üstünlüğü gibidir.»²⁰⁰ Başka bir rivâyette cüz zamdan koruyacaktır : «Kim pırasayı etle birlikte yerse, cüz zamdan korunur».²⁰¹

Pirinç ilâhî nûrdan yaratılacaktır : «Pirinç bendendir, ben de pirinçtenim, nûrumun geri kalan kısmından pirinci yarattım. Pirinç hayvan olsaydı insan olurdu, insan olsaydı adam olurdu, adam olsaydı salih bir kişi olurdu, salih bir kişi olsaydı nebi olurdu, nebi olsaydı resul olurdu, resul olsaydı ben olurum».²⁰²

Rivâyette, Allah cisimleştirildiği, nûr kavramı geçtiği ve «pirinç hayvan olsaydı...» ifadeleri de son derece mantıksız olduğu için bir zındığın uydurmasından başka birşey olamaz.

İlâhî bir kaynağa dayanan şeyin de hikmet kaynağı olması doğaldır. Nitekim yiyen kimse bu menbada istifâde edecektir : «Kim kırk gün piring yerse, hikmet kaynağı kalpten dile kayar».²⁰³ Başka rivâyetlerde «Piring ne güzel şifâdır», «Piring insan olsaydı halim olurdu»²⁰⁴ denilecektir.

Karpuzla ilgili rivâyetlerde de şöyle denecektir : «Yemekten önce karpuzu (yemek) karnı temizler ve hastalığı giderir»²⁰⁵ «(Karpuzun) suyu rahmet, tadı cennet tadı gibidir»²⁰⁶ «Ümmetimin baharı üzüm ve karpuzdur».²⁰⁷

Peynir ve ceviz ayrı ayrı yendiği zaman hastalık yapar, beraber yendiği zaman şifa verir sözünün de aynı kişiler tarafından uydurulduğunda şüphe yoktur.²⁰⁸

II. Et. Etle ilgili rivâyetleri iki kısma ayırabiliriz : Birincisi, etin yenmesini yasaklayan rivâyetlerdir ki, bunları zındıklar uydurmuşlardır. İkincisi, etin yenmesini tavsiye eden, faziletli olduğunu belirten haberlerdir ki, bunları da zındıklara karşı olan kişiler icâdetmişlerdir.

Yasaklayan rivâyetlerde : «Et yemeyiniz»²⁰⁹ «ineğin sütünü içiniz, yağını yeyiniz, etinden sakınınız, zira sütü, yağı şifâdır, eti hastalıktır»²¹⁰ «Eti bıçakla kesmeyiniz»²¹¹ veya «Resulullah sofrada eti bıçakla yemeyi nehyetti» denilmiştir.²¹²

Hz. Peygamberin eti sevdiği hakkında sahih hadisler vardır. Fakat Hz. Peygamberin bu hadisleriyle yetinmeyen kişiler meseleyi mübâlalı hale getirecekler, karşıtlarına cevap verelim derken, en az Hz. Peygamberi karşıtları kadar istismar edeceklerdir.

Et bütün yiyeceklerin efendisi yapılacaktır : «Dünya ve ahiret yemeğinin efendisi ettir»²¹³ yiyeceklerin efendisi olan bir şeyin yenmesi de insanda daha değişik tezahür edecektir : «Et yemek yüzü ve ahlâkı güzelleştirir»²¹⁴ «Et yendiği zaman kalbe ferahlık verir».²¹⁵

Etin yenmesi ile ahlâk güzelleştiğine göre, terki ile ne olur? Şöyle cevap verilecektir : «Et eti büyüktür, kim kırk gün et yemeği terkederse ahlâkı kötü olur».²¹⁶

I — İnek ve Horozla İlgili Rivayetler

I. İnek Hakkında Olanlar

Bu konudaki rivâyetlerin Hint dinlerinden kaynaklandığı kanaatındayız. Çünkü Hintlilerce bazı dağlar ve nehirler, aynı şekilde özel bitkiler ve hayvanlar, bilhassa inek kutsal sayılmıştır.²¹⁷ Halbuki İslâm'da hayvanların ve

bilhassa ineğin kutsal sayıldığına dair bir hüküm yoktur. Yalnız Allah adına kurban edilen, sütünden ve etinden faydalanılan hayvanlardan biridir. Nitekim bazı ayet-i kerimelerde şöyle belirtilecektir : «Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır : Size onların karnındaki işkembe pisliği ile kan arasından halis bir süt içiyoruz ki, içenlerin boğazından afiyetle geçer»,²¹⁸ «Tâki kendilerine ait menfaatlara şahit olsunlar ve Allahın kendilerine rızık olarak verdiği dört ayaklı hayvanlar üzerine belirli günlerde (kurban kesme günlerinde) Allahın adını ansınlar».²¹⁹

Buna rağmen ineği öven ve ineğe hürmet edilmesi gereken rivâyetlere rastlamaktayız : «İneğe hürmet ediniz, zira o hayvanların efendisidir...»²²⁰ ve «İneğe ikram ediniz, zira o hayvanların efendisidir. O abdu'l-ıcl olduğundan beri utanarak başını semaya kaldırdı».²²¹

II. Horoz Hakkında Olanlar

Horozla ilgili rivâyetlerin genellikle Mecusi dininden kaynaklandığı düşüncesindeyiz. Çünkü horoz Mecusi dininde sembol olarak kabul edilmiştir. Hatta İran'ın şahlık dönemindeki sembolü de horozdu. Rivâyetlerde horozâ, diğer hayvanlara göre, daha fazla üstünlük tanınmış ve kudsiyet atfedilmiştir. Nitekim horoz sahibi olan kimseye şeytanın yaklaşamayaacağı ve zarar veremeyeceği belirtilmiştir : «Kim evinde beyaz horoz edinirse şeytan ona yaklaşamaz ve sihir tesir edemez».²²²

Şeytanın şerrinden koruduğu gibi, başka şeylerin şerrinden de koruyacaktır : «Kim evinde beyaz bir horoz edinirse üç şeyden : Kafirin, kahinin ve sihir yapanın şerrinden korunur».²²³

Horoz Hz. Peygamberin dostu yapılacak, dolayısıyla Peygambere dost olmak isteyen, horozla dost olmak ve ona hürmet etmek mecburiyetinde bırakılacaktır : «Beyaz horoz benim dostumdur, onun dostu benim dostumdur, düşmanı düşmanımdır»,²²⁴ hatta «...onun düşmanının Allahın düşmanı»²²⁵ olacağı söylenerek durum biraz daha pekiştirilecektir.

Hz. Peygamber'in miracı ile münasebet kurularak şöyle denecektir : «Semaya çıkarıldığım zaman, acaip şeyler gördüm ve orada yeşil horoz da vardı».²²⁶

Semada görülen horozun durumunu ve şeklini belirtmekten geri kalınmayacaktır : «Semadaki horozun göğsü sarı altından, karnı beyaz gümüşten, ayakları kırmızı yakuttan, elleri yeşil zümrüttendir. Ayakları yerin en

altındadır. Onun bir kanadı meşriktadır, bir kanadı mağribtedir. İbîği arş ve kürsü arasında olan nûrdan bir perdedendir. Kanadını her gece üç defa çırpar».²²⁷

«...nûrdan bir perdedir... ifadesi rivâyetin İran dinlerinden mülhem olduğunu gösteren bir husustur. Çünkü nûr ve zulmet İran dinlerinin iki önemli unsurudur.

Yukarıda tavsip edilen horozun her şeyi de değerli olacaktır : «Horozu sövmeyesiniz, zira o benim dostumdur, ben de onun dostuyum, onun düşmanı benim düşmanımdır. Beni gönderen Allaha yemin ederim ki, adem-oğlu onun sesindeki şeyi bilseydi, tütününü ve etini altın ve gümüşle satın alırdı...»²²⁸

J — Gül Hakkındaki Rivayetler

Allah gülü kendi cemâlinden yarattı, gül Hz. Peygamberin, Cebrâilin ve Burak'ın terinden yaratıldı gibi rivâyetlerle, Allahın atın terinden kendisini yarattığını ileri sürən zındıkların sözleri paralellik arzettiğinden ve Allahın kudretini küçültücü olduğundan bu hadiseleri zındıkların uydurmuş olduğu kanaatindeyiz.²²⁹ Nitekim rivayetlerde bunu görmek mümkündür. Çünkü rivâyetler arasında tutarsızlıklar olduğu gibi, şüphe içeren hususlar da mevcuttur. Eğer, Hz. Peygamber gülün yaratılışını beyan etmiş olsaydı birşeyden yaratıldığını ifâde eder, çeşitli şekilde yaratıldığını açıklayarak kendi kendine tezata düşmezdi. Yani gülün bir yerde Allahın cemâlinden, başka yerde kendi terinden veya Cebrâil'in terinden yaratıldı, şeklinde olmazdı. Zaman zaman belirttiğimiz gibi Hz. Peygamberi küçük düşürmek, İslâm dinini tezatlar dini olarak göstermek ve dolayısıyla müslümanları şüpheyeye düşürmek zındıkların başlıca hedeflerinden biri olması sebebiyle, aynı strateji bu rivâyetlerde de uygulanmıştır.

Bazı dinî edebiyat ve tasavvufî eserlerde geçen bu rivâyetlerin mutasavvıf, zahid ve âbid kimselerin uydurdukları haberler olarak değil, zındıkların uydurdukları rivâyetler olarak değerlendirmek yerinde olur.

Gülün yaratılışı çeşitli şekillerde takdim edilecektir. İlk önce Allahın cemalinden yaratılacaktır : «Muhakkak Allah gülü kendi cemalinden yarattı, onu nebilerin kokusu yaptı. Kim Allahın cemaline bakmak isterse, Allahın nebilerinin kokusunu koklasın, kırmızı güle baksın ve onu koklasın.»²³⁰ Daha sonra «Gül nebinin terinden yaratıldı» denecektir.²³¹

H.z. Peygamberin terinden yaratılıp yaratılmadığı hususunda tereddüte düşülecektir : «Muhakkak gül Nebi'nin veyahut Burak'ın terinden yaratılmıştır».²³² Bu sefer H.z. Peygamber miraca giderken yaratılacaktır : «Sema-ya götürüldüğüm zaman, terimden (yere) düştü ondan gül bitti. Kim kokumu koklamak isterse, gülün kokusunu koklasın.»²³³

Güllerin rengine göre yaratılışları da değişecektir : «Beyaz gül terimden, kırmızı gül Cibrilin terinden, sarı gül Burak'ın terinden yaratıldı.»²³⁴

Cibrilin terinden yaratıldığı ifâde edilen kırmızı gül bu sefer H.z. Peygamberin terinden yaratılmış intibai verilecektir : «Kim kırmızı gülü koklar ve bana salavat getirmezse, muhakkak bana cefa etmiş olur.»²³⁵ Hatta gülü terketmek, değer vermemek büyük günah olacaktır : «Gülü terkeden mel'undur».²³⁶

Güle bu kadar değer veren zındıklar, bu sefer menekşeyi sahneye çıkararak, H.z. Peygamberin bir sözünün bir sözünü tutmadığı intibai vereceklerdir : «Kokuların efendisi menekşedir. Menekşenin kokusunun diğer kokulara üstünlüğü benim diğer adamlara üstünlüğüm gibidir.»²³⁷

K — Zındıkların Uydurdukları Hadis Miktarı ve Bazı Meşhur Zındıklar

I. Uydurdukları Hadis Miktarı

Zındıkların uydurdukları hadis miktarının tesbit edilmesi hadiste yapılmak istenilen tahribatı göstermesi bakımından ehemmiyetlidir. Fakat mevcut kaynaklarla miktarı tesbit etmek oldukça zordur. Zira bize gelen rivayetlerde bazı zındıkların uydurdukları hadis miktarının zikredilmesinden başka bir noktaya temas edilmemiştir. Yalnız bazen bir kişinin birkaç bin hadis uydurduğu düşünülürse, binlerce zındığın uydurabilecekleri hadis miktarına tehayyül etmek zor değildir.

Abdülkerim b. Ebi Evcâ halife Mehdi (158-169/775-785) tarafından boynu vurulacağı sırada, benim boynumu vurabilirsiniz fakat ben haramı helâl ve helâlî haram yapan dörtbin hadis uydurdum demiştir.²³⁸

Mu'alla b. Abdurrahman el-Vâsıtî (III/IX. asır) ölüm anında şöyle dediği nakledilir : «Ali'nin fazileti hakkında yetmiş hadis uydurdum.»²³⁹

Halife Harun Reşid'in (170-183/768-809) emri ile öldürülen bir zındığın bin hadis uydurduğu nakledilir.²⁴⁰

Mehdiy b. Meymun (Ö. 172/788), zenâdikadan bir adamın insanlar arasında tedavül eden yüz hadisi uydurduğunu bana ikrâr etti, demiştir.²⁴¹

Süleyman b. Harb (Ö. 224/838) İbn Ebi Halid'in yanına girdiği zaman onu ağlar görür ve niçin ağladığını sorar? O da dört yüz hadis uydurduğunu, bunları insanların okuduğu kitaplara soktuğunu, nasıl olup da hadis uydurduğunu bir türlü anlayamadığını söyler.

Bir zındığın uydurduğu hadis miktarı ile ilgili rivâyetler yanında, birkaç zındığın birden uydurduğu hadislerin adedine de temas edilmiştir. Meselâ, Ahmed b. Abdullah el-Cuveybâri (II/VIII.ci asır), Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmani (Ö. 225/839) ve Muhammed b. Temim el-Firyâbi onbin hadis uydurmuşlardır.²⁴²

Diğer taraftan zındıkların uydurduğu hadislerin bütününe de temas edilmiştir. Hammad b. Zeyd'e göre (Ö. 179,189,197/795,804,812) «Zındıklar 14 bin hadis uydurmuştur».²⁴³ Fakat başka bir rivayette Hammad b. Zeyd'in 12 bin hadis uydurduklarını söylediği nakledilmiştir.²⁴⁴

Belirtilmesi gereken Hammad b. Zeyd'in naklettiği sayı kendi devrindeki mi, yoksa kendi devrine kadar olanlar mı? Bu hususta herhangi bir açıklamaya rastlamadık. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, bir zındığın bile binlerce hadis uydurduğu düşünülürse, verilen sayının kendi zamanındaki uydurulan hadisler olması akla en yakın olanıdır.

II. Bazı Meşhur Zındıklar

— **Abdülkerim b. Ebi Evcâ** Zındık olan Ma'n b. Zâide'nin amcası idi. Kendisi mütekellim zındıklarındandır. Dört sapık görüşe sahipti: Seneviyye'den Maneviyye'nin görüşlerine ve tenasühe inanıyordu. İmamet konusunda Rafıza'ya temayülü vardı. Adâlet ve zulüm konularında kaderi görüşü destekliyordu. Senetleriyle neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilme-yenleri kandırdığı birçok hadis uydurmuştur. Uydurduğu hadislerin çoğunluğu teşbih ve Allahın sıfatlarını ibdalla ilgilidir. Dinin birtakım hükümlerini de değiştirmiştir.

Durum halife Mansur'un (136-158/754-775) Kufe valisi Ebu Cafer Muhammed b. Süleyman'a bildirildi, o da öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Abdülkerim «Siz beni katiyen öldüremeyeceksiniz çünkü dörtbin hadis uydurdum. Bu hadislerle haramları helal, helalları haram kıldım» demiş ve ayrıca Rafıza'ya oruçlu oldukları günlerde oruçlarını açtırdığını, oruçlu olmamaları gereken günlerde de tuttuğunu belirtmiştir.²⁴⁵

— Ahmed b. Abdullah b. Halid el-Cüveybâri (II/VIII. asır)

el-Cüveybâri, İbn Kerram için hadis uydururdu. İbn Kerram'da ondan aldığı hadisleri kitabında nakledirdi. Naklettiği hadislerden birisi «Ümmetime Ebu Hanife denen bir adam gelecek, Allah sünnetimi onun elinde ihya edecektir» sözüdür. O imamlardan nakledilmeyen binlerce hadis nakletmiştir. Bunlardan birisi «İman sözdür, amel onun şartıdır, ne artar ve ne de eksilir» uydurmasıdır.

el-Cüveybâri yalanıyla darbı mesel haline gelen kimselerden olup, amellerin faziletleri hakkında çok hadis uydurmuştur. Deccallerden bir deccal olarak tavsif edilmiştir. İshak b. Necih el-Malâtî'nin uydurduğunu rivâyet ediyor, hatta onun uydurmadığı şeyi de ona isnat ediyordu.²⁴⁶

— Mugire b. Said el-Beceli el-Kufi (Ö. 120/737-738)

Mugire rafizi olup, yalancı ve hadis uydurucudur. Daha çok Ali ve ehli beyt hakkında uydurmuştur. Mugire'ye Ali ölüyü diriltebilir mi? dediği zaman, isteseydi Ad ve Semudu diriltirdi, demiştir. Bu sözüyle Ali'nin ilâhî bir güce sahip olduğunu belirtmek istemiştir. Ali'nin nebilerden daha faziletli olduğunu ileri sürmüş ve nebilik iddiası sebebiyle öldürülmüştür.²⁴⁷

— Beyân b. Sem'an en-Nehdi (Ö. 119/737)

Beyân'ın zındık olduğu belirtilmiştir. İbn Numeyr, Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin Beyânı öldürdüğünü ve ateşte yakıldığını, nakleder. Temim kabilesinden olup, hicri yüz senesinden sonra Irak'ta ortaya çıkmıştır. Ali'nin (Ö. 40/660), sonra Muhammed el-Hanefiyye'nin (Ö. 81/700), daha sonra da kendi uluhiyetini ilân etmiştir.²⁴⁸

— Muhammed b. Said el-Maslûb eş-Şâmi (II/VIII.ci asır)

Zındıklıkla ve kasden hadis uydurmakla itham edilmiştir. el-Maslub, güzel bir söz olduğu zaman, ona bir isnat uydurur ve nakledirdi. İmamı Nesâî hadis uydurmakla meşhur olanları belirtirken, Şam'da en meşhur yalancının el-Maslûb olduğunu nakletmiştir.²⁴⁹

— Me'mun b. Ahmed el-Herevi (250/864 civarı)

İbn Hıbban, el-Herevi'yi deccâl olarak tavsif etmiş ve ona Me'mun b. Abdüllah da denir, demiştir. Sika râvilere dayandırarak «İmanî sözdür, amel onun hükmüdür», Ebu Hüreyre'ye dayandırarak «Kim namazda elini kaldırır, onun namazı kabul olmaz», yine sikalara dayandırarak «Kim imanın arkasında okursa, ağzı ateşle dolar», «Ümmetimden Muhammed b. İdris denen kişi gelecek...» sözlerini nakletmiştir.²⁵⁰

el-Herevi, Allahın, Resulullahın ve müslümanların lânetine müstehak kişi olarak görülmüştür.²⁵¹

— Salih b. Abdülkudüs Ebu'l-Fadl el-Ezdi

Meşhur bir zındıktır. Halife Mehdi (158-169/775-785) onu zındıklığı sebebiyle öldürtmüştür. Basra'da vaaz etmiş ve hikâye anlatmıştır. Ebu Huzeyl el-Allafla münazaraları vardır.²⁵²

— İbrahim b. Hudbe el-Farisi (Ö. 200/815 sınırı)

Bağdat ve başka şeylerle ilgili olarak batıl şeyler rivayet etmiştir. İbn Main, el-Farisi hakkında şöyle der : «Ebu Hudbe geldi, halk onun etrafında toplandı ve ayağını çıkarmasını söyledi. Halk onun ayağının eşek veyahut şeytan ayağı olmasından korkuyordu». Ali b. Sabit : «O benim eşeğimden daha yalancıdır», Ahmed b. Sinan ise : «Allah düşmanı» demişlerdir.

el-Farisi herhangi bir düğünde yer, içer, sarhoş olur ve şarkı söylerdi. Son derece de yalancıydı.²⁵³

L — Devlet Adamlarının Zındıklarla Mücadelesi

Hülefâi Raşidin Devrinin son halifesi olan Hz. Ali'nin (35-40/656-661) zındıklarla mücadele ettiğini görüyoruz. İkrime'den nakledilen bir rivâyete göre, zındıklardan bir gurup kitaplarıyla birlikte Ali'ye getirilmiş, Ali de onların ateşte yakılmasını emretmiştir. Neticede zındıklar kitaplarıyla birlikte yakılmıştır. Bu durum İbn Abbas'a ulaştığı zaman şöyle demiştir : «Eğer ben olsaydım, Resulullah nehyettiği için onları yakmazdım. Resulullahın, kim dinini değiştirirse onu öldürünüz sebebiyle onları öldürürdüm. Resulullah şöyle buyurmuştur : «Allahın azabıyla azap etmeyiniz».²⁵⁴

Zındıklarla sistemli mücadele eden halife Mehdi (158,169/774-785) ve Hadî (169-170/785-786) olmuştur. Mücadele için bir divan kurmuş ve özel kadılar tayin etmiştir. Divanın başına Ömer el-Kelvâzi'yi (II/VIII. asır) getirmiştir. «Sâhibu'l-zenâdika» ünvanı verilen bu kişinin görevi zındıkları ve inançlarını kaldırmaktır. Ömer'den sonra Muhammed b. İsa tayin edilmiştir. İbn Cevzi (Ö. 597/1200), Mehdi Basra'ya geldiğinde Beşşâr b. Burdu zenâdika dairesi başkanı Hamdeveyhe teslim ederek «onu öldürünceye kadar döv» dediğini kaydeder. Medhi'nin ciddi olarak mücadele ettiğini gösteren husus Bağdat zındıklarının hepsini öldürmüş olmasıdır.²⁵⁵

Mehdi bir gün kendisine gösterilen bir zındığa tövbe etmesini söylemiş, fakat onun tövbeden çekinmesi üzerine boynunun vurularak asılmasını emretmiştir. Sonra oğlu Hadî'ye şöyle demiştir: «Ey oğul, işbaşına geldiğin zaman bu mani ehline dikkat et. Bunlar halkı dünyada züht, ahiret için amel ve kötülüklerden sakınma gibi zahiren güzel olan şeylere davet ederler. Sonra ete, temiz suya dokunmayı ve hastalıklı develerin öldürülmesini haram kılarlar. Daha sonra da birisi nûr, diğeri zulmet olan iki şeye ibâdet edilmesini isterler. Sonra kızlar arasında evlenmeyi bevl ile yıkanmayı emrederler».²⁵⁶

Halife Mehdi'nin sözleri zamanındaki zındıkların gaye ve hedeflerini açıklaması bakımından çok dikkat çekicidir. Aynı zamanda Mehdi kendinden öncekilerinin durumunu da özetlemiş olmaktadır. Nitekim halifenin sözleriyle çeşitli kısımlarda değindiğimiz hususları karşılaştırdığımız zaman müşterek olan şu hususları görürüz :

- a) Mani dinine mensup olanlara zındık denildiği,
- b) Gaye ve hedeflerini züht ve takva kisvesi altında yürüttükleri,
- c) İyiliğe teşvik ve kötülükten men gayesiyle İslâmi olmayan hususları halk arasına sokarak halkı tembelliğe, atâlete ve miskinliğe sevkettikleri ve esas dinden uzaklaştırdıkları,
- d) Etin yenilmesini yasaklamaları, buna mukabil sebze yenilmesini teşvik etmeleri,
- e) Haramı helal, helalı haram kılan haberler uydurmaları, meselâ kızlar arasında evlenmek gibi,
- f) Nûr ve zulmet fikrini çeşitli şekillere büründürerek Allahu teccim ve teşbih yoluna gitmeleri ve böylece Allaha inançtan insanları uzaklaştırmaya çalışmaları.

Diğer taraftan Mehdi Halep şehrinde gizli olarak faaliyet gösteren çok sayıda ikinci (dualisti) idam ettirmiş ve iktidarının son iki yılında temizlik harekâtını başlatmıştır.²⁵⁷

Hâdî halife olunca babasının vasiyetine uyarak zındıklarla şiddetli bir mücadeleyle girişti. Onlardan büyük bir gurubu öldürttü. Onun şöyle dediği rivayet edilir : «Eğer yaşarsam onlardan kımıldayan bir göz bırakmayınca-ya kadar hepsini muhakkak öldüreceğim.»²⁵⁸

Halife Harun Reşid de (170-193/786-809) aynı şekilde bu dualistlere karşı temizlik harekâtını idare etmek üzere özel bir memur tayin etmiştir. Girişilen faaliyete rağmen dualist idealleri taşıyan birçok mezdeki hayatta kalabilmiştir.²⁵⁹

Devlet adamları yanında bazı kişilerin de zındıklarla mücadele veya münâzara yaparak onları yola getirdiklerini görüyoruz. Onlardan birisi Ebu Huzeyl el-Allâf'tır. Bunun zındıklarla uzun münâzaraları olmuştur. İlginç olması ve müslümanları nasıl şüpheye düşürdükleri bakımından bir münâzarayı nakledeyim : O bir gün —iki ilâha inananlardan tanınmış bir şahıs olan— Salih b. Abdülkuddüs ile münâzara yaptı ve şöyle dedi : Ey Salih, ne karara vardın? Salih şu cevabı verir : Allah'tan hayır umuyor ve iki ilâha inanıyorum. Buna karşılık Ebu Huzeyl : O iki ilâhtan hangisinde hayır umuyorsun, dedi. Nihayet Salih'in bir oğlu vefat etti. Bunun üzerine Ebu Huzeyl yanında genç olan Nazzam olduğu halde Salih'in yanına gitti. Onu üzüntülü gördü ve şöyle dedi : Hüzünlenmen için hiçbir sebep görmüyorum. Salih : «Hüzünleniyorum, çünkü oğlum «Kitâbu's-şukûk»u okumadan öldü, dedi. Ebu Huzeyl «Kitâbu's-şukuk» nedir diye sorunca, o benim yazdığım bir kitaptır ki, kim onu okursa şüpheye düşer. O kadar ki, kendi varlığından bile şüphe eder, dedi. Ebu Huzeyl şu cevabı verdi : O halde sen oğlunun ölümü hakkında şüphe et ve her ne kadar ölmüşse de ölmemiş gibi davran. Yine sen o her ne kadar o kitabı okumamışsa da okumuş gibi şüphe içinde ol, dedi».²⁶⁰

Basra'da Amr b. Ubeyd de Cerir b. Hazm el-Ezdi'ye karşı aynı şekilde mücadele etmiştir. Daha sonra Nazzam ortaya çıkarak İsrakiyye ve seneviyye inancında olanlara ve diğer fırkalara karşı mücadele etmiştir.²⁶¹

Zındıklık o kadar yayıldı ki vezirlere ve şairlere kadar nüfuz etti.

S O N U Ç

İran dinlerine mensup olanlara zındık denildiği gibi, uluhiyeti inkâr edenlere, İslâmı kabul etmeyen ve İslâm'dan dönenlere, İslâmın ana prensiplerinden birini veya hepsini inkâr edenlere, inkâra götürecek te'viller yapanlara ve bidat ehline de zındık denilmiştir.

İşte bu kimseler kendi dinî ve örfî âdetlerini İslâma sokmuşlardır. Bunkâki gayeleri İslâm Dini'ni ve ahlâkını bozmak, İslâm birliğini parçalamak, dindar müslümanların akidelerine şüphe ve tereddütler sokmak, onları atâlete ve tembelliğe sevk etmek ve gerçek dinden uzaklaştırmaktır.

Bu doğrultuda olmak üzere çeşitli sahalarda (akâid, ahlâk, tergib ve terhib, amellerin faziletleri vs.) İslâma uygun ve uygun olmayan hadisler uydurmuşlardır.

Zındıklar gayelerini bazen züht ve takva bazen felsefe ve hikmet, bazen de Ali ve evlatları hayranlığı örtüsüne bürünerek çeşitli kisveler ve çeşitli hileler altında icraya çalışmışlardır.

Mülhıdlerin inanç sisteminde bozmak istedikleri ilk şey Allah inancı olmuştur. Bunun için de Kur'anı Kerim'de geçen müteşâbih ayetlere ve bazı hadislere zahiri mâna vererek, Allahı insana veyahut mahlûkattan birine benzetmişler, hatta birtakım mekanlar ittihaz etmişlerdir. Bu görüşlerini fırkalarla sistemleştirmişlerdir ki, bunların en mühimi Müşebbihe'dir.

Bunlar, mezdekiye'nin fakirliği temel alan felsefesinden esinlenerek fakiri övücü, zengini zemmedici hadisler uydurmuşlar, fakiri zengine düşman ederek hased duygularını kamçulamışlar ve toplumda ihtilaflar meydana getirerek toplumun bölünmesini temin etmişlerdir.

«Ey Allahım, beni ve ümmetimi fakir olarak yaşat ve beni fakirler zümresi içinde haşret» sözüyle fakirliği âdetâ müslümanların felsefesi haline getirmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan yine toplumun bölünmesi ve ihtilafların daha da artması için kelâmî görüşler ileri sürmüşlerdir ki, bu görüşlerin en tipik örneklerinden biri «Halku'l-Kur'an» meselesidir.

Bu kişiler yapılan küçük bir işe karşın büyük mükâfatlar veyahut yapılan küçük bir hataya mukâbil büyük cezalar veren haberler uydurarak, müslümanları atâlete, miskinliğe ve tembelliğe itmek için gayret sarfet-

mişierdir. Müslümanların yiyecek ve içeceklerine kadar müdahale ederek, eti yasaklayan ve bazı meyva ve sebzelere münhasır olmak üzere tavsiyelerde bulunan sözler uydurmuşlardır.

İslâm'da hayvanların kutsal sayıldığına dair bir hüküm olmamasına rağmen, zındıklar ineği ve horozu kutsal kabul eden kendi dinlerindeki hususları hadis olarak nakletmişler ve bazılarının halk arasında yerleşmesinde başarıya ulaşmışlardır.

Mülhıdler farz, vacib, sünnet ve nafilâ namaz dışında, haftanın muayyen günleriyle ve mübarek ay ve gecelerle ilgili olarak çeşitli ibâdet şekilleri icad etmişler, bununla müslümanları gerçek ibadetten uzaklaştırmak ve İslâmın ibadet şeklini bozmak istemişlerdir.

Zındıklar uydurdukları hadislerle müslümanların inanç sistemleri ve amelleri üzerinde yıkıcı tesirler meydana getirmişler, birçok bidat ve hurafelerin müslümanlar arasında yerleşmesinde muvaffak olmuşlardır. Müslümanları zahitlik, abidlik ve fakirlik kisvesi altında tembelliğe ve miskinliğe sevk ederek dünya hayatından koparmışlar ve hatta bununla ilgili hususları tasavvufî, ahlâkî eserlere sokabilmişlerdir.

Bu bakımdan uydurulan hadislerin bugün dahi tehlikesinin tamamen ortadan kalktığı söylenemez, çünkü bir kısmının manasının İslâmî prensiplere yakınlığı sebebiyle meşhur olanlar halâ dillerde dolaşmakta ve bilhassa bazı kitaplarda yer almaktadır.

İşte bu kitalardan uydurmalar ayıklanmadıkça halk arasındaki bidat ve hurafelerin temizlenmesi ve müslümanlara gerçek dinin anlatılması zor olacak, asırlardır devam eden hata günümüzde de devam edecektir.

DİPNOTLAR

- 1 — İbn Kemal, Risâle fi'z-zındık, s. 240; Encyclopédie de l'İslam, IV, 1298, 99.
- 2 — Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 176.
- 3 — Ahmed Emin, Duhâ'l, İslâm, I, 154, 55; Bedevî, Tarihu'l-ilhâd, s. 24.
- 4 — Encyclopédie de l'İslâm, IV, 1298-99.
- 5 — Ebu Zehv, el-Hadis ve'l-muhaddisun, s. 336; Bedevî, Tarihu'l-ilhâd, s. 24.
- 6 — İbn Kemal, Risâle fi'z-zındık, s. 243; Francesco Gabrieli la «Zandaka» au I er siècle Abbaside, s. 24.
- 7 — İslâm Ansiklopedisi, XIII, 559.
- 8 — Bedevî, Tarihu'l-ilhâd, s. 30, 38.
- 9 — Encyclopédie de l'İslâm, IV, 1298-99.
- 10 — İslâm Ansiklopedisi, XII, 558.
- 11 — Gazali, Faysalu't-tefrika, s. 107.
- 12 — el-Malati, Kitâbu't-tenbih, s. 72-74.
- 13 — Encyclopédie de l'İslâm, IV, 1298-99.
- 14 — İbn Kemal, Risâle fi'z-zındık, s. 249.
- 15 — Sarıkçoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, s. 133.
- 16 — Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm s. 138-39.
- 17 — Ebu Zehv, el-Hadis ve'l-Muhaddisun, s. 336-37.
- 18 — Hasan İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 419.
- 19 — Şevkânî, Fevâidu'l-mecmûa, s. 147; Suyuti, el-Leâli'l-masnûa, II, 468; Seyyid Derviş, Esnâ'l-metâlib, s. 269; Beşir Zafir, Tahziru'l-müslimin, s. 24-25; İzmirli İsmail H. Siyeri Celile-i Nebeviyye, s. 78.
- 20 — Okıç, Hadis Ders Notları, s. 100.
- 21 — İbn Kayyim el-Cezviyye, el-Menâru'l-münif, s. 78.
- 22 — Ebu Zehv, el-Hadis ve'l-muhaddisun, s. 337-38.
- 23 — Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, I, 150.
- 24 — Ekrem Ziya, Buhus fi tarihi's-Sünne, s. 33.
- 25 — Muhammed Şakir, el-Bâisu'l-hasis, s. 78.
- 26 — İbn Cezvi, Kitâbu'l-mevdüât: 1, 258, Suyuti, el-Leâli'l-masnûa, I, 213. Hadisi zenâdika uydurmuştur. Başka bir rivayette: «Benden bir hadis rivâyet edildiği zaman hadisi Allahın kitabına arzedin, eğer Allahın kitabına uygun olursa onu kabul ediniz, eğer muhalif olursa onu reddediniz». (Bkz. Ali Hindi, Teziretu'l-mevdüât, s. 28).
- 27 — İrakî, el-Firaku'l-mufterika, s. 89.
- 28 — İbn Hibban, Kitâbu'l-mecruhîn, I, 20.
- 29 — Adevi, Laktu'd-durer, s. 72-73.
- 30 — Zehebi, Mizânu'l-i'tidâl, II, 441.
- 31 — İbn Arrâk, Tenzihu's-şeria, I, 11; Ali el-Kari, Mevdûâtu's-sugrâ, s. 202; Suyuti, el-Leâli'l-masnûa, II, 468; Ebu Zehv, el-Hadis ve'l-muhaddisun, s. 265.

- 32 — İbn Cevzi, Mevdûât, I, 126; İbn Hacer, lisânu'l-mizan, I, 485; Zehebi, Mizânu'l-i'tidâl, I, 290.
- 33 — Mizânu'l-i'tidâl, I, 442.
- 34 — Batiniliğin ilk kurucusu Meymun b.Deysan'dır. Hicri ikinci asrın yarısında faaliyet gösteren bu kimseler aslen İranlı idiler. Batıniyye'nin amacı müslümanlar arasına gizlice nifak sokmak ve İslâmiyeti yıkmaktı. Buna nail olmak için de Kur'an ve hadisleri te'vil ederek uzak mânalar vermeyi uygun buldular. Halk kitlesi tarafından benimsenmesi için de kendi milliyetlerini gizlediler.
- 35 — İrakî, el-Firaku'l-mufferika, s. 89.
- 36 — el-İhlâs (112), a.1.4.
- 37 — Sa'd (38), a. 75.
- 38 — Fetih (48), a.10.
- 39 — Şehristâni, el-Milel ve'n-nihal, I, 105-106.
- 40 — Âli İmran (3), a.7.
- 41 — Nisâ (4), a. 164.
- 42 — Yâsin (36), a. 58.
- 43 — el-araf (77), a. 144.
- 44 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, I, 146; İbn Cevzi, Mevdûât, I, 77.
- 45 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 13; Tenzihu's-şeria, I, 46; Ali el-Kari, Mevdûātu'l-kubrâ, s. 204 ve Mevdûātu's-sugrâ, s. 71, 72; Kavukci, el-marsû, s. 37.
- 46 — İbn Cevzi, Mevdûât, I, 25.
- 47 — Makdisi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 17. Hadisi nakleden râvilerden Eyyûb b. Abdüsselam zındıktır; Zehebi, Mizanu'l-i'tidâl, I, 290.
- 48 — Beşir Zafir, Tahziru'l-müslimin, s. 79; Sehavi, Mekâsиду'l-hasene, s. 373; Seyyid Derviş, Esnâ'l-metâlib, s. 198; Kavukci, el-Marsû, s. 7; İbn Teymiyye, Risâle fi ehâdisi'l-mevdûâ, Fatih Ksm., nr. 2266/6.cı risâle, vrk. 227; Ali el-Kari, el-kubrâ, s. 310-311 ve es-Sugrâ, s. 130; Ali Hindi Tezkiretu'l-mevdûât, s. 30; Acluni, Keşfu'l-hafâ, II, 196. Dayba, Temyizu't-tayyib, s. 150.
- 49 — Ahzab (33), a. 72.
- 50 — Şehristani, el-Milel ve'n-nihal, I, 104. İbn Kuteybe, bu hadisin zındıklar tarafından uydurulduğunu belirtmiştir (bkz. Te'vilu muhtelefi'l-hadis, s. 8).
- 51 — Ömer Şeybani, Temyizu't-tayyib, s. 83. Şeybani bu sözün avam olan mutasavvıfın lisanında dolastığına işâret etmiştir. Bu gösteriyor ki, zındıklar uydurdıkları ve buna benzer hadisleri avam olan mutasavvıfa arasına sokabilmişler ve hadisleri kullanır hale getirebilmişlerdir.
- Avam olan mutasavvıfa lisanında dolastığına dair bilgi için bkz. Ali el-Kari, el, kubrâ, s. 205.
- 52 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, I, 45; Suyutî, el-Leâli'l-masnâ I, 28-29. Burada birkaç lafız değişikliği ile nakledilmiştir. Ebu Zehv, el-Hadis ve'l-muhaddisûn, s. 337.
- 53 — İbn Cevzi, Mevdûât, I, 105; İbn Kuteybe, Te'vilu muhtelefi'l hadis, s. 7; Zehebi, Mizanu'l-itidâl, III, 579.

Hadisi uydurmakla itham edilen Muhammed b. Secâ el-Belhi (O. 260/873) teşbihle ilgili hadisler uyduruyor ve bunları muhaddislere nisbet ederek, onları bu hadislerle ayıphyordu. (İbn Cevzi, Mevdûât, I, 105), Muhammed b. Secâ yalancı olup, bir fikrin başarıya ulaşması için hileye başvururdu. Irak fakihlerindendi. İnsanlara fıkıh öğretiyor ve Kur'anı Kerim okutuyordu. Bu rivâyetlerde dikkati çeken husus Secâ'nın fakih ve insanlara Kur'anı Kerim okutan bir kimse olmasına rağmen, teşbihle ilgili hadisler uydurmasıdır ki, bu da onun müslüman âlimi görünerek müslümanlar arasına giren kimselerden birisi olmasıdır.

- 54 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, I-146.
- 55 — İbn Kuteybe, Te'vil, s. 7 (not. 2).
- 56 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, I, 228; İbn Hibban, Kitâbu'l-mecruhîn, I, 262. Bazı lafız farklılıklarıyla rivâyet edilmiştir.
- 57 — Tenzihu's-şeria, I, 229.
- 58 — Bağdadi, el-Fark beyne'l-firak, s. 204.
- 59 — İraki, el-Firaku'l-müfterika, s. 67; Şehristani, el-Milel ve'n-nihal, I, 105.
- 60 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 12-13.
- 61 — Suyuti, el-Leâli'l-masnûa, I, 30.
- 62 — el-Milel ve'n-nihal, I, 106.
- 63 — el-Leâli'l-masnûa, I, 30.
- 64 — el-Milel ve'n-nihal, I, 106.
- 65 — Zehebi, mizânu'l-i'tidâl, IV, 21.
- 66 — Çağatay N., Çubukçu İ., İslâm Mezhepleri Tarihi, I, 125.
- 67 — Bağdadi, el-Fark beyne'l-firak, s. 192-93.
- 68 — Aynı eser, s. 234.
- 69 — Aynı eser, s. 203 ve 207.
- 70 — Bağdadi, el-Fark beyne'l-firak, s. 235.
- 71 — Aynı eser, s. 218-19.
- 72 — Aynı eser, s. 238.
- 73 — İraki, el-Firaku'l-müfterika, s. 69; el-Fark beyne'l-firak, s. 203.
- 74 — el-Fark beyne'l-firak, s. 231.
- 75 — Aynı eser, s. 225.
- 76 — Aynı eser, 232.
- 77 — Çağatay N. Çubukçu İ., İslâm Mezhepleri Tarihi, I, 132.
- 78 — İraki, el-Firaku'l-müfterika, s. 87.
- 79 — Ebu şehbe, Fi Usuli'l-hadis, s. 94.
- 80 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, I, 142; İbn Cevzi, Mevdûât, I, 116. Hadisi uyduran Habib b. Habib'tir.
- 81 — Suyuti, el-Leâli'l-masnûa, II, 14; Zehebi, mizânu'l-i'tidâl, III, 367. Hadisi nakleden Kasım b. el-Malatî yalancı olarak tavsif edilmiştir. İslâm Dinini bozmak için uydurduğu başka bir hadiste ayrıca buna işaret eder : «Kim Kur'anı Kerim'in bütününe okursa nübüvvetin hepsi verilir».
- 82 — Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 173.
- 83 — Kavukcı, el-Marsû, s. 35. Halk arasında dolaşan «Dünya sarı öküzün boynuzu üzerindedir, sarı öküz boynuzunu salladığı zaman zezele olur» sözü bu uydurmadan kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir.

- 84 — İbn Kayyim el-Cevziyye ,el-Menâr, s. 62.
85 — Aynı eser, s. 62.
86 — İbn Kayyim el-Cevziyye; el-Menâr, s. 62; Ali el-Karî, es-Sugra, s. 165; Beşir Zafir, Tahzîru'l-müslimin, s. 84; Kavukcı, el-Marsû, s. 96.
87 — es-Sefâi, Mevdûâtu's-Safâi, S.K.-Carullak Ksm, nr. 284/4.cü risâle, vrk. 192; Elbâni, Silsiletu'l-ehâdis, cüz. II. 32; Seyyid Derviş, Esnâ'l-metâlib, s. 247; Tahzîru'l-müslimin, s. 85.
88 — İbn Cevzi, Mevdûât, I, 163.
89 — Aynı eser, I, 163.
90 — Hucurat (49), a. 13.
91 — Sebe'(34), a. 37.
92 — Kasas (28), a. 77.
93 — et-Tegabûn (64), a. 15.
94 — Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 178.
95 — Aynı eser, s. 179.
96 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 178; Ali el-karî, el-Kubrâ, s. 225; Kavukcı, el-Marsû, s. 55; Sehavi, Mekâsîdu'l-hasene. 300; Seyyid Derviş, Esnâ'l-metâlib, s. 152; Beşir Zafir, Tahzîru'l-müslimin, s. 75.
97 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 179.
98 — Esnâ'l-metâlib, s. 52; el-Leâli'l-masnûa, II, 324; İbn Cevzi Mevdûât, III, 142. Burada «Miskinleri seviniz, zira Resulullahın duâsında şöyle dediğini işittim...» ilâvesi vardır.
99 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, II, 214; Tezkiretu'l-mevdûât, s. 189.
100 — el-Marsû, s. 26; Esnâ'l-metâlib, s. 59; Ömer Şeybâni, Temyizu't-tayyib, s. 44; Mekâsîdu'l-hasene, s. 119.
101 — Tenzihu's-şeria, II, 316.
102 — Aynı eser, II, 394.
103 — Ali el-Karî, el-Kubrâ, s. 252.
104 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 178.
105 — Seyyid Derviş, Esnâ'l-metâlib, s. 93.
106 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 178; el-Kubrâ, s. 339.
107 — Tenzihu's-şeria, II, 287; el-leâli'l-masnûa, II, 323.
108 — İbn Cevzi, Mevdûât, II, 154; Tenzihu's-şeria, II, 128; Tezkiretu'l-mevdûât, s. 64; el-Leâli'l-masnûa, II, 73 vd.
109 — Beşir Zafir, Tahzîru'l-müslimin, s. 87.
110 — Tenzihu's-şeria, II, 317.
111 — Makdisi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 30.
112 — Tenzihu's-şeria, II, 286; el-Leâli'l-masnû, II, 324. Hadisi Ömer b. Raşid uydurmuştur.
113 — İbn Arrak, Tenzihu's-şeria, II, 233.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde fakirlerin fazileti ile ilgili birçok risâleye rastladık. Bunlardan Ebu Said Ahmed b. Hasan et-Tusi'nin «Hadis-i Erbain fi fazileti'l-fukara» (H. Hüsnü Paşa Ksm. nr. 249/3. cü risâle, vrk. 71-74a) isimli risâlesi ve (Nafiz Paşa Ksm. nr. 157) de kayıtlı ve müellifi belli olmayan «Risâle fi'l-hadisi'd-dâle alâ fadhli'l-fukara vrk. la-lob» isimli risâle metinde verdiğimiz haberlerle doludur.

Ayrıca XVI. yüzyıl şairlerinden Rihletî'nin «*Dervişlerin Ahvaline ve fakirlerin Faziletine*» dair Türkçe manzum olarak yazdığı kırk hadisinde de fakirlerle ilgili uydurma hadislere yer verilmiştir. (Bkz. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Saip Yazmaları, nr. 3254, yazma talik).

İmam Gazalî'de «*İhyâu ulumu'd-din I. 358, 362, 369*» yukarıdaki rivâyetlerden bazılarını eserinden nakletmiştir.

- 114 — İbn Nedîm, *Kitâbu'l-fihrist*, s. 401.
115 — *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 579.
116 — Bkz. s. 15-18.
117 — Suyutî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 8-10.
118 — Ali el-Karî, *el-Kubrâ*, s. 259 ve *es-Sugrâ*, s. 98-99. İbn Arrak, *Tenzihu's-şeria*, I, 134; Dayba, *Temyizu't-tayyib*, s. 41; Kavukcu, *el-Marsû*, s. 56; Şehavî, *Mekâsıdu'l-hasene*, s. 305.
119 — İbn Cevzî, *Mevdüât*, I, 107; Suyutî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 4; İbn Arrak, *Tenzihu's-şeria*, I, 134; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 134.
120 — İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecruhîn*, II, 312; *Mevdüât*, I, 107.
121 — Zuhurf (43), a. 3.
122 — İrakî, *el-Firâku'l-mufterika*, s. 79.
123 — Aynı eser, s. 80.
124 — Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 79-80.
125 — Aynı eser, I, 27.
126 — İbn Cevzî, *Mevdüât*, I, 131; Ali el-Karî, *el-Kubrâ*, s. 478; İbn Kayyım, *el-Menâr*, s. 119; *Tenzihu's-şeria*, I, 149; *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 21.
127 — *Mevdüât*, I, 131, *Tenzihu's-şeria*, I, 149; *Kitâbu'l-mecruhîn*, II, 103; *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 575; *el-Leâli'l-masnûa*, I, 38.
- Hadisi uyduran Ebu Mutî' el-Hakem b. Abdullah'tır. Mürcie mezhebine mensubtur ve yalancı bir kimsedir. Aynı zamanda Mürcie fırkasının reislerindendir. 199/814'de vefat etmiştir.
- 128 — *Tenzihu's-şeria*, I, 150; *Mevdüât*, I, 134.
129 — *el-Milel ve'n-nihal*, I, 125.
130 — *Mevdüât*, I, 134.
131 — *el-Milel ve'n-nihal*, I, 125.
132 — *el-Leâli'l-masnûa*, I, 44; *Tenzihu's-şeria*, I, 153.
133 — *Mevdüât*, I, 133; *el-Leâli'l-masnûa*, I, 40.
134 — *Mevdüât*, II, 130; *el-Kubrâ* s. 478; Şevkânî, *Fevâidu'l-mecmûa*, s. 159; Suyutî, *Teakkubât*, s. 4 ve *el-Leâli'l-masnûa*, I, 36.
135 — *Mevdüât*, I, 130; *Tenzihu's-şeria*, I, 150.
136 — *Mevdüât*, I, 276; *el-Leâli'l-masnûa*, I, 262; *Tenzihu's-şeria*, I, 312; *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 66. Farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir.
137 — *Kitâbu'l-mecruhîn*, II, 112; *el-Leâli'l-masnûa*, I, 41.
138 — *Tenzihu's-şeria*, I, 312.

Bagdadi (*el-Fark beyne'l-firak*, s. 179) isimli eserinde mürcie hakkında muhalifleri tarafından uydurulan «Mürcie'ye yetmiş peygamberin diliyle lânet olsun. Mürci kimdir, ey Allahın Resulü?» diye soruldu. Bu yurduki «Onlar iman sözdür, diyenlerdir» hadisini delil olarak kullanmıştır.

- 139 — el-Menâr, s. 51; el-Kubrâ, s. 425. İbn Kayyim : «Çok mükâat vadeden hadislerle ilgili husus çok geniştir. Biz bu hadislerin ve benzerlerinin az bir kısmını zikrettik. Bu gibi mükâatlarla ilgili hadislerin hepsi Resulullah üzerine uydurulan yalandır. Zühte müntesip olup, hadiste cahil olan kimselerden ve fıkha müntesip olanlardan çoğu bu hadislerle ilgilennmişlerdir» der (aynı eser, s. 50).
- 140 — Ali el-Kari, el-Kubrâ, s. 425.
- 141 — Mizânu'l-i'tidâl, I, 451-52; Lisânu'l-mizân, II, 169-170; Esnâ'l-metâlib, s. 216. Hadisi rivâyet eden Habib b. Ebi Habib'tir. Yalancı ve kezzab olarak vasıflandırılmıştır.
- 142 — Elbâni, Silsiletu ehâdisu'd-daife, c. 1, cüz. 3, s. 33.
Halk arasında akik yüzük takmanın Peygamberin sünneti ve sevap olduğu şeklindeki anlayışın bu ve buna benzer rivâyetlerden kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir.
- 143 — el-Kubrâ, s. 263 ve es-Sugrâ, s. 87; Mekâsıdu'l-hasene, s. 263; Esnâ'l-metâlib, s. 131.
- 144 — Mevdûât, III, 59; el-Leâli'l-masnûâ, II, 273; Silsiletu ehâdis, c. 1, cüz. 3, s. 22.
- 145 — el-Marsû, s. 76.
- 146 — Tenzihu's-şeria, II, 116.
- 147 — el-Kubrâ, s. 371; Mekâsıdu'l-hasene, s. 446; Tahziru'l-müslimin, s. 84; el-Marsû, s. 96.
- 148 — Tahziru'l-müslimin, s. 69.
- 149 — el-Marsû, s. 97; Tahziru'l-müslimin, s. 84.
- 150 — el-Kubrâ, s. 232.
- 151 — el-Menâr, s. 113; el-Leâli'l-masnûâ, I, 227; Mavsili, el-Mugni ani'l-hıfz, s. 22-23, not. 3.
- 152 — Suyuti, Tedribu'r-râvi, s. 184; İbn Salah, Ulumu'l-hadis, s. 90-91; el-Leâli'l-masnûâ, I, 227.
- Kur'an'ın surelerinin faziletleri hakkındaki 114 hadisi Vahidi, Zemaşehri ve Beyzavi tefsirlerinde zikretmiştir. (Bkz. Esnâ'l-metâlib, s. 20).
- 153 — Meysere ayrıca Mirac hakkında yirmi yaprak kadar, Ali'nin fazileti ile ilgili yetmiş ve Kazvin şehrinin faziletine ait kırk kadar hadis uydurmuştur. (Bkz. İ. İsmail Hakkı, Siyer-i Celile-i Nebeviyye, s. 87).
- 154 — Mevdûât, I, 40-41; Laknavî, el-Asâru'l-merfua, s. 249; Kudsî, el-Kavlul-Bedî, S.K-Servili Ksm, nr. 52/3. cü risâle, vrk. 188b.
- 155 — Tenzihu's-şeria, I, 302.
- 156 — el-Leâli'l-masnû, I, 239.
- 157 — Aynı eser, I, 233. Hadisi uyduran İsmail ve Ahmet b. Harun Cafer'dir. (Bkz. Râvi için, Mizânu'l-itidâl, I, 162).
- 158 — el-Leâli'l-masnûâ, I, 234; Maksidi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 93.
- 159 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 80. Hadisi uyduran Muhammed b. Zekerıyya'dır.
- 160 — el-Leâli'l-masnûâ, I, 235-36.
- 161 — Aynı eser, I, 236.
- 162 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 79. İsnadtaki ravilerden biri meşhur Mukâtil b. Süleyman'dır.

Halk arasında abdesten sonra «Ayetu'l-Kursi»nin okunması yaygındır. Adetin, bu rivâyetten kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

- 163 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 36; es-Sugra, s. 147; el-Marsû, s. 78.
Halk arasında dinle ilgili mesele dışında mescitte dünya kelâmı konuşmak günahtır şeklindeki düşüncenin kaynağı bu olabilir.
- 164 — Tenzihu's-şeria, II, 88. Hadisi Ahmed b. Abdullah el-Cüveybâri uydurmuştur.
- 165 — el-Kubrâ, s. 271; el-Marsû, s. 60.
- 166 — Irakî, el-Firaku'l-mufterika, s. 74.
- 167 — Bkz. Cihan, Sadık, Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Siyasi-Sosyo Politik Olanlarının Olaylarla İlgisi, 1977 (Doçentlik tezi basılmamış), s. 74-76.
- 168 — Mevdûât, II, 116.
- 169 — Tenzihu's-şeria, II, 84; Esnâ'l-metâlib, s. 217. Burada «...on defa istiğfar ederse...» tarzında rivâyet edilmiştir.
Bu hadisin bir zındık tarafından uydurulduğunu «Bin siddîk, bin âbid ve zâhid» ifadesinden anlamak mümkündür. Çünkü âbid ve zahid kimseler uydurdukları hadislerde genellikle «şu kadar sevap kazanırdı, şu kadar günahı affolunurdu» ifadelerini daha çok kullanmışlardır. Nitekim Kavukcu (el-Marsû, s. 85) bu hadisi Ahmed b. Abdullah el-Cüveybâri'nin uydurduğunu nakletmiştir.
- 170 — Mevdûât, II, 17. Bu hadisi de aynı şekilde el-Cüveybâri uydurmuştur.
- 171 — Esnâ'l-metâlib, s. 217. Hadisi uyduran Hüseyin b. İbrahim'dir. Yalancı ve deccâl olarak tavsif edilmiştir. Gündüz ve gece namazları hakkında hadisler uydurmuştur.
- 172 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 41-42; es-Sugrâ, s. 209.
- 173 — Tenzihu's-şeria, II, 122.
- 174 — el-Leâli'l-masnûa, II, 48; Tenzihu's-şeria, II, 84. Hadisi nakleden râvilerden biri el-Cüveybâri'dir.
- 175 — Esnâ'l-metâlib, s. 217.
İmam Gazali, haftanın günleri ile ilgili namazları İnyâu ulumi'd-din» isimli eserinde zikretmiştir. (Bkz. I, 536/549).
- 176 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 44.
- 177 — Mevdûât, II, 123-24; el-Menâr, s. 97.
- 178 — Esnâ'l-metâlib, s. 216; el-Menâr, s. 96.
- 179 — Tezkiretu'l-mevdûât, s. 43-44.
- 180 — el-Menâr, s. 99; el-marsû, s. 84.
- 181 — el-el-Leâli'l-masnûa, II, 59.
- 182 — Mevdûât, II, 129; el, Menâr s. 99; Tenzihu's-şeria, II, 93.
- 183 — Makdîsi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 90; el-Marsû, s. 82; Esnâ'l-metâlib, s. 216.
Hadisi Habib b. Ebi Habi buydurmuştur.
- 184 — Tenzihu's-şeria, II, 165.
- 185 — Aynı eser, II, 95.
- 186 — Aynı eser, II, 165.
- 187 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 49.
- 188 — el-Marsû, s. 81. Bir lafızda da altmış sene tabiri geçmektedir.
- 189 — Aynı eser, s. 82.
- 190 — Firuzâbâdi, Risâle fi'l-hadisi'l-mevdû, vrk. 3/a; el-Menâr, s. 95, es-Sugrâ, s. 208.
- 191 — Sarıkcıoğlu, Ekrem, Dinler Tarihi, s. 30.
- 192 — el-Mugni anî'l-hifz, s. 40.

- 193 — Tezkiretu'l-mevdüât, s. 148; Mekâsıdu'l-hasene, s. 141. Sehavi: «Bazı hafızların bu hadisleri zındıkların uydurduğunu söylediğini işittim» der.
- 194 — Risâle fi'l-hadisi'l-mevdüâ, vrk. 3/b. Müellif hadisleri zındıkların uydurduğunu ve uydurdıklarını muhaddislerin kitaplarına soktuklarını, ifade eder.
- 195 — Esnâ'l-metâlib, s. 83; el-Menâr, s. 51; Tahziru'l-müslimin, s. 57.
- 196 — Aclunî, Keşfu'l-hafâ, II, 115.
- 197 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdüât, s. 148; Mekâsıdu'l-hasene, s. 141. Sehavi, yukarıdaki hadisi nakletmiş olmakla beraber, başka rivayette şöyle ifade edilmiştir: «...zira o Allaha ilk iman eden ağaçtır».
- 198 — Mevdüât, II, 295; Tezkiretu'l-mevdüât, s. 147; el-Menâr, s. 51-52.
- 199 — Mekâsıdu'l-hasene, s. 303; Tezkiretu'l-mevdüât, s. 147.
- 200 — el-Marsû, s. 54. Kavukcu, hadisin Mısır zındıklarının uydurduğuna benzer, demiştir. el-Menâr, s. 55. İbn Kayyim «ekmek» yerine «buğday» lafzıyla rivâyet etmiştir.
- 201 — Mevdüât, II, 294.
- 202 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdüât, s. 147 vd.
- 203 — Aynı eser, s. 148.
- 204 — Mekâsıdu'l-hasene, s. 346. Halk arasında câridir. El-Kubrâ, s. 294; Esnâ'l-metâlib, s. 182.
- 205 — Tezkiretu'l-mevdüât, s. 149. Hz. Peygamberin yemesi dışında, karpuzla ilgili hiçbir şey sahih değildir. el-Menâr, s. 130; el-Leâli'l-masnûa, II, 210.
- 206 — Tenzihu's-şeria, II, 235; el-Leâli'l-masnûa, II, 210.
- 207 — Mevduat, II, 287; el-Marsû, s. 38; el-Menâr, s. 55; Esnâ'l-metâlib, s. 114; el-Leâli'l-masnûa, II, 210.
- 208 — Mevdüât, II, 296; el-Menâr, s. 54.
- 209 — Aynı eser, II, 305; el-Leâli'l-masnûa, II, 226.
- 210 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdüât, s. 146; Esnâ'l-metâlib, s. 142. Burada farklı şekilde nakledilmiştir. Mevdüât, II, 305; Mekâsıdu'l-hasene, s. 331. Burada «İneklerin etleri hastalıktır, yağı ve sütü şifadır» şeklinde nakledilmiştir.
- 211 — Tezkiretu'l-mevdüât, s. 146; Esnâ'l-metâlib, s. 142; Mevdüât, II, 305.
- 212 — Mevdüât, II, 303. Râvi Yahya b. Haşim ümmetin deccalı olarak vasıflandırılmıştır. el-Marsû, s. 97. (Ravi için bkz. Mizânu'l-i'tidal, IV, 412).
- 213 — Mevdüât, II, 302; Tenzihu's-şeria, II, 248; el-Menâr, s. 128; el-Leâli'l-masnûa, II, 225; el-Kubrâ, s. 219; Mekâsıdu'l-hasene, s. 69; Firuzâbâdi, Risâle fi'l-hadisi'l-mevdü', vrk. 3/b.
- 214 — Esnâ'l-metâlib, s. 51.
- 215 — el-Leâli'l-masnûa, II, 226; Makdisi, Tezkiretu'l-mevdüât, s. 31.
- 216 — Tenzihu's-şeria, II, 263.
- 217 — Sarıkçoğlu, Dinler Tarihi, s. 141.
- 218 — en-Nahl (16), a. 66.
- 219 — el-Hac (22), a. 28.
- 220 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdüât, s. 153.
- 221 — Mevdüât, III, 3. Abdullah b. Vehab hadisi uydurmakla itham edilmiştir. el-Leâli'l-masnûa, II, 227. Burada «...gözlerini semaya kaldırdı» şeklinde nakledilmiştir.

Ravi için bkz. Mizânu'l-i'tidal, II, 523-24.

- 222 — el-Leâli'l-masnûa, II, 228; mevdûât, III, 4; el-Menâr, s. 55. Müellif horozla ilgili hadislerin hepsinin yalan olduğunu söylemiştir: «Horozun ötüşünü işittiğiniz zaman Allahın fazlından isteyiniz, zira horoz meleği görür» (Aynı eser, s. 56).
- 223 — el-leâli'l-masnûâ, II, 229.
- 224 — Tezkiretu'l-mevdûât, s. 153; el-Leâli'l-masnûa, II, 228; Mekâsıdu'l-hasene, s. 218.
- 225 — Mevdûât, III, 5.
- 226 — Makdisi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 68.
- 227 — el-Leali'l-masnûa, I, 61.
- 228 — Aynı eser, II, 227-28; Esnâ'l-metâlib, s. 253. Burada «Horozla sövmeyiniz, zira o benim dostumdur. Eğer onun tüyünü ve etini altınla satın alırdı» şeklinde nakledilmiştir.
- 229 — Musevilerde de güle kudsiyet atfedildiği görülür. Gül bayramı diye bir bayramları vardır. Bu, musevilerce Musa'nın Tur'da Allahın kitabına mazhar olarak Elvah-i Kanuniyye'yi hamilen dönüş hatırası olmak üzere yapılan bayram hakkında kullanılan bir tabirdir. Mayısın 6. ve 7.ci günlerine tesadüf eder. Museviler bu iki günde evin içini çiçeklerle süslerler, sinegoklardaki Tevratların bulunduğu muhafazalarla dolaplara ve mabedin münasip yerlerine gül koyarlardı. (Bkz. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü, I, 685).
- Gül, Türk-İslâm dini edebiyatında ve tasavvufta da bir sembol olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber gülün kendisi, tomurcukları da Hasan ve Hüseyin olarak tasvir edilmiştir. Gül Kadiri ve Rufâi tarikatlarının da tabirlerindedir. (Aynı eser, I, 683).
- 230 — Tenzihu's-şeria, II, 279.
- 231 — Semanûdî, Gammaz ala'l-lummaz, vrk. 5/b.
- 232 — Esnâ'l-metâlib, s. 66; el, Kubra, s. 134.
- 233 — Mevdûât, III, 62.
- 234 — el-Kubrâ, s. 377 ve es-Sugrâ, s. 166; el-Leâli'l-masnûa, II, 276; el-Marsû, s. 98; Tenzihu's-şeria, II, 270.
- 235 — Ali Hindi, Tezkiretu'l-mevdûât, s. 107; Aclunî, Keşfu'l-hafâ, II, 225.
- 236 — el-Marsû, s. 31.
- 237 — Aynı eser, s. 43.
- 238 — Fevâıdu'l-mecmûa, s. 147; el-Kubrâ, s. 62; el-Esrârü'l-merfûa s. 246; el-Leâli'l-masnûa, II, 468; Kudsi, el-Kavlu'l-bedî, vrk. 188; Tenzihu's-şeria, I, 11; Tahziru'l-İkâz, vrk. 62/b.
- 239 — el-Kubrâ, s. 63.
- 240 — Siddiki, Hadis Edebiyatı Tarihi, s. 64.
- 241 — Naim, Ahmed, Sahih-i Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, I, 289.
- 242 — Mevdûât, I, 9; Tahziru'l-İkâz, vrk. 62/b.
- 243 — el-Esrârü'l-merfûa, s. 246; el-Leâli'l-masnûa, II, 468; el-kavlu'l-bedî, vrk. 188/b; Tenzihu's-şeria, I, 11.
- 244 — el-Kubrâ, s. 61; Tahziru'l-havâs, vrk. 519/ab ve Tahziru'l-İkâz, vrk. 62/b.
- 245 — Mizânu'l-i'tidâl, II, 644; Bedevi, el-İlhâd fi'l-İslâm, s. 36; Lisânu'l-mizân, IV, 51.
- 246 — Mizânu'l-i'tidâl, I, 106-108; Lisânu'l-mizân, I, 193-94; İ. İsmail Hakkı, Siyer-i Celile-i Nebevi, s. 86.

- 247 — Mizânu'l-i'tidâl, IV, 160-62; Lisânu'l-mizân, IV, 75, 78; Siyer-i Celile-i Nebevi, s. 87.
- 248 — Mizânu'l-i'tidâl, I, 357; Siyer-i Celile-i Nebevi, s. 86.
- 249 — Aynı eser, IV, 56163; Siyer-i Celile-i Nebevi.
- 250 — Lisânu'l-mizân, V, 7; Mizânu'l-i'tidâl, III, 429-30
- 251 — Aynı eser, V, 8.
- 252 — Lisânu'l-mizân, III, 172-73; Mizânu'l-i'tidâl, II, 297; Bedevi, el-İlhâd fi'l-İslâm, s. 35.
- 253 — Mizânu'l-i'tidâl, I, 71, 72; Lisânu'l-mizân, I, 120.
- 254 — Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 282.
- 255 — Hasan İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 419; Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 119; Bedevi, el-İlhâd fi'l-İslâm, s. 28, 29, 31.
- 256 — H. İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 419; Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 120.
- 257 — Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, II, 551.
- 258 — H. İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 421.
- 259 — Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, II, 551.
- 260 — H. İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, II, 423-24.
- 261 — Aynı eser, II, 424.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Aclunî, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbas**, Beyrut, 1351.
- Adevî, Abdullah b. Huseyn Hâtır, **Laktu'd-Durer Bi Şerhi Metni Nuhbeti'l-Fiker**, Mısır, 1322.
- Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Mektebetu'l-İslâmiyye ve Dâru Sâdır, Beyrut (tarihsiz)
- Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm** (Çvr. Ahmed Serdaroğlu), Birinci Baskı, Ank., 1976.
- Ahmed Emin, **Duhâ'l-İslâm**, Kahire, 1964.
- Ali Hindi, **Tezkiretu'l-Mevdûât**, Beyrut (tarihsiz).
- Ali el-Karî, Nureddin Ali b. Muhammed, **el-Esrâru'l-Merfûa Fi'l-Ahbârî'l-Mevdûa (Mevdûâtu's-Sugrâ)** (Tahkık: Abdulfettah Ebu Gudde), Halep, 1389/1969.
- Bağdadi, Abdulkadir b. Tahir b. Muhammed, **el-Fark Beyne'l-Firak** (Mezhepler Arasında Farklar, Çvr. Ethem Ruhi Fırlalı). Kalem Yayınları, İst., 1973.
- Bedevi, Abdurrahman, **Min Tarihi'l-İlhâd Fi'l-İslâm**, Mektebi'l-Nuhse, Kahire, 1945.
- Beşir Zâfir el-Ezheri, Muhammed, **Tahziru'l-Müslimin Mine'l-Ehâdisi'l-Mevdûa**, Mısır, 1321/1903.
- Çağatay, Neşet ve Çubukçu İbrahim, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları) Ankara, 1965.
- Dayba, Abdurrahman b. Ali, **Temyizu't-Tayyib Mine'l-Hadis Fima Yedûru Alâ'l-Elisineti'n-Nâs Min Hadis**, 1324.
- Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed, **Fi Usuli'l-Hadis**, Mısır, 1962.
- Ebu Zehv, Muhammed, **el-Hadis Ve'l-Muhaddisun**, Mısır, 1378/1958.
- Ekrem Ziya el-Amrî, **Buhûs Fi Tarihi's-Sünneti'l-Muşarrafte**, 3. Baskı, 1393/1975.
- Elbânî, Muhammed Nasıruddin, **Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daifeti'l-Mevdûa**, 1384.
- Encyclopédie de l'İslâm, Leyde, E.O. Brill.
- Fancesco Gabrieli, **La «Zandaka» Au I er Siècle Abbaside**, (L'Elaboration de l'İslâm, II. Makâle), 1961.
- Firuzâbâdi, Mecduddin Muhammed b. Yakub, **Risâle Fi'l-Hadisi'l-Mevdûa**, S.K-Şehit Ali Paşa Ksm., Nr. 348/1. Risâle (Yazma).
- Gazalî, Ahmed b. Muhammed, **Faysalu't-Tefrika Beyne'l-İslâm Ve'z-Zandaka**, Birinci Baskı, Mısır, 1325/1907.
- Hasan İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, (Çvr. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1985.
- İbn Arrak, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Tenzihu' Şeriatî'l-Merfûa Ani'l-Mevdûa**, Mısır, 1375.
- İbn Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Kitâbu'l-Mevdûât**, Medine, 1386/1968.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, **Lisanu'l-Mizân**, İkinci Baskı, Lübnan, 1390/1971.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban el-Bustî, **Kitabu'l-Mecruhîn Mine'l-Muhaddisin Ve'd-Duafâ Ve'l-Metrukîn** (Tahkık: Mahmud İbrahim Zayid) Halep, 1395/1975.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Muhammed, **el-Menaru'l-Munif Fi's-Sahih Ve'd-Daif**, 1390/1970.
- İbn Kemal, Kemal Paşa Zâde, **Risâle Fima Yata'allak Bi'l-Lafz'l-Zındık**, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1316 H.
- İbn Kuteybe, **Te'vilu Muhteleff'l-Hadis**, 1386/1966.
- İbn Nedim, **Kitabul-Fihrist**, (Tahkik: Rıza Tacaddud), Tahran, 1971.
- İbn Salah, Ebu Amr Osman, **Ulumu'l-Hadis**, Halep, 1386/1966.
- İbn Teymiyye, **Risâle Fi Ehâdisi'l-Mevdüa**, S.K-Fatih Ksm. nr. 2266/6. Risâle (Yazma).
- İraki, Ebu Muhammed Osman b. Abdullah el-Hanefi, **el-Firaku'l-Mufferika Beyne Ehli'z-Zeyg Ve'z-Zendaka** (Sapıklarıla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri. Çvr. Yaşar Kutluay), Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları XXXV, Ankara, 1962.
- İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, XIII. cilt.
- İzmirli İsmail Hakkı, **Siyeri-i Celile-i Nebeviyye**, 1962.
- Kavukcı, Ebu'l-Mehâsin Muhammed, **el-Lu'luu'l-Marsû Fimâ Kile La Asle Lehu Ev Bi Ashih Mevdû**, Mısır (tarihsiz).
- Koçyiğit, Talat, **Hadis Tarihi** (Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay.) Ankara, 1977.
- Kudsi, el-Huseyni es-Sadâni, **el-Kavlu'l-Bedi Fi Usuli Ehâdisi'n-Nebi**, S.K. Servili Ksm. Nr. 52/3.cü Risâle (Yazma).
- Laknavi, Ebu'l-Hasenât Muhammed, **el-Asâru'l-Merfüa Fi'l-Ahbari'l-Mevdüa**, Loknav, 1304.
- Makdisi, Ebul'-Fadl Muhammed Tahir b. Ahmed, **Tezkiretu'l-Mevdüat**, 1325.
- Malatî, Muhammed b. Ahmed, **Kitabu't-Tenbih Ve'r-Red Alâ'l-Ehli'l-Heva Ve Bid'a**, Matbaatı'd-Devlet, İstanbul, 1936.
- Mavsılı, Ebu Hafs Omar b. Bedr, **el-Mugni An'l-Hifz Ve'l-Kitâb**, Matbaatı Selefiyye, 1342.
- Muhammed Şakir Ahmed, **el-Bâisu'l-Hasis Şerhu İhtisârı Ulûmü'l-Hadis**, Üçüncü Baskı, Mısır (tarihsiz).
- Naim, Ahmet, **Sahih-i Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi**, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), Ankara, 1957-73.
- Okiç, M. Tayyib, **Hadis Ders Notları**, (Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi), 1965.
- Ömer Şeybanî, Abdurrahman b. Ali, **Temyizu't-Tayyib Mine'l-Habis**, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut (Tarihsiz).
- Pakalın, Mehmet Zeki **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1971. Philip K. Hitti, **Siyasi Ve Kültürel İslâm Tarihi** (Çvr. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1983.
- Sefai, Ebu'l-Fedâil Hasan b. Muhammed, **Mevdüatu's-Sefâi Fi'l-Hadis**, S.K. Carullah Ksm., Nr. 284/4.cü Risâle (Yazma).
- Sehavî, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, **el-Mekâsıdu'l-Hasene**, Bağdat, 1385/1956.
- Semannüdi, Celâluddin, **el-Gammâz Alâ'l-Lammaz**, S.K-Lâla İsmail Paşa Ksm., Nr. 60 (Yazma).
- Seyyid Derviş, Muhammed, **Esnâ'l-Metâlib Fi Ehâdisi Muhtelefeti'l-Merâtib**, Mısır, 1355.
- Siddiki, Muhammed b. Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi** (Çvr. Y. Ziya Kavakcı), İstanbul, 1966.

Suyuti, Celâlüddin, Tahzîru'l-Ikaz Min Ekâzibi'l-Vu'âz, S.K. Fatih Ksm., Nr. 5398
(Yazma).

———, Tahzîru'l-Havâs Min Ekâzibi'l-Kussâs, S.K-Reşid Efendi Ksm, Nr.
988 (Yazma).

———, el-Leâli'l-Masnûa Fi'l-Ehadisi'l-Mevdûa, Mısır.

———, Tedribu'r-Ravî Fi Şerhi Takribi'n-Nevevi, Mısır, 1392/1972.

———, Taakkubâtu's-Suyuti Alâ Mevdûâti İbn Cevzi, 1303/1882.

Şehristani, el-Milel Vc'n-Nihal, Kahire (Tarihsiz).

Şevkanî, Muhammed b.Ali b.Muhammed, Fevâidu'l-Mecmûa Ehâdisu'l-Mevdûa,
1303.

Zehebi, Şemsüddin Ebu Abdullah, Mizânu'l-I'tidâl Fi Nakdi'r-Ricâl, 1382/1963.

SUÇLULARDA DİNİ DAVRANIŞLAR

Doç. Dr. Hüseyin PEKER
O.M.Ü. İlahiyat Fak.

A — Suçun Tanımı

Suç (Alm. : Verbrechen, İng. ve Fr. Crime) hukuk, sosyoloji, psikoloji, ahlâk, teoloji ve kriminoloji gibi değişik alanlarla ilgili, çok boyutlu ve genel bir kavramdır.

Suç kavramı ilk olarak ahlâkta yer almış¹ ve suç olayı, tarihin en eski devirlerinden beri her toplumda görülmüştür. Sayısı ne olursa olsun, bütün kültürlerde suçluluktan ve suçtan bahsedilmiş², ancak her zaman ve her toplumda aynı şey suç olarak kabul edilmemiştir³. Kuşkusuz bu durum, toplumlar arasındaki ve aynı toplumun değişik zamanlardaki değer ölçülerinin az çok farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

İşte sosyolojik, psikolojik hukukî, kriminolojik, dinî ve ahlâkî niteliği olan bir kavram durumunda bulunduğu için, suçu bütün bu açılardan tanımlamak imkânı vardır. Bu nedenedir ki, konuyu bu yönlerden ele alan bilim adamları da suçu bu alanlarla ilgisi açısından tanımlamışlar ve böylece hukukî tanımlar yanında diğer alanlarla ilgili tanımlar da ortaya çıkmıştır.

Biz araştırmamıza, siyasî olanların dışında, Türk Ceza Kanunlarının suç saydığı fiilleri dahil etmiş bulunduğumuzdan, burada suçun sadece hukukî tanımını yapmakla yetineceğiz.

Sulhi Dönemezer, Sahir Erman ve Uğur Alacakaptan'a göre, hukukî yönden bir fiilin suç sayılabilmesi için o fiilde dört kurucu unsurun bulunması gerekir :

1 — Kanunî unsur (Fiilin kanundaki tarife uygunluğu).

2 — Hukuka aykırılık unsuru (Fiilin yapılmasına hukuk düzenince cezaz olmaması).

3 — Maddî unsur (Bir fiilin bulunması).

4 — Manevî unsur (Fiilin kusurlu olarak işlenmiş olması⁴).

Buna göre suçun tanımı da şöyle olmaktadır : «Suç isnad yeteneğine sahip bir kişinin kusurlu iradesinin yarattığı icrai veya ihmali bir hareketin meydana getirdiği, kanunda yazılı tipe uygun, hukuka aykırı ve müeyyide olarak bir cezanın uygulanmasını gerektiren bir eylemdir.»⁵

B — Problem ve Amaç

Suç insanları eski zamanlardan beri meşgul eden ve günümüzde de problem olma özelliğini koruyan bir davranıştır. Gerek dünyada gerekse ülkemizde suç oranları gittikçe artış göstermektedir. Bu artış, diğer bir çok memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de de yıllık nüfus artış oranından daha hızlıdır.⁶ «Bugünkü bilânço, tarihin bir başka döneminden daha çok suç, daha çok cezaevi ve daha çok toplumsal suçlu bulunduğunu göstermektedir.»⁷

İnsan yaşayışının byütün belirtilerinde olduğu gibi suç işlemenin ve suçlardaki artışın da nedenleri şüphesiz çeşitlidir. «Genelde suç, failin genetik, kişilik ve çevre faktörlerinin sonucudur.»⁸ Suçluluk sebeplerinin çevredeki sosyal ve siyasal değişimler kadar kişide aranmasının gerekliliği konusunda kriminologlar arasında geniş bir görüş birliği vardır.⁹ Bu nedenle ilk plânda, suç işleyen kişileri bütün özellikleriyle tanımak gerekir. Onların bilinmesi gereken özelliklerinden biri de dinî inanç ve davranış yönleridir. Çünkü dinî inanç (îman), insanın sosyal davranışı üzerinde tayin edici bir role sahiptir.¹⁰

«Din, hem bireyi hem de toplumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurum»¹¹, insanın günlük hayatındaki davranışlarına yön veren bir faktördür¹². Belirli dinî inançlar ve tutumlar, ferdin diğer kimselerle olan ilişkilerini, ahlâkî davranış ve hükümlerini bir dereceye kadar şekillendirirler¹³. Çünkü din, insanın düşünce, duygu, irade, vicdan ve davranış gibi bütün kabiliyet ve eğilimlerine hitabetmektedir.

İşte bu nedendir ki, dine bağlılık derecesi ile suçluluk arasındaki ilişki üzerinde durulmuş ve bu konuda araştırmalar yapılmıştır.

Amerika'da Glueck'ler 500 suçlu üzerinde yaptıkları araştırma sonunda bunlardan ancak % 8,5'inin, mahkûm olmadan önce düzenli olarak kiliseye gittiklerini belirlemişlerdir.¹⁴

Ferri, tetkik ettiği katillerin pek çoğunun din duygusuna veya hiç olmazsa Allah inancına sahip olduklarını, fakat bu duygunun sapık bir şekil aldığını müşahede etmiştir.¹⁵

Lombroso bu konuda şöyle düşünür : «Çok kimse suçluların dinsiz olduklarına inanmaktadır. Çünkü din, suçü önleyici en büyük engeldir. Fakat bilâkis suçluların pek çoğu dindardır, ancak onlarda din duygusu daha ziyade suçun mânevî ortağı gibidir»¹⁶.

Garafalo'ya göre ise, «suç temayülleri taşıyan kimselerin ahlâkî üzerinde din hakîmiyet kurumaz. Suçlular ileriye görmezler, sadece halde yaşarlar. İhtiraslarını tatmin etmek söz konusu olduğu zaman ertesi gününü bile düşünmeyen birinin, öbür dünyadaki hayatı hesaplaması mümkün müdür?»¹⁷.

Ülkemizde bu konuda yapılmış geniş kapsamlı bir araştırma yoktur. Sadece suçlularla ilgili yapılan kriminolojik istatistik ve anket çalışmaları¹⁸ içerisinde, onların dinî yönlerine ait genel bazı bilgiler de öğrenilmeye çalışılmıştır. Fakat bunlar suçluların dinî davranışlarını tam olarak aksettirmekten uzaktır.

İşte biz bu araştırmayla, suçluların (siyasî olanların dışında) dinî davranışlarını belirlemeyi amaçlamış bulunuyoruz. Normalde, din suç işlemeyi aynı zamanda günah telâkki ettiği için, Allah'a ve öldükten sonra ceza veya mükâfat göreceğine inanan, ibadetlerini yapan bir insanın suç işlemesi gerekir. Acaba gerçekten böyle midir? Suç işleyenlerde Allah inancı, Cennet ve Cehennem inancı zayıf mıdır? Suç işleyenler, dinin yapınız diye emrettiği ibadetleri yapmıyor, dinin yapmayınız dediği birtakım davranışları yapıyorlar mıydı? İşte bu konular araştırmamızın problemini oluşturmaktadır.

C — Kapsam

Araştırmamızın kapsamı, Türkiye'de siyasî olanların dışında, ceza kanunlarının suç saydığı fiilleri işleyenlerin dinî davranışlarıdır. Bunun için cezaevlerinde tutuklu bulunan siyasî suçlular dışındaki mahkûmlar esas alınmış-

tır. Fakat bütün cezaevlerinde anket uygulamak oldukça zor ve imkânlarımız üstünde olduğundan araştırmamız, Ordu Yarı Açık ve Giresun Yarı Açık ve Kapalı Cezaevleri ile sınırlandırılmıştır.

Böylece anketimiz Ordu Yarı Açık Cezaevlerinde 165, Giresun Yarı Açık ve Kapalı Cezaevinde 298 olmak üzere toplam 463 mahkûma uygulanmıştır. Ancak dağıtılan anket formlarından 24'ü boş olarak doldurulmadan, 17'si ise eksik veya yanlış doldurularak iade edildiği, 15 mahkûm da suç işlemediklerini ifade ettikleri için değerlendirmeye alınmamıştır. Bu nedenle değerlendirmeye alınan anket sayısı toplam 407'dir.

Anket 5 Aralık 1986 tarihinde Ordu Yarıaçık Cezaevinde ve 6 Aralık 1986 tarihinde de Giresun Kapalı ve Yarı Açık Cezaevlerinde uygulanmıştır.

Özellikle cezaevleri arasında önemli ölçüde tutuklu nakli olduğu için¹⁹ cezaevlerinde Türkiye'nin her bölgesinden mahkûmlar bulunmaktadır. Bu nedenle anketimizin diğer suçluları da belirli ölçüde temsil edebileceğini söyleyebiliriz.

D — Varsayımlar

Araştırmamızın varsayımları şunlardır :

1. Suçlularda ibadet etme ve kendilerini dinî yönden değerlendirme, eleştiriye tabi tutma oranının düşük, dinin yasakladığı davranışları (içki içme, kumar oynama gibi) yapma oranının yüksek olacağı.

2. Hırsızlık ve ırza geçme gibi yüz kızartıcı suç işleyenlerde Allah inancı ve ibadet durumunun, adam öldürme ve yaralama suçu işleyenlere oranla daha zayıf olacağı varsayılmıştır.

E — Bulgular

1. Anket Uyguladığımız Kişilerin Bazı Genel Nitelikleri :

a) Suç Türü Yönünden Durumları :

ÇİZELGE 1. Suç Türlerine Göre Dağılım

Suç Türü	Sayı	Yüzde
Adam öldürme	216	53,07
Öldürmeye teşebbüs	8	1,96
Yaralama	33	8,10
Cinayete teşvik	2	0,49
Hırsızlık	65	15,97
Gasp	30	7,37
Dolandırıcılık	3	0,73
Irza geçme	21	5,15
Fiililivata	4	0,98
Kız kaçırma ve alıkoyma	15	3,68
Silah yakalatma	6	1,47
Uyuşturucu kullanma ve satma	3	0,73
Kaçakçılık	1	0,24
Toplam	407	100.0

Ankete katılan suçluların % 53,07'si adam öldürme, % 23,34'ü hırsızlık ve gasp suçu işlemişlerdir.

Adam öldürme, öldürmeye teşebbüs, yaralama ve cinayete teşvik şahsa ilişkin suç; hırsızlık, gasp ve dolandırıcılık, mala ilişkin suç; irza geçme, fiililivata, kız kaçırma ve alıkoyma ise cinsel suç kategorisinde ele alınabilir. Buna göre şahsa ilişkin suçların oranı % 63,62; mala ilişkin suçların oranı % 24,07; cinsel suç oranı ise % 9,81'dir.

b) Yaş Durumları :

Anket uyguladığımız suçlular, suç işledikleri zamanki yaşları yönünden 18 yaşından küçük, 18-25 arası, 25-35 arası, 35-50 arası ve 50'den yukarı olmak üzere beş devreye ayrılmıştır. Bunun nedeni, kişi 18 yaşına kadar ergenlik dönemini tamamlamakta ve gençlik dönemine girmektedir. Gençlik dönemi ise 25 yaşına kadar uzatılabilmekte ve bundan sonra yetişkinlik dönemi başlamaktadır.

ÇİZELGE 2. İşledikleri Zamanki Devrelerine Göre Dağılım

SUÇ TURU	SUÇ İŞLEME YAŞI											
	18 den küçük		18-25 arası		25-35 arası		35-50 arası		50 den yukarı		TOPLAM	
	Sayı	Yüz.	Sa.	Yüzde	Sa.	Yüz.	Sayı	Yüz.	Sayı	Yüz.	Sayı	Yüz.
Adam Öld.	8	3,70	65	30,09	93	43,05	44	20,37	6	2,77	216	100,0
Öld.Teşebb.			6	75,0	2	25,0					8	100,0
Yaralama	4	12,12	13	39,39	12	36,36	3	9,09	1	3,09	33	100,0
Cına.Teşvik							2	100,0			2	100,0
Hırsızlık	15	23,07	26	40,0	20	30,76	4	6,15			65	100,0
Gasp	4	13,33	16	53,33	9	27,27	1	3,33			30	100,0
Dolandırıc.					1	33,33	1	33,33	1	33,33	3	100,0
Irza Geçme	7	33,33	6	28,57	5	23,80	3	14,28			21	100,0
Fiililivata	3	75,0	1	25,0							4	100,0
Kız Kaçırma	1	6,66	8	53,33	3	20,0	2	13,33	1	6,66	15	100,0
Silah Yaka.			1	16,66	4	66,66	1	16,66			6	100,0
Uyuşt.Kull.					3	100,0					3	100,0
Kaçakçılık							1	100,0			1	100,0
TOPLAM	42	10,31	142	34,88	152	37,34	62	15,23	9	2,21	407	100,0

Görüldüğü gibi anket uyguladığımız kişilerde genel olarak suç işleme oranı en çok 25-35 yaşları arasındadır. Bunu 18-25 yaş arası izlemektedir.²⁰

Hırsızlık, gasp, kız kaçırma ve alıkoyma en çok 18-25 yaş arası dönemde yoğunlaşmakta, irza geçme ve fiililivata suçunda ise 18 yaşından küçüklerde daha fazla birikim görülmektedir.

c) Öğrenim Durumları :

ÇİZELGE 3. Öğrenim Durumuna Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	ÖĞRENİM DURUMLARI										TOPL.	
	Okuma-yazma biliyor		İlkokul mezunu		Ortaokul mezunu		Lise mezunu		Fakülte mezunu			Sayı
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Adam Öld.	22	10,18	161	74,53	23	10,64	10	4,62			216	
Öld. Teşebb.			6	75,0	1	12,50	1	12,50			8	
Yaralama	3	9,09	27	81,81	2	6,06	1	3,03			33	
Cin. Teşvik			1	50,0	1	50,0					2	
Hırsızlık	2	3,07	49	75,38	14	21,53					65	
Gasp	1	3,33	22	73,33	4	13,33	3	10,0			30	
Dolandırıc.			3	100,0							3	
Irza Geçme	2	9,52	11	52,38	7	33,33	1	4,76			21	
Fiililivata			2	50,0	2	50,0					4	
Kız Kaçırma	2	13,33	9	50,0	3	20,0	1	6,66			15	
Silah Yak.	2	33,33	2	33,33	2	33,33					6	
Uyuşt. Kul.			2	66,66	1	33,33					3	
Kaçakçılık			1	100,0							1	
TOPLAM	34	8,35	296	72,72	59	14,49	17	4,17			407	

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi suçluların % 72,72'si ilkököl mezunudur. Anket uyguladığımız 407 suçlu arasında Fakülte mezunu yoktur ve lise mezunlarının oranı da % 4,17'dir.

Lise mezunlarının oranı adam öldürenlerde % 4,62, öldürmeye teşebbüs edenlerde % 12,50, yaralama suçu işleyenlerde % 3,03, gasp suçu işleyenlerde % 10, irza geçme suçu işleyenlerde % 4,76, kız kaçıranlarda % 6,66'dır. Cinayete teşvik, hırsızlık, dolandırıcılık, fiililivata, silah yakalama ve uyuşturucu suçu işleyenler arasında lise mezunu da yoktur.

Ancak buradan, öğrenim ve kültür düzeyi yüksek olanların suç işlemediği sonucu çıkarılmamalıdır. Lombroso'ya göre, aydınların suçluluğu daha ziyade hile tipinin vasıflarını taşır. Ona göre okuma-yazma bilmeyenlerde çocuk öldürme ve düşürme, hırsızlık, soygunculuk, kundakçılık çoğunluktadır. Az okumuşlarda zorlama, tehdit mektubu, mala ziyan ve yara-

lama çoktur. Orta okumuşlarda rüşvet verme, kalpazanlık ve yüksek tahsillilerde sahtekârlık, vazifeyi suistimal ve siyasi suçlar çoktur. Tahsil, suç işlemenin ince şekillerini buldurmaktadır²¹.

Öğretimin suç sayısı ve suç niteliği üzerindeki etkileri birçok tartışmalara konu olmuşsa da bugün artık öğretimin mülkiyete karşı işlenen suçlarda artırıcı bir etki yapmasına karşılık, şahıslar aleyhine işlenen suçlarda azaltıcı bir fonksiyon icra ettiği ve bir önem taşıdığı genellikle kabul edilmektedir.²²

d) Ekonomik Durumları :

ÇİZELGE 4. Ekonomik Durumlarına Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	EKONOMİK DURUMLARI										
	Zengin		Ortanın Üstü		Orta		Ortanın altı		Fakir		TOPL.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	
Adam Öld.			12	5,55	60	27,77	57	26,38	87	40,27	216
Öld.Teşebb.			1	12,50	3	37,50	1	12,50	3	37,50	8
Yaralama			2	6,06	10	30,30	11	33,33	10	30,30	33
Cin.Teşvik					1	50,0	1	50,0			2
Hırsızlık			2	3,07	12	18,46	16	24,61	35	53,84	65
Gasp					6	20,0	13	43,33	11	36,66	30
Dolandırıc.					1	33,33	1	33,33	1	33,33	3
Irza Geçme			2	9,52	5	23,80	6	28,57	8	38,09	21
Filillivata			1	25,0	2	50,0			1	25,0	4
Kız Kaçırma			2	13,33	3	20,0	8	53,33	2	13,33	15
Silah Yaka.					2	33,33	1	16,66	3	50,0	6
Uyuştü.Kull.							1	33,33	2	66,66	3
Kaçakçılık									1	100,0	1
TOPLAM			22	5,40	105	25,79	116	28,50	164	40,29	407

Suçluların büyük bir çoğunluğunun fakir (% 40,29) ve ortanın altındaki (% 28,50) kişilerden oluştuğu görülmektedir. Ortanın üstünde bir gelire sahip olduğunu belirtenlerin oranı % 5,40 olup, zengin olduğunu işaretleleyen çıkmamıştır. Orta ve ortanın üstünde bir gelire sahip olanların oranı toplam % 31,19'dur.

Ortanın üstünde bir gelire sahip olduğunu belirtenlerde oranlar şöyle sıralanmaktadır : Fiililivata % 25,0; kız kaçırma ve alikoyma % 13,33; öldürmeye teşebbüs % 12,50; ırza geçme % 9,52; yaralama % 6,06; adam öldürme % 5,55; hırsızlık suçu işleyenlerde % 3,07'dir.

2. Dinî İnanç ve Davranış Durumları :

a) Allah'ın Varlığı İle İlgili İnanç Durumları

ÇİZELGE 5. Suç İşlemeden Önce Allah'ın Varlığına İnanç Yönünden Dağılım

SUÇ TURU	ALLAH'IN VARLIĞINA														
	Kesin olarak inanan		İnanan, fakat çözümediği hususlar olan		Kesinlikle inanmayan		İnanmayan, fakat çözümediği husus olan		Bu konuda şüphede olan		Bu konuyla ilgilenmeyen		Bağka		TOPL.
	Sayı	Yüz.	Sa.	Yüz.	Sa.	Yüz.	Sa.	Yüz.	Sa.	Yüz.	Sa.	Yüz.	Sa.	Yüz.	
Adam Old.	198	91,66	3	1,38	3	1,38			8	3,70	4	1,85			216
Öld.Teş.	7	87,5						1	12,50						8
Yaralama	28	84,84	3	9,09	1	3,03					1	3,03			33
Cin.Teş.	2	100,0													2
Hırsızlık	45	59,23	2	3,07	3	4,61			6	9,23	9	13,85			65
Gasp	20	56,66	1	3,33	2	6,66	1	3,33	2	6,66	4	13,33			30
Doland.	3	100,0													3
Irza Ge.	12	57,14	2	9,52	1	4,76			3	14,28	3	14,28			21
Fiililiv.	3	75,0									1	25,0			4
Kız Kaç.	15	100,0													15
Silah Y.	6	100,0													6
Uyşut.K.									1	33,33	2	66,66			3
Kaçakçı.	1	100,0													1
TOPLAM	340	83,53	11	2,70	10	2,45	1	0,24	21	5,15	24	5,89			407

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi suçluların genelde % 83,53'ünün suç işlemeden önce Allah'ın varlığına kesin olarak inanmakta, % 2,45'inin ise kesin olarak inanmakta olduğu görülmüştür. Bu konuda şüpheli içinde olanların oranı % 5,15, bu konuyla ilgilenmeyenlerin oranı % 5,89'dur.

İnanan, fakat bu konuda kafasına takılan çözemediği hususlar olanları da dahil edersek, suçluların % 86,23'ünün suç işlemeyen önce Allah'ın varlığına inandığı anlaşılmaktadır.

Allah inancının gasp, ırza geçme ve hırsızlık suçu işleyenlerde en düşük oranda olduğu görülmektedir.

b) Cennet ve Cehennemle İlgili İnanç Durumları

Anketimizdeki Cennet ve Cehennem inancıyla ilgili 23 üncü sorumuz ve düzenlenen alternatifler şöyledir :

— Cennet ve Cehennem inancınız aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- () a — Öldükten sonra, bu dünyada Allah'ın emrini tutup iyi işler yapanlar Cennet'e, Allah'ın emrini tutmayıp kötü işler yapanlar Cehennem'e gidecektir.
- () b — Öldükten sonra Cennet'e veya Cehennem'e gitme diye bir şey yoktur; insanları iyilik yapmaya teşvik ve kötülükten uzaklaştırmak için insanlar tarafından uydurulmuştur.
- () c — Bence Cennet ve Cehennem bu dünyadadır. Yani dünya iyi ve rahat yaşayanlar için Cennet, fakirler için Cehennem'dir.
- () d — Başka inançta iseniz yazınız :

Bu sorulara verilen cevaplar şu şekilde dağılım göstermektedir :

ÇİZELGE 6. Cennet ve Cehennem İnancı Yönünden Dağılım

SUÇ TURU	CENNET VE CEHENNEM'E İNANÇ DURUMLARI										
	a maddesi ni işaret		b maddesi ni işaret		c maddesi ni işaretle.		b ve c maddesi ni işaretle.		Başka görüş bildirilen		TOPLAM
	Sayı	Yüzde	Sa.	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sa.	Yüzde	Sayı	Yüzde	
Adam Öldürme	185	85,64	5	2,31	18	8,33	4	1,85	4	1,85	216
Öld. Teşebbüs	7	87,50			1	12,50					8
Yaralama	30	90,90	1	3,03	2	6,06					33
Cına.Teşvik	2	100,0									2
Hırsızlık	45	69,23	4	6,15	11	16,92	2	3,07	3	4,61	65
Gasp	21	70,0	2	6,66	5	16,66			2	6,66	30
Dolandırıcıl.	3	100,0									3
Irza Geçme	15	71,42	1	4,76	4	19,04			1	4,76	21
Fiillivata	3	75,0			1	25,0					4
Kız Kaçırma	15	100,0									15
Silah Yaka.	6	100,0									6
Uyuşt.Kulla.	1	33,33	1	33,33	1	33,33					3
Kaçakçılık	1	100,0									1
TOPLAM	334	82,06	14	3,43	43	10,56	6	1,47	10	2,45	407

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi suçluların % 82,06'sı Cennet ve Cehennem inanmaktadır. Uyuşturucu kullanma, hırsızlık, gasp ve irza geçme suçu işleyenlerde Cennet ve Cehennem inanmama oranı diğerlerine göre daha yüksektir.

Cennet ve Cehennem inanmayanların oranı uyuşturucu kullananlarda % 66,66; fiillivata suçu işleyenlerde % 25,0; irza geçme suçu işleyenlerde % 23,8; gasp suçu işleyenlerde % 23,32; hırsızlık suçu işleyenlerde % 23,07; öldürmeye teşebbüs edenlerde % 12,50; adam öldürenlerde % 10,64; yaralama suçu işleyenlerde % 9,09'dur.

Bu konuda başka görüş bildiren 10 kişiden biri (hırsızlık) «hiç birine inanmadığını», üçü (adam öldürme 2, hırsızlık 1) «bu konuda kesin bir inancı olmadığını», dördü (adam öldürme 1, gasp 2, hırsızlık 1) «şüpheli olduğunu» belirtirken, bir kişi (ırza geçme) «bir bakıma dünyada rahat yaşamak da bir cennettir» şeklinde, bir kişi de (adam öldürme) «kötülük yapanlar cehenneme gidecekler ve tabii ki çatır çatır yanacaklar» şeklinde görüş bildirmişlerdir.

c) Namaz Kılma Durumları:

ÇİZELGE 7. Suç İşlemeden Önceki Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	NAMAZ KILMA DURUMU												Topl. Sayı
	Beş vakit ve nafile		Beş vakit kılan		Cuma ve bayram namazı kılan		Sadece bayram namazını kılan		Ara-sıra namaz kılan		Hiç namaz kılmayan		
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüz.	Sa.	Yüz.	Sayı	Yüzde	Sa.	Yüz.	Sa.	Yüzde	
Adam Öld.	14	6,48	27	12,5	64	29,62	43	19,90	19	8,79	49	22,68	216
Öld.Teş.	1	12,50	1	12,5	1	12,5	2	25,0	1	12,5	2	25,0	8
Cin.Teşv.					2	100,0							2
Yaralama	2	6,06	3	9,09	7	21,21	8	24,24	4	12,12	9	27,27	33
Hırsızlık			1	1,53	6	9,23	16	24,61	3	4,61	39	60,0	65
Gasp	1	3,33			4	13,33	7	23,33	1	3,33	17	51,51	30
Doland.			1	33,3			2	66,66					3
Irza Geçme			2	9,52	1	4,76	5	23,80	2	9,52	11	52,38	21
Fiililiya							2	50,0			2	50,0	4
Kız Kaçır.			2	13,33	3	20,0	4	26,66	2	13,33	4	26,66	15
Silah Ya.			1	16,66	3	50,0	2	33,33					6
Uyuşt.Ku.							1	33,33			2	66,66	3
Kaçakçılı.							1	100,0					1
TOPLAM	18	4,42	38	9,33	91	22,35	93	22,85	32	7,86	135	33,16	407

Suçluların suç işlemeden önce % 13,75'inin beş vakit namaz kılmakta, % 22,35'inin cuma ve bayram namazlarını kılmakta, % 30,71'inin sadece bayram namazı veya ara sıra namaz kılmakta, % 33,16'sının ise hiç namaz kılmamakta olduğu görülmüştür. Sadece bayram namazı kılanlarla hiç namaz kılmayanların oranı toplam % 56,01'dir.

Hiç namaz kılmayanların oranı uyuşturucu kullananlarda % 66, hırsızlık suçu işleyenlerde % 60, ırza geçme suçu işleyenlerde % 52,38; gasp suçu işleyenlerde % 51,51 ile diğer suçlulardan oldukça yüksektir.

d) Oruç Tutma Durumları :

ÇİZELGE 8. Suç İşlemeden Önceki Oruç Tutma Durumuna Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	ORUÇ TUTMA DURUMU									
	Ramazanda ve diğer bazı		Ramazanda devamlı		Ramazanda ara sıra		Hiç oruç tutmayan		TOPLAM	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Adam Öld.	17	7,87	130	60,18	21	10,64	46	21,29	216	100,0
Öld.Teşebb.	1	12,50	4	50,0	2	25,0	1	12,50	8	100,0
Yaralama	2	6,06	22	66,66	3	9,09	6	18,18	33	100,0
Cina.Teşvik			2	100,0					2	100,0
Hırsızlık			16	24,61	7	10,76	42	64,61	65	100,0
Gasp	1	3,33	9	30,0	3	10,0	17	56,66	30	100,0
Dolandırıc.			1	33,33	1	33,33	1	33,33	3	100,0
Irza Geçme			8	38,09	3	14,28	10	47,61	21	100,0
Filillivata			1	25,0	1	25,0	2	50,0	4	100,0
Kız Kaçırma			9	60,0	2	13,33	4	26,66	15	100,0
Silah Yaka.			5	83,33	1	16,66			6	100,0
Uyuşt.Kull.					1	33,33	2	66,66	3	100,0
Kaçakçılık			1	100,0					1	100,0
TOPLAM	21	5,15	208	51,10	47	11,54	131	32,18	407	100,0

Suç işlemeden önce suçluların % 56,25'inin Ramazanda devamlı oruç tutmakta, % 11,54'ünün bazan oruç tutmakta, % 32,18'inin ise hiç oruç tutmamakta olduğu görülmüştür.

Hiç oruç tutmayanların oranı, uyuşturucu kullananlarda % 66,66; hırsızlık suçu işleyenlerde % 64,61; gasp suçu işleyenlerde % 56,66; ırza geçme suçu işleyenlerde % 47,61 iken, adam öldürenlerde % 21,29; öldürmeye teşebbüs edenlerde % 12,50 ve yaralama suçu işleyenlerde % 18,18'dir.

Görüldüğü gibi hiç oruç tutmayanların sayısı, uyuşturucu, hırsızlık, gasp ve irza geçme suçu işleyenlerde diğerlerine oranla oldukça yüksektir.

3. Suç İşlemeden Önce İçki ve Kumar Oynama Durumları:

a) İçki İçme Durumları:

ÇİZELGE 9. İçki İçme Durumlarına Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	İÇKİ İÇME DURUMU							
	Sık sık		Ara sıra		Hiç		TOPLAM	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Adam Öld.	23	10,64	139	64,35	54	25,0	216	100,0
Öld. Teşebb.	1	12,50	5	62,50	2	25,0	8	100,0
Yaralama	3	9,09	25	75,75	5	15,15	33	100,0
cin. Teşvik			1	50,0	1	50,0	2	100,0
Hırsızlık	12	18,46	49	75,38	4	6,15	65	100,0
Gasp	5	16,66	22	73,33	3	10,0	30	100,0
Dolandırıc.			2	66,66	1	33,33	3	100,0
Irza Geçme	4	19,04	15	71,42	2	9,52	21	100,0
Filillivata			4	100,0			4	100,0
KızKaçırma			12	80,0	3	20,0	15	100,0
Silah Yaka.			4	66,66	2	33,33	6	100,0
Uyuştur.Kull.	1	33,33	2	66,66			3	100,0
Kaçakçılık			1	100,0			1	100,0
TOPLAM	49	12,03	281	69,04	77	18,91	407	100,0

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi suçluların sadece % 18,91'i hiç içki içmediğini belirtirken, ara-sıra içki içenlerin oranı % 69,04; sık sık içki içenlerin oranı ise % 12,03'tür. Bu da suçlularda içki içme oranının yüksek olduğunu göstermektedir.²³

Hiç içki içmeyenlerin oranı, silah yakalatma ve dolandırıcılık suçu işleyenlerde % 33,33; adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçu işleyenlerde % 25, yaralama suçu işleyenlerde % 15,15; gasp suçu işleyenlerde

% 10, irza geçme suçu işleyenlerde % 9,52 ve hırsızlık suçu işleyenlerde % 6,15'tir. Böylece hiç içki içmeyenlerin oranının hırsızlık suçu işleyenlerde en az düzeyde olduğu görülmektedir.

Bu konuda açıklamada bulunan bir kişi şunları yazmıştı : «Sık sık içerdim. Ama hâşâ Allah tokatı vurunca soluğu dört duvar arasında buldum. Zaten kötülüğün ana temeli içkidir. Şahsen içki kurbanıyım.» (Adam öldürme).

b) Kumar Oynama Durumları :

ÇİZELGE 10. Kumar Oynama Durumlarına Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	KUMAR OYNAMA DURUMU									
	Sık sık		Ara sıra		Eğlencesine		Hiç		TOPLAM	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Adam Öld.	6	2,77	53	24,53	119	55,09	38	17,59	216	100,0
Öld. Teşeb.	1	12,50	2	25,0	3	37,5	2	25,0	8	100,0
Yaralama	2	6,06	8	24,24	17	51,51	5	15,15	33	100,0
Hırsızlık	4	6,15	16	24,61	42	64,61	3	4,61	65	100,0
Gasp	3	10,0	7	23,33	19	63,33	1	3,33	30	100,0
Doland.			1	33,33	1	33,33	1	33,33	3	100,0
Irza Geçme	2	9,52	7	33,33	11	52,38	1	4,76	21	100,0
Fililiva.					4	100,0			4	100,0
Kız Kaç.	1	6,66	4	26,66	8	53,33	2	13,33	15	100,0
Sılah ya.			2	33,33	3	50,0	1	16,66	6	100,0
Uyuş.Kul.					2	66,66	1	33,33	3	100,0
Kaçakçılık			1	100,0					1	100,0
Cin. Teşvik					1	50,0	1	50,0	2	100,0
TOPLAM	19	4,66	111	27,27	230	56,51	56	13,75	407	100,0

Görüldüğü gibi suçluların çoğunluğu (% 56,61) sadece eğlencesine oyun oynadıklarını belirtmişlerdir. Ara sıra kumar oynayanların oranı % 27,27; sık sık kumar oynayanların oranı % 4,66; hiç kumar oynamayanların oranı ise % 13,75'tir.

Kumar oynama yönünden suç türleri arasında önemli bir fark görülmemiştir.

4. Suç İşlemeden Önce Dinî Yönden Kendilerini Değerlendirip Değerlendirmeme Durumları :

Suçluların, suç işlemeden önce kendilerini dinî yönden değerlendirme, eleştiriye tabi tutup tutmadıklarıyla ilgili olarak sorduğumuz soruya verilen cevapları bir çizelgede göstermeye çalışalım.

ÇİZELGE 11. Dinî Yönden Kendilerini Değerlendirme Durumuna Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	DİNİ YÖNDEN KENDİSİNİ									
	Sık sık değerlend.		Zaman zaman Değerlendir.		Çok az Değerlend.		Hiç değerlend.		TOPLAM	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Adam Öld.	34	15,74	71	32,87	64	29,62	47	21,75	216	100,0
Öld. Teşeb.	2	25,0	3	37,50	1	12,5	2	25,0	8	100,0
Yaralama	4	12,12	12	33,36	10	30,30	7	21,21	33	100,0
Cin. Teşvik			1	50,0	1	50,0			2	100,0
Hırsızlık			7	10,76	25	38,46	33	50,76	65	100,0
Gasp	1	3,33	5	16,66	10	33,33	14	46,66	30	100,0
Dolandırıcı.			2	66,66	1	33,33			3	100,0
Irza Geçme			3	14,28	9	42,85	9	42,85	21	100,0
Fiililiva.					2	50,0	2	50,0	4	100,0
Kız Kaç.			8	53,33	3	20,0	4	26,66	15	100,0
Silah Yak.	1	16,66	3	50,0	2	33,33			6	100,0
Uyuşt. Kul.					1	33,33	2	66,66	3	100,0
Kaçakçılık			1	100,0					1	100,0
TOPLAM	42	10,31	116	28,50	129	31,69	120	29,48	407	100,0

Bu soruyla ilgili olarak dört kişi ayrıca şu açıklamalarda bulunmuşlardır :

«Suç işledikten sonra pişman oldum ve çok üzgünüm.» (Adam öldürme)

«Gördüm ki imamları, hacıları, hocaları, tamamen eğri yolda, ilgilenmiyorum.» (Adam öldürme)

«Yaşım küçük olduğu için bu tip duygulardan uzak kalıyordum.» (Adam öldürme, yaş : 16)

«Maddi sıkıntılarım gereği, değil kendimi değerlendirmek, yaşamdan habersizdim.» (Hırsızlık)

Çizelgeden de görülebileceği gibi suçluların çoğunluğunun (% 61,17) suç işlemeyen önce kendilerini dinî yönden çok az veya hiç değerlendirmeye tabi tutmadıkları anlaşılmaktadır. Dinî yönden kendilerini zaman zaman değerlendiren ve hatalı hareketlerinden pişmanlık duyanların oranı % 28,50; sık sık değerlendirenlerin oranı ise % 10,31'dir.

Dinî yönden kendilerini çok az değerlendiren veya hiç değerlendirmeyenlerin oranı, uyuşturucu madde kullananlarda ve fiililivata suçu işleyenlerde % 100, hırsızlık suçu işleyenlerde % 89,22; ırza geçme suçu işleyenlerde % 85,7; gasp suçu işleyenlerde % 79,99; yaralama suçu işleyenlerde % 51,51; adam öldürenlerde % 51,37; öldürmeye teşebbüs edenlerde ise % 37,50'dir.

5. İşledikleri Suçun Günah Olduğuna İnanma ve Suçu İşleme Nedenleri

Bu konuya geçmeden önce günah kavramı hakkında kısaca açıklamada bulunmayı yararlı görüyoruz.

Aslen farça olan²⁴ günah kelimesi (Alm.Sünde) Türkçe şu anlamlara gelmektedir: 1. Dince suç sayılan iş ya da davranış. «İçki içmek İslâm dinince günahdır» cümlesinde günah bu anlamdadır. 2. Herkesin vicdanını inciten iş. «Yazık, bu adama bu kadar eziyet etmek günahdır.» cümlesi de bu anlamdadır. 3. Sorumluluk, vebal. «Ben söyleyim de günah benden gitsin» cümlesinde de günah sorumluluk anlamında kullanılmıştır.²⁵

Terim olarak, «dinî bir emrin ihlâli»,²⁶ «dinî kurallara muhalefet»²⁷ günah olarak nitelendirilmektedir.

Böylece günah, insanın dinî değerlerine aykırı olan²⁸ ve dinen suç olarak kabul edilen²⁹ davranıştır.

Araştırmamızın kapsamı içine giren suçlar, aynı zamanda İslâm dinince de suç kabul edilmekte ve günah olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle suçluların, işledikleri suçun günah olduğuna inanıp inanmadıklarını ve eğer günah olduğuna inanıyorlarsa bu suçu neden işlediklerini, inanmıyorlarsa bu suçu neden kabul etmediklerini öğrenmeye çalıştık.

a) Günah Olduğuna İnanıp İnanmama Durumları :

ÇİZELGE 12. İşledikleri Suçun Günah Olduğuna İnanma Durumuna Göre Dağılım

SUÇ TÜRÜ	İŞLEDİKLERİ SUÇUN GÜNAH OLDUĞUNA							TOPLAM	
	İnanan		İnanmayan		Kesin İnanıcı olmayan		Sayı	Yüzde	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde			
Adam Öldürme	164	75,92	31	14,35	21	9,72	216	100,0	
Öld. Teşebbüs	6	75,0	2	25,0			8	100,0	
Yaralama	28	61,81	3	9,09	2	6,06	33	100,0	
Cinayete Teşv.	2	100,0					2	100,0	
Hırsızlık	46	70,76	16	24,61	3	4,61	65	100,0	
Gasp	22	73,33	7	23,33	1	3,33	30	100,0	
Dolandırıcılık	1	33,33	2	66,66			3	100,0	
Irza Geçme	16	76,19	5	23,60			21	100,0	
Filillivata	3	75,0	1	25,0			4	100,0	
Kız Kaçırma	9	60,0	6	40,0			15	100,0	
Silah Yakalat.	1	16,66	5	83,33			6	100,0	
Uyuşturucu k.	1	33,33	2	66,66			3	100,0	
Kaçakçılık	1	100,0					1	100,0	
TOPLAM	300	73,71	80	19,63	27	6,63	407	100,0	

Görüldüğü gibi suçluların büyük çoğunluğu (% 73,71) suç işledikleri sırada bu suçun günah olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. İşledikleri suçun günah olduğuna inanmayanların oranı ise % 6,63'tür.

Günah olduğuna inanmayanlarda en yüksek oran silâh yakalatma suçu işleyenlerdedir (% 83,33). Bu oran dolandırıcılık ve uyuşturucu suçu işleyenlerde % 40, öldürmeye teşebbüs edenlerde % 25, hırsızlık suçu işleyenlerde % 24,61; gasp suçu işleyenlerde % 23,33; adam öldürenlerde % 14,35'tir.

b) Günah Olduğuna İnananların Bu Suçu Neden İşledikleri :

ÇİZELGE 13. Günah Olduğuna İnananların Suçu İşleme Nedenine Göre Dağılım.

SUÇ TÜRÜ	GÜNAH OLDUĞUNA İNANDIĞI HALDE SUÇU NEDEN İŞLEDİĞİ									
	İşlemeğe mecbur kaldım, başka çarem yoktu		Haksız ben olmadığım için günah alacağımı sanmıyorum		Suçun kendisi günah ama ben günah değil sevap aldığıma inanıyorum		Çevremın etkisinde kaldım, fazla düşünmedim		TOPLAM	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Adam Öld.	105	56,75	39	21,08	17	9,18	24	12,97	185	100,0
Öld.Teşeb.	2	33,33	3	50,0	1	16,66			6	100,0
Yaralama	18	60,0	10	33,33	1	3,33	1	3,33	30	100,0
Cin.Teşvi.			1	50,0	1	50,0			2	100,0
Hırsızlık	13	26,53	8	16,32	6	12,24	22	44,89	49	100,0
Gasp	8	34,78	6	26,08			9	39,13	23	100,0
Dolandırıcı.	1	100,0							1	100,0
Irza Geçme	1	6,66	4	26,66			10	66,66	15	100,0
Filillivlat							3	100,0	3	100,0
Kız Kaçırma	5	55,55			2	22,22	2	22,22	9	100,0
Silah Yak.							1	100,0	1	100,0
Uyuşt.Kul.							1	100,0	1	100,0
Kaçakçılık	-		-		-		-		-	
TOPLAM	153	47,07	71	21,84	28	8,61	73	22,46	325	100,0

Daha önce, işledikleri suçun günah olup olmadığı konusunda kesin bir inanca sahip olmadıklarını belirten 27 kişi de bu soruyu cevaplandırmış, irza geçme suçu işleyen bir kişi ile kaçakçılık suçu işleyen bir kişi cevaplandırmamıştır.

Çizelgeden de görülebileceği gibi işledikleri suçun günah olduğuna inanan suçluların genel olarak % 47,07'si «bu suçu işlemeğe mecbur kaldıklarını, başka çareleri olmadığını» belirtmişlerdir. Haksız olmadıkları için günah da alacaklarını sanmadıkları inancında olanların oranı % 21,84; çevresinin etkisinde kalıp fazla düşünmediğinden bu suçu işlediklerini be-

lirtenlerin oranı ise % 22,46'dır. Suçun kendisinin günah olduğuna; ancak bu suçu işlemekle günah değil, aksine sevap aldığına inananların oranı ise % 8,61'dir.

Böylece, suçun kendisini günah kabul etmekle beraber, yaptıkları hareketin günah olmadığına inananların oranı toplam % 30,45 olmaktadır. Bu oran adam öldürenlerde % 21,26; öldürmeye teşebbüs edenlerde % 66,66; yaralama suçu işleyenlerde % 36,66; cinayete teşvik edenlerde % 100, hırsızlık yapanlarda % 28,56; gasp suçu işleyenlerde % 26,08; kız kaçırma suçu işleyenlerde % 22,22'dir.

Ayrıca, «İşlemeğe mecbur kaldım, başka çarem yoktu» diyenler, adam öldürenlerde % 56,75; yaralama suçu işleyenlerde % 60, kız kaçırma suçu işleyenlerde % 55,55 ile en yüksek oranda olmasına karşılık, «çevresinin etkisinde kaldığı ve fazla düşünemediği için bu suçu işlediğini» belirtenler, fiililivata suçlularında % 100, ırza geçme suçu işleyenlerde % 66,66, hırsızlık suçu işleyenlerde % 44,89 ve gasp suçu işleyenlerde % 39,13 ile en yüksek orandadır.

Bu soruyla ilgili olarak 79 kişi (adam öldürme 55, hırsızlık 7, kız kaçırma 5, yaralama 3, gasp 3, öldürmeye teşebbüs 2, ırza geçme 2, uyuşturucu kullanma ve satma 1, silah yakalatma 1) günah olduğuna inandığı halde suçu neden işledikleri hakkında ayrıca açıklamalarda bulunmuşlardır. Konuya açıklık getirmek ve objektif bir yorum yapabilmek için bu açıklamaları aynen vermeyi uygun görüyoruz :

«Kardeşimi vurdukları için ben de mecburen işlemek durumunda kaldım.» (Adam öldürme)

«Suçum, bir toplumda sohbet esnasında anında olduğundan, o an için bir şey düşünemedim. İşlemiş olduğum suç günahdır. Bunun bedelini karşı tarafa maddi yönden ödedim. Fakat yine de günahkârim. Madurun çocuklarını yetim bıraktım.» (Adam öldürme)

«Küfür için öldürdüm. O anda kendimi tutamadım. Cezayı filan gözüm görmedi. Suç anda insan günahı hatırlayamıyor.» (Adam öldürme)

«Arazi yüzünden oldu.» (Adam öldürme)

«Başta bütünüyle cahillik ve toplumun başıboş bir Türkiye olmasından kaynaklanmıştır.» (Adam öldürme)

«İşlemeğe mecbur olduğum için işledim.» (Adam öldürme)

«Annemi babamı kandırıp bana karşı koz olarak kullandılar. Ben de öldürdüm.» (Adam öldürme)

- Öldürdüğüm adam pezevenkti, karısını satıyordu.»
- Bir anlık öfke sonucu.» (Adam öldürme)
- Kendim ölüyordum, mecbur kaldım.» (Adam öldürme)
- Bunalım ve stres. İstemiyerek oldu. Âni sınırdan.» (Adam öldürme)
- Öldürdüm. Adam ırz düşmanı idi. Öldürmek amacım yoktu.»
- Bilmiyerek kaza ile oldu.» (Adam öldürme)
- Yolum kesildi.» (Adam öldürme)
- Hakarete uğradım ve devamlı olarak tahrik edildim.» (Adam öldürme).
- Âniden çıkan tartışma yüzünden olayımız meydana geldi.» (Adam öldürme).
- O maktül beni öldürüyordu, ben öldürdüm.»
- Kişisel sürtüşmeden kaynaklanan özel bir nedendendi.» (Adam öldürme).
- İçkili idim.» (Adam öldürme)
- Kaza sonucu oldu.» (Adam öldürme)
- Âniden oldu.» (Adam öldürme)
- Namus meselesi olduğu için irademe sahip olamadım.» (Adam öldürme).
- Bana saldırdılar.» (Adam öldürme)
- Kendi canımı kurtarmak için öldürdüm.»
- Anında gelişti. Adam öldürmeye karşıyım. Sebebi dedikodu.» (Adam öldürme).
- Yaramaz adamdı. Kendinden başkası onun için yoktu dünyada.» (Adam öldürme).
- Çaresiz kaldım.» (Adam öldürme)
- Çok büyük haksızlığa uğradım.» (Adam öldürme)
- Ekonomik ve diğer nedenlerle çok gerektiği için, zorunlulukt.» (Adam öldürme).

«Günah olduğumu biliyordum, ama çaresizdim, pişmanım.» (Adam öldürme).

«Adam öldürmek günahtır. Fakat tahrik edildim. Namussuz, yaramaz bir adamdı.»

«Aslâ öldürmek niyetim yoktu, sadece tedbirsizlik, Allah'ın emri, kaderim.»

«Kaza ile işledim.» (Adam öldürme)

«İradem dışında kazaen meydana geldi. Ancak adalet mekanizması... Bazı suçlar adaletin yanlış tecellisidir. İşte bu anda Allah'tan yardım bekledim, sonuç sıfır.» (Adam öldürme)

«Cahil olduğum için bu olayı yapmam gerektiğine inandırdılar. Benim öldürdüğüm insanın bizim toplumda yeri yoktu. Yani kötü bir insandı.»

«Çok âni oldu. Babamla komşumuz arazi yüzünden kavga ederken, babamın «Öldürüyor beni yetiş» demesiyle bir el ateş ettim ve öldürdüm. Çok pişmanım.»

«Oğlu babamı öldürmüştü. Bir gün yolda karşı karşıya gelince ben de onu öldürdüm. Babamın kanı yerde kalmadı. Adam öldürmek günah ama dinde de kısas da var.»

«Benim Allah'ıma ve peygamberime karşı da hakaret edince suçu işledim.» (Adam öldürme)

«Sarhoşlukla kaza ile işlemiş bulunuyorum.» (Adam öldürme)

«Kazara oldu.» (Adam öldürme)

«Adamın karısı başkalarıyla dost hayatı yaşıyordu. Karıyı öldürüp başını belâyaya soktu. Dolmuş etti. Bana sebep oldu. Karşı tarafın Allah korkusu olmayışı bu durumu yarattı. Evleri fuhuş yuvasıydı.» (Adam öldürme)

«Bir canlının ölümüne neden olduğumdan dolayı bence günah işledim.» (Adam öldürme)

«Başkalarının teşvikiyle mahalle ve arazi yolumu davalı kişi kapattı.» (Adam öldürme)

«İşlediğim suç mutlaka günahtır. Ama mecbur kalınca işler değişir. Şu dünyada insanlar arasında haklı haksız ayrılıyor. İşlediğim suçun günahı»

hını ancak Allah bilir. Bu suçu işleyen benim, işleten ölen. Bütün günahını Allah, bende ise bana, ölede ise ölene mutlaka öbür dünyada verecek.»

«İşlediğim suçun günah olduğuna inanıyorum. Yalnız mecbur kalarak işledim. Yanı istemeyerek. Yoksa o beni öldürecek.» (Adam öldürme).

«Suç işlerken günahı sevabı düşünemezdim.» (Ad. öl.)

«Suç işledim, günah işledim.» (Adam öldürme)

«Mecbur kaldığımdan işlediğim suç için günahını sevabını Allah bilir.» (Adam öldürme).

«Suç toplumundu. Bende de vardı.» (Adam öldürme)

«Haklı olsam bile günah, ama mecbur kaldım.» (Ad. öl.)

«Mecbur kaldım, hiç günahım yok. Yolumu kestiler.» (Adam öldürme).

«Suç günah ama Allah insanın bir yönden kaderini çizmiş. Takdiri ilâhi böyleydi. Kader ve irade diye bir yönden kendimizi böyle avutuyoruz.» (Adam öldürme).

«Adam öldürmek dinimizde günahdır. Fakat insanlar üzerinde zulüm edenin katli vaciptir. Allah günahımızı affetsin.» (Adam öldürme)

«Suçum kastî değil, tedbirsizlik. Suç işlemek istemiyordum.» Ad. öl.)

«Kendimin haksız olmadığımı kanaatindeyim. En iyisini Allah bilir.» (Öldürmeye teşebbüs).

«Suç sebebi alkoldür.» (Öldürmeye teşebbüs)

«Ailevi huzurumu kaçırdılar. Benim yuvamı yıktılar. Karşımdakilerin durumuna göre ben onlar kadar günah işlemedim.» (Yaralama)

«Suç denilen şey günahdır. Haklı da olsan haksız da olsan günahdır.» (Yaralama).

«Adam yaralama veya öldürme günahdır. Fakat mecburi hallerde olduğunda, Allah huzurunda onu O bilir.» (Yaralama)

«İş bulamadım.» (Hırsızlık)

«Arkadaşlarımın etkisi çoktur.» (Hırsızlık)

«Arkadaşımın kurbanıyım.» (Hırsızlık)

«Yaptığım suç günahdır ve cahilliğimin yüzünden yaptım. Macera olsun diye işledim bu suç.» (Hırsızlık)

«Maddiyatın rolü vardır. Fakat en önemlisi manevi bunalımlar sonucu.» (Hırsızlık)

«Fakirlikten, başka hiçbir gelirim olmadığından.» (Hırsızlık)

«Tek toplumun ve talihsizliğin nedeni. (Hırsızlık).

«Ekonomik sebepler yüzünden. Ekonomik durumum kötü olduğu için bu suçu işledim.» (Gasp)

«Maddi yönden sıkıntı çektiğim için suç işledim.» (Gasp)

«Almam gerekti. Yaşantımın kuralı böyleydi.» (Gasp)

«Suç olarak görmüyorum.» (Kız kaçırma)

«Evlenmek için kaçırdım. Kızı bana vermeyince bu yola başvurdum.» (Kız kaçırma)

«Sevdiğim kız bana vermiyorlardı. Alıp kaçırmaktan başka çarem yoktu. Çünkü birbimizi seviyorduk.» (Kız kaçırma)

«Kızla birbirimizi seviyorduk, evlenecektik. Ancak babası karşı çıkınca kaçırmak zorunda kaldım.» (Kız kaçırma)

«Günahlık bir suçum yok.» (Kız kaçırma)

«Ben bu suçu tehdit ile yaptım, ama yine de pişmanım.» (Irza geçme)

«İşlediğim suçta her hangi bir günah durumu yok.» (Irza geçme)

«Bulunmuş olduğum çevre suça teşvik etmiştir.» (Uyuşturucu kul.)

«Cahilliğimin kurbanıyım.» (Silâh yakalatma)

c) Günah Olduğuna İnanmayanların; Bu Suçu Neden Günah Kabul Etmedikleri :

İşledikleri suçu günah kabul etmeyenlerin yarısından fazlasının (% 55,0) kendilerini haksız bulmadıkları için böyle bir inanca sahip oldukları görülmektedir. Yapılan bir haksızlığın intikamını aldığı için işlediği suçu günah kabul etmeyenlerin oranı % 17,50; işlediği suçla adaleti yerine getirdiğini ve bu nedenle günah almayacağını belirtenlerin oranı ise % 15'dir.

Fililitvata, irza geçme ve uyuşturucu kullanma suçu işleyenler dışındaki tüm suçlularda «haksız ben değilim ki işlediğim suç günah olsun» düşüncesi en yüksek orandadır.

ÇİZELGE 14. İşledikleri Suçu Neden Günah Kabul Etmedikleri Yönünden Dağılım.

SUÇ TURU	GÜNAH KABUL ETMEME NEDENİ										
	Haksız ben değilim ki işlediğim suç günah olsun.		Ben, toplumun suç saydığı bu hareketi yapmakla günah işlemiş değil, adaletli yerine getirmiş oldum.		Yapılan bir haksızlığın intikamını aldım, bu günah değildir.		Günah sevap diye bir şeye inanmıyorum.		Başka görüş bildirenler		TOPL.
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	
Adam Öld.	16	51,61	5	16,12	7	22,58	2	6,45	1	3,22	31
Öld.Teşebb.	1	50,0							1	50,0	2
Yaralama	2	66,66					1	33,33			3
Cina.Teşvik	-		-		-		-		-		-
Hırsızlık	7	43,75	4	25,0	4	25,0	1	6,25			16
Gasp	4	57,14	1	14,28	1	14,28	1	14,28			7
Dolandırcı.	2	100,0									2
Irza Geçme	2	40,0	1	20,0	2	40,0					5
Filillivata							1	100,0			1
Kız Kaçırma	4	66,66	1	16,66					1	16,66	6
Silah Yaka.	5	100,0									5
Uyuşt.Kull.	1	50,0					1	50,0			2
Kaçakçılık	-		-		-		-		-		-
TOPLAM	44	55,0	12	15,0	14	17,50	7	8,75	3	3,75	80

Bu konuda başka görüş beyan eden üç suçlunun açıklamaları şöyledir:

«Her işlenen suç günah değildir.» (Adam öldürme).

«Dini yönden yaptığım suçtan pişmanlık duymadım. Çünkü amacım yuva kurmaktı. Bu da günah değildir.» (Kız kaçırma).

«Ben suç işlemedim ki. Kimseyi öldürme ve yaralama yapmadım. Sadece silah attım, o kadar.» (Öldürmeye teşebbüs)

Ayrıca 13 suçlu, işaretledikleri alternatiflerin yanında başka açıklamalarda da bulunmuşlardır. Bu açıklamalar da şöyledir :

«Benim işlediğim suça Allah günah yazmayacağına inanarak, haklı olduğumu bilerek suç işledim.» (Adam öldürme)

«Namus yüzünden işledim, öldürmem şarttı ve öyle birisini öldürdüm için günah alacağımı sanmıyorum.»

«İşlediğim suçun günah olduğuna inanmıyorum. Öldürmem şarttı. Çünkü İslâm'da kisas vardır. Kisas insanları suçlardan caydırır. Şimdiki kanunlar gibi değil.»

«Bir kişi kendini büyültüp karşısındakini hâkir görüp onurunu kırsa siz düşünün.» (Adam öldürme)

«Muzurluk yapanı öldürmek caizdir diye inanıyorum. Yapana yapmak Hz. Ali'den kalmıştır.» (Adam öldürme)

«Allah indinde de günah değil olduğuna inanıyorum. Büyük günahlar diye bir kitapta okumuştum. Büyük günah işleyen bir kişiyi öldürdüm.»

«Çünkü o benim canımı almaya uğraşıyordu.» (Adam öldürme)

«Ben haksız olarak cinayet işlemiş değilim. Bizi ve aile efradımızı rahatsız eden ve zulüm edenlerin öldürülmesinin günah olduğuna inanmıyorum. Doğrusunu Allah bilir.» (Adam öldürme)

«Babam vurulmuş, üç tane kardeşim vurulmuş. Buna sebep mecburen bu işi yapmak zorunda kaldım.» (Adam öldürme)

İşlemiş olduğum belirli bir suç yok. Dosyamda da bellidir. Öldürme olayı yok. Yaralama dahi yok. Sadece iki el ateş açma havaya. Onun için işlediğim suçun günahı yok, bana cezayı verenlerin günahı var.» (Öldürmeye teşebbüs).

«İşlediğim suçta herhangi bir günah yok.» (Irza geçme)

«Suç olarak görmüyorum.» (Kız kaçırma).

Suçluların bu açıklamalarından da, özellikle kan dâvası ve intikam nedeniyle adam öldürenlerin, yapılan bir haksızlığın intikamını almış olmaları, büyük günah işleyen birisini öldürmüş olmaları nedeniyle günah almayacakları inancında oldukları anlaşılmaktadır.

F — Bulgular ve Varsayımlarla İlişkiler

1. Araştırmamızda, suçlularda ibadet etme ve kendilerini dinî yönden değerlendirme, eleştiriye tabi tutma oranının düşük, dinin yasakladığı davranışları yapma oranının ise yüksek olacağı varsayılmıştı.

Elde ettiğimiz bulgular bu varsayımımızı kısmen destekler doğrultudadır. Şöyle ki;

Suçlulardan hiç namaz kılmayanlarla, sadece bayram namazı kılanların toplam oranı % 56,01 iken, beş vakit ve nafile, beş vakit, cuma ve bayram namazı ve ara sıra namaz kılanların toplam oranı % 43,96'dır. Beş vakit namaz kılanların oranı ise % 13,75'tir.

Buna karşılık, suç işlemeden önce suçluların yarısından fazlasının (% 56,25) Ramazan'da devamlı oruç tuttıkları belirlenmiştir. Hiç oruç tutmayanların oranı % 32,18'dir.

Suçlularda kendilerini dinî yönden değerlendirme oranının düşük olduğu görülmüştür. Kendilerini sık sık veya zaman zaman değerlendirmeye tabi tutanların oranı % 38,81, çok az veya hiç değerlendirmeye tabi tutmayanların oranı ise % 61,17'dir.

Buna karşılık suçlulardan sık sık veya ara-sıra içki içenlerin toplam oranı % 81,07; hiç içki içmeyenlerin oranı % 18,91'dir. Hiç kumar oynamayanların oranı % 13,75; sık sık ve ara-sıra kumar oynayanların oranı ise % 31,93'tür. Çoğunluğu (% 56,51) eğlencesine oyun oynadıklarını belirtmişlerdir.

Görüldüğü gibi suçlularda genel olarak oruç tutma oranı ortanın üstünde, ancak namaz kılma oranı düşüktür. Buna karşılık dinin yasakladığı davranışları yapma oranı ise oldukça yüksektir.

2 «Hırsızlık ve ırza geçme gibi yüz kızartıcı suç işleyenlerde Allah inancı ve ibadet durumunun, adam öldürme ve yaralama suçu işleyenlere oranla daha zayıf olacağı» varsayımımız doğrulanmış bulunmaktadır.

Allah'ın varlığına kesin olarak inanma oranı adam öldürenlerde % 91,66; öldürmeye teşebbüs edenlerde % 87,50; yaralama suçu işleyenlerde % 84,84 iken, hırsızlık suçu işleyenlerde % 69,23; Gasp suçu işleyenlerde % 56,6; ırza geçme suçu işleyenlerde ise % 57,14'dür.

Hiç namaz kılmayanların oranı, adam öldürenlerde % 22, 68; öldürmeye teşebbüs edenlerde % 25, yaralama suçu işleyenlerde % 27,27'dir. Bu oran hırsızlık suçu işleyenlerde ise % 52,38'dir.

Aynı şekilde hiç oruç tutmayanların oranı adam öldürenlerde % 21,29; öldürmeye teşebbüs edenlerde % 12,50; yaralama suçu işleyenlerde % 18,18 iken, hırsızlık suçu işleyenlerde % 64,61; gasp suçu işleyenlerde % 56,66; ırza geçme suçu işleyenlerde % 47,61'dir.

Görüldüğü gibi Allah'a inanmayan ve ibadet etmeyenlerin oranları, hırsızlık, gasp ve ırza geçme suçu işleyenlerde, adam öldürme, öldürmeye teşebbüs ve yaralama suçu işleyenlere oranla oldukça yüksek sayıdadır.

G — Sonuç :

Suç işleyenler, büyük bir çoğunlukla kendilerini suçlu görmemektedirler. Kendilerinin haksız olmadıklarına inanmakta, yapılan bir haksızlığa karşı bu suçu işlediklerini veya böyle bir suçu işlemeğe mecbur kaldıklarını söylemektedirler.

Bu nedenle büyük çoğunluğu (% 73,71) işledikleri suçun günah olduğuna inandıkları halde, bu suçu işlemeğe mecbur kaldıklarını, başka çareleri olmadığını (% 47,07), haksız olmadıkları için günah alacaklarını sanmadıklarını (% 21,84) veya suçun kendisi günah ama haklı oldukları için günah değil aksine sevap alacaklarını (% 8,61) düşünmektedirler.

İşledikleri suçu günah kabul etmeyenler de aynı şekilde, haksız olmadıkları (% 55), bu hareketi yapmakla günah işlemiş değil, adaleti yerine getirmiş oldukları (% 15), yapılan bir haksızlığın intikamını aldıkları (% 17,5) için işledikleri suçun günah olduğuna inanmamaktadırlar.

İşlediği suçun günah olduğuna inandığı halde çevresinin etkisinde kaldığı ve fazla düşünemediği için suç işleme, özellikle fiililivata (% 100), ırza geçme (% 66,66), hırsızlık (% 44,89) ve gasp (% 39,13) suçu işleyenlerde yüksek orandadır. Bunlarda bilhassa arkadaş çevresinin önemli etkisinin olduğu görülmüştür.

Suçluların, suç işlemeden önce % 83,53'ünün hiç bir şüphe duymadan kesin olarak Allah'a inanmakta, % 82,06'sının «öldükten sonra, bu dünyada Allah'ın emrini tutup iyi işler yapanların Cennet'e, Allah'ın emrini tutmayıp kötü işler yapanların Cehennem'e gideceğini» kabul etmekte, % 13,75'inin beş vakit, % 22,35'inin cuma ve bayram namazlarını kılmakta, % 56,25'inin Ramazan'da devamlı oruç tutmakta oldukları görülmüştür.

Hırsızlık, gasp, irza geçme, fiililivata suçu işleyen ve uyuşturucu kullananlarda diğer suçlulara oranla Allah inancının daha zayıf olduğu, dine karşı ilgisizlik bulunduğu, ibadetlerin büyük oranda yapılmamasına karşılık, dinin yasakladığı davranışların bunlarda yüksek oranda yapıldığı belirlenmiştir.

Suçluların çoğunluğunun (% 61,17), suç işlemeyen önce kendilerini dinî yönden çok az veya hiç değerlendirmeye tabi tutmadıkları, dinî konularda az (% 52,33), çok az (% 24,57) ya da hiç denecek kadar (% 8,35) bilgileri olduğu görülmüştür. Suçluların büyük çoğunluğunun (% 72,72) ilköğretim mezunu olduğu düşünülecek olursa, ilköğretimdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde öğrencilere yeterince bilgi verilmeli ve bilhassa günah-sevap, helâl-haram konuları üzerinde detaylı olarak durulmalıdır.

Adam öldürme, öldürmeye teşebbüs ve yaralama suçlarının büyük bir çoğunlukla plânlı değil de anî olarak meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kişi, karşısındakinin kendisini öldüreceği endişesiyle veya yapılan bir haksızlığa tahammül edemeyerek bu suçu işlemektedir. Bunda özellikle eğitim seviyesinin düşük oluşunun önemli rolü olduğu kanaatindeyiz.

Kan dâvası ve intikam almak için suçu işleyenlerin bunu, kanunun verdiği cezaları yeterli bulmama (Kendisi için verilen cezayı fazla görüyor) ve çevresinin etkisinde kalmaya nedeniyle yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bazı adam öldürme olaylarının dinî inançtan destek alınarak işlendiğini görmekteyiz. Akrabasını öldüren birisini veya onun akrabasını ya da namusuna dil uzatanı öldürmenin dinen gerektiğine ve bunu kendisinin yapması halinde günah değil, aksine sevap alacağına, en azından dinen sorumlu olmayacağına inanmaktadır.

Bazı suçlular, ceza kanunlarının bilinmeyişi suçu işlemeye etkili olarak görmektedirler. Bu nedenle okullarda veya radyo-televizyon programlarıyla, hangi suça ne gibi cezalar verildiğinin öğretilmesinin, ceza kanunlarının etkinliğini sağlamak ve suçu önlemek açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Son olarak şunu söylemek istiyoruz : Yaptığımız bu araştırma, suçluların dinî inanç ve ibadet durumlarını belirlemeye yöneliktir. Elde ettiğimiz bulgular, özellikle yüz kızartıcı suçu işleyenlerin inanç ve ibadet oranlarının düşük, dinin yasakladığı davranışları yapma oranlarının ise yüksek olduğu şeklindedir. Bu da, dine bağlılıkla bilhassa yüz kızartıcı suçlar arasında ters bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

DİPNOTLAR :

1. Johannes Gründel, Schuld und Versöhnung, Matthias-Grünwald Verlag, Mainz 1985, s. 70.
2. Gründel, a.e., s. 70.
3. O.A. Germann, Das Verbrechen im neuen Strafrecht, Zürich 1942, s. 13.
4. Sulhi Dönmezer, Sahir Erman; Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Genel Kısım, İst. Ü. Y., 7. Baskı, İst. 1979, C. I, s. 347, 348; Uğur Alacakaptan, Suçun Unsurları, Ank. Üniv. Hukuk Fak. Yayını, Ank. 1975, s. 8-10.
5. Alacakaptan, a.e., s. 10.
6. Bkz.: Adalet İstatistikleri, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1985-86.
7. Birleşmiş Milletler Haberleri, 20 Ağustos 1980, Sayı 121, s. 1.
8. Wilhelm Bernsdorf; Friedrich Bülow, Wörterbuch der Soziologie, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1955, s. 593.
9. Mustafa T. Yücel, Suç ve Ceza Anatomisi, Ank. 1973, s. 101
10. David Krech; Richard S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji, Nazariye ve Problemler, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay., İkinci Baskı, İst., 1970, Birinci Kitap, s. 175.
11. Neda Armaner, Din Psikolojisine Giriş, Ank. 1980, C. I, s. 75.
12. Belma Özbaydar, Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, Baha Matbaası, İst. 1970, s. 5.
13. Özbaydar, a.e., s. 5.
14. Sulhi Dönmezer, Kriminoloji, İst. Üniv. Yay., 2. Baskı, İst. 1962, s. 197.
15. Faruk Erem, Adalet Psikolojisi, Ank. Üniv. Hukuk Fak. Yay., 4. Baskı, Ank. 1961, s. 237.
16. Erem, a.e., s. 326-327.
17. Baron Rafaele Carofalo, Criminologia, «Suç, Suçlu ve Ceza», Çev.: Muhiittin Göklü, İst., 1977, s. 147.
18. Bkz.: «Türkiye'de Adam Öldürme Cürmü Mahkûmları Hakkında Kriminolojik İstatistik», İst. Üniv. Türk Kriminoloji Enstitüsü Yayınları, No. 1, İst. 1984; «1000 Mükerrir Suçlu Hakkında Kriminolojik Anket, Ank. Üniv. Hukuk Fak. Yay. No. 73, Ank. 1954.
19. Örneğin 1984 yılında, diğer cezaevlerinden Ordu Cezaevine 156, Giresun Cezaevine de 263 tutuklu gelmiştir. (Bkz.: Adalet İstatistikleri, 1984, s. 83).
20. Suçla ilgili istatistikler, suç işleme oranının en çok 20-30 yaşları arasında olduğunu göstermektedir. (Bkz.: Cesare Lombroso, Suç İşlemenin Biyolojik ve Sosyal Sebepleri, Çev. Sadı İrmak, İst. 1963, s. 47).
Ülkemizde 1984 yılında cezaevine yeni giren 27.929 hükümlünün 10.301'i 22-29 yaşları arasında olup, en yüksek orandadır. (Bkz.: Adalet İstatistikleri, 1984, s. 59).

21. Lombroso, Suç İşlemenin Biyolojik ve Sosyal Sebepleri, s. 39-40.
22. Jeon Pinatel, Suç ve Tahsil, Çev.: Selâhattin Atalay, Adalet Dergisi 1956, Sayı: 5, s. 513-521.
23. Ferri, yaptığı istatistikler sonucu alkol sarfiyatı ile öldürme ve yaralamaların eşit yürüdüğünü göstermiştir. (Bkz.: Sadi Irmak, Suç İşlemenin Amillerine Dair, İst. 1940, s. 56).
24. Cihad Tunç, Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi, Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, C. 23, Ank. 1978, s. 325.
25. Bkz.: Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayını, s. 343.
26. Alfred Bertholet, Wörterbuch der Religion, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1962, s. 534.
27. Bovet, Der Glaube Erstarrung und Erlösung, s. 167; Krs.: Ferit Devellioğlu; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik lügât, Ank. 1970, s. 357.
28. Erdoğan Fırat, Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu, Doçentlik Tezi (Basılmamış), Ank. Üniv. İlahiyat Fak., Ank. 1982, s. 89.
29. Cründel, Schuld und Versöhnung, s. 84.

YEZİDİ DİN ADAMLARI

Doç. Dr. Ahmet TURAN
O.M.Ü. İlahiyat Fak.

Bir sınıftan diğerine geçişi olmayan katı bir kast yapısına sahip olan Yezidiler bugün üç devlet sınırları içerisinde (Türkiye, Irak, Suriye) oturduklarından, görünüşte bölünmüş olmakla beraber dinî bir örgüt sayesinde örgütlenerek bir bütün oluştururlar. Bu dinî örgüt, ilk bakışta iki ana gruba ayrılır.

A — MÜRİDLER

Yezidiliğe gönül vermiş pek çok kabile ve aşiretten meydana gelmiş halk kitleleri olup, bundan sonra gelecek olan Ruhânîler sınıfına bağlanarak emirlerine sıkı sıkıya sarılan Yezidilerdir. Her Yezidî mutlaka bir Pîr veya Şeyhe mürîd olmak zorunda olup, karşılaştığı zaman mutlak surette elini öpmek zorundadır. Öte yandan bütün mürîdler diğer din adamlarını görünce de, onlara hürmetten, ellerini öperler. Asıl işleri hayvancılık ve çiftçilik yaparak üretmek ve «efendimiz» dedikleri aşağıda bahsedeceğimiz Ruhânîlere hizmet etmek ve belli bir miktar kazançlarından vermektir. Bundan dolayı Abdürrezzâk el-Hasanî bu sınıfa «Ruhanî sınıfının süt veren inekleridir», demektedir.¹

Mürîdler arasında «âhîret kardeşliği» mecburi olan bir kurumdur. Her yezidînin beş şeye bağlanmasının zorunlu olduğu sayılırken bu da anılmaktadır². Bu, bir erkek ve bir kadından oluşur. Her mürîdin bir âhîret kardeşi ile bir âhîret bacısının olması dinî bir emirdir. Mürîd, bu kişilerle karşılaştığı veya görüştüğü zaman, mutlak surette ellerini öpmesi gerekir. Doğuda giyilen, diğer gömleklerden farklı, arkadan düğmeli yeni bir göm-

leğin yakası mutlaka âhriet bacısı tarafından açılmalıdır³. Ölüm anında Pîr ve Şeyhî ile birlikte bu âhriet kardeşlerinin de bulunması, can verirken diğer din mensupları gibi değil de yezîdî olarak ölmelerini telkin etmeleri dinî bir görevdir. Bunlardan öldükten sonra hangisi daha önce cennete gîrerse diğerini kurtarmak için çaba sarfetmesi de arzulanarak bazı âhriet kardeşlerinin birbirlerinden habersiz cennete girmeme yemini yaptıkları da söylenir.

B — RUHÂNİLER

Bunlar beş aileden gelen din adamı sınıfı olup, bugün yurdumuzda yaşayanları dört sınıf (Şeyhler, Pîrler, Fakîrler, Peşîmamlar olmak üzere toplam yedi sınıftan ibarettir. Bu sınıflardan birinden diğerine geçmek veya farklı sınıfların üyeleri arasında evlenmek yasaktır. Bu bir inanç meselesidir. Çünkü Yezîdîler mezheplerinin saflığı bu inanişaya dayandırılır. Her biri doğduğu sınıf için yaşamak ve ölmek zorundadır.⁴ Bu sınıfın geldikleri aileler ve toplum içindeki görevleri şunlardır :

1. Mîrler veya Emîrler

Bunlar en yüksek dinî ve dünyevî güce sahip din adamlarıdır. Soy-ları, Şeyh Adî b. Müsâfir yolu ile Yezîd b. Muâviye'ye dayandırılır. Şeyh Adî'nin yeryüzünde vekilidirler. Mâsumdurlar ve bunlarda cüz-i ilâhî'nin tecelli ettiği inandırılır⁵. Bunlar Irak'da Bâ'adrî'de otururlar. Bütün dünyevî işlerde kararları kesindir. Yezîdîleri dışta temsil etmek hakkı da bunlara aittir. Bunların bütün yezîdî kabilelerinin karşısındaki durumu, kabile reisi-nin ayrı ayrı Yezîdîler karşısındaki durumu ile aynıdır.⁶ Bunların en büyü-güne Mîru'l-Ümerâ denir.

Bugün Irak'da yezîdîlerin Mîru'l-Ümerâsı, Tahsin Bey'dir. Tahsin Bey Said Beyin, o da Ali Beyin, o da Hüseyin Beyin, o da Ali Beyin, o da Hasan Beyin, o da Çöl Beyin, o da Budak Beyin o da Mîrhân Beyin, o da Selman Beyin, ... oğludur.⁷ 1944 yılında Babası Said Beyin ölümünden sonra genç yaşında babasının yerine Mîr oldu. Tahsin Bey Kâtâni sülâlesin-den olup, Şeyh Adî, Kâtâninin neslindedir. Ailesinin soydan gelen gele-neklere göre seçimi sonunda Mîr olup Irak hükümetince de uygun görül-müştür. Mîrin hükmü mutlak olup, kutsal olduğuna inanılır. Çünkü Şeyh Adînin vekilidir⁸.

Diğer bir etkin Mîrleri de Mîr Muâvye'dir. Tahsin Bey'in amcası İsmail Bey Çöl'ün oğludur. Bugün Türkiye'deki Yezîdilerin Mîr'i budur. Bu Mîr ve oğlu Ferhund, sık sık Türkiye'ye gelerek yezîdilerden para, mal ve mülk toplayıp Irak'a dönmektedir. Bu Şeyhin diğer oğlu Mîr Kökez'in ise fazla etkinliği olmadığı halde o da bölgeye sık sık gelmektedir.

Bu Mîrlerin her ikisi de, Irak-İran savaşından çıkmasından sonra, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e ters düştüklerinden, yurt dışına gitmek zorunda kalmışlardır. Tahsin Bey İngiltere'ye Mîr Muâviye de Fransa'ya yerleşmişlerdir. Savaşın uzun sürmesinden dolayı Irak'da ilân edilen genel aftar yararlanarak tekrar Irak'a dönme hakkına sahip olmalarına rağmen, hâlâ adı geçen ülkelerde yaşamlarını sürdürmektedirler.

2. Şeyhler

Zekâtın en büyük dilimini alan Şeyhler, Şemsânîler soyundan Melek Şeyh Şemseddin ailesinden ve Şeyh Adî'nin Mürîdlerinden veya kardeşlerinin soyundan gelmektedirler. Cübbeleri beyaz, kuşakları kırmızı, külâhları siyah oldukları ve beyaz giyindikleri söylendiği halde, bugün artık, normal olarak diğer yezîdler gibi giyinmektedirler. En önemli görevleri irşâd olup, her türlü dinî görevleri yürütürler. Sakallarını keserler fakat bıyıklarını aslâ kesmezler¹⁰.

3. Pîrler

Pîr, Kürtçe yaşlı lider, yol gösteren şeyh anlamına gelir. Bunlar Pîrânî sülâlesinden Pîr Hasin Maman ailesinden gelmektedir¹¹. Dinî görevlerde Şeyhlere yardımcı olan ve bu görevleri birlikte yürüten, Mürîdlere dinî bilgileri öğreten, bayramlarda, nikâhlarda, sünnet düğünlerinde ve evlenmelerde yol göstererek âdetleri yaşatan din adamlarıdır. Bunlar da sakallarını kesmekle beraber bıyıklarını hiç kesmezler.

4. Fakîrlar

Fakîr, dünyada din yolunu tutan kişi demektir. Bunlar Ahdânî sülâlesinden Şeyh Hasan Basrî'nin neslinden gelmektedirler. Yezîdiler arasında vaaz, telkin, nasihat ve aileler arasındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevlidirler. Bu görevler ağır ve yorucu olduklarından dolayı, bu kişilerin cen-

netle müjdelendikleri söylenmektedir. Devamlı Yezîdiler arasında dolaşır, sakallarını ve bıyıklarını aslâ kesmezler. Bu bir dinî gelenektir. Sırtlarına giydikleri hırkayı ölüceye kadar çıkartmadıkları, boyunlarına «meftul» denen bir tasma takdıkları söylenirse de, günümüzde bu âdetleri artık Fakîrlerde görmek güçtür. Onlar da Mürîdler gibi giyinmektedirler¹².

5. Peşimâmlar

Baş imam da demek olan bu din adamı da, Fakîrler ile aynı sülâleden gelmekte olup, aynı haklara sahip olmaktadır. Bunlar da, Fakîrler gibi, sakal ve bıyıklarını hiç kesmezler. Yezîdîlerin nikâh memurudurlar. Bütün yezîdîler nikâhlarını bunlara kıydırırlar. Peşimâmlar bulunmadıkları zaman nikâhları diğer din adamları kıyarlar. Bunlar bir bölgede görev yapan din adamlarıdır. Güneydoğu Anadolu'da yezîdîler arasında yalnız Beşîri bölgesinde üç kardeş : Üzeyr Cengiz, Kelo Kanat, Hasan Kanat¹³ ve bunların çocukları görev yapmaktadırlar.

6. Kavvallar

Bunlar Irak'ta, Sincar'da oturan din adamlarına hizmet edecek nitelikte şarkıcılardır. Buldukları yerde Emîr ve Şeyh'e hizmet eden, dinî bayramlara katılan, Mürîdler arasında belli kurallara göre seçilen, Melek Tâvûs heykeli olan sancakların kiracılarıdır. Bu görevin kendilerine Şeyh Adî tarafından verilmiş olduğu söylenir¹⁴. Bunlar, Şeyh Adî'nin türbesinin etrafında oturur ve yılda bir kere yezîdî köylerini dolaşmak ve türbe ziyaretine (hac) gelmeyenlerle konuşmak üzere ayrılırlar. Yanlarında Melek Tâvûs'un kutsal heykelini, sancağını da alarak köylü yezîdîlerin bu heykelleri öpüp tavaf etmelerini sağlarlar. Tavaf, def ve dümbelek sesleri arasında heykelin çevresinde üç kez dönmekten ibarettir. Böylece Kavvallar yezîdî köylerinde imânî kuvvetlendirmek, yezîdî birliğini sağlamak ve sadaka toplamak üzere bu gezileri bayramlara rastlarlar. Sancakların tavafından başka, Şeyh Adî'nin türbesinden getirilen toprak kürecikler (Beratta) ve takdis edilmiş su (Zemzem) ile bir nevi dinî ticaret yaparak Mîr adına para toplarlar. Toplanan bu gelirin yarısı Şeyh Adî'nin türbesine, dörtte biri Mîr'e, geriye kalan dörtte biri de kendisine verilir. Eskiden çok sık gelen Kavvalların çoktan beri hiç gelmedikleri söylenmekte ise de bu sözün doğruluğuna inanmak güçtür.

7. Köçekler

Bunlar da belli bir aileden gelmeyip, mürîdler arasından seçilen oyuncularından olup, Şeyh Adî'nin türbesi yanında, buraya gelenleri eğlendirmek suretiyle hizmet eden ve Kavvallara yardımcı olarak gezilerde, köylerde sancakları taşıyan uzun saçlı kişilerdir¹⁵. Yezîdîler bunların adını duyduklarını, fakat kendilerini hiç görmediklerini söyleyerek bunların Sincar'da bulduklarını itiraf etmektedirler.¹⁶

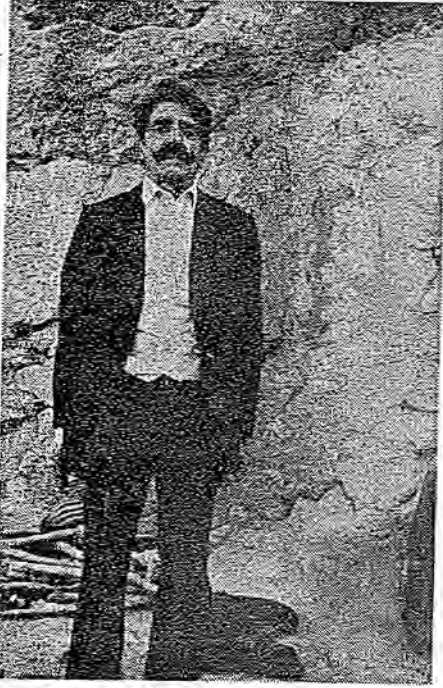
Sonuç

Görüldüğü gibi yezîdîler, halk tabakası (mürîdler) ve din adamları (ruhânîler) olmak üzere iki ana sınıfa ayrılmaktadırlar. Halk tabakası tek olup, din adamları yedi sınıftır. Bu sınıfların yezîdî köylerinde ancak dördü: «Şeyhler, Pîrler, Fakîrler, Peşimâmlar» görev yapmakta olup, Mîrleri canı istediği zaman veya gerek duyulduğunda; Kavvallar ve Köçekler de yılın belli günlerinde, bayramlarda veya köyleri dolaşmak için yaptıkları bir plâna göre, yezîdî köyelerine gelerek hizmet yaparlar. Bugün bu din adamlarının sözlerine inanmayan bir çok yezîdî var ise de, bunların toplum üzerindeki etkileri karşısında ve birliğin bozulmaması için sükût etmektedirler. Bununla beraber aksini yaparak din değiştiren —Müslüman olan— köyelerini terkedip kabul ettiği dine inananların köyelerine giderek yerleşen yezîdîlerin sayısı da küçümsenmeyecek kadar çoktur.

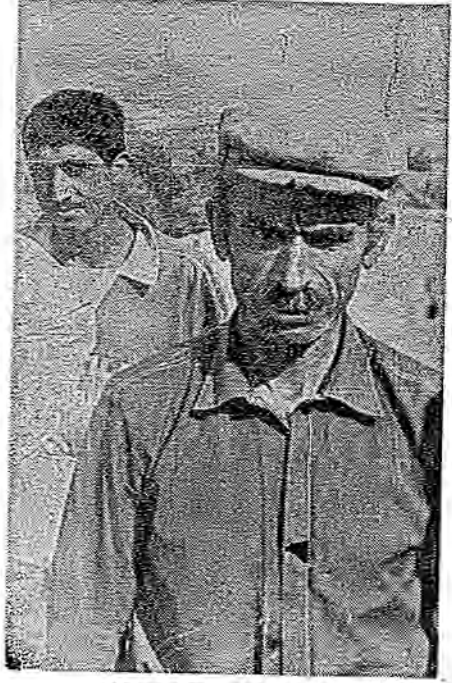
DİPNOTLAR :

1. Bkz. Abdürrezzak el-Hasanî, el-Yezidiyyûn fi Hâzırîhim, ve Mâzîhim, Sayda, 1951 s. 53.
2. Her Yezidî şu beş şeye bağlanması gerekir. Bunlar: «Bir tanrısı olması, bir şeyhi olması, bir piri olması, bir ahiret kardeşi ile bir ahiret bacısı olması ve bir mürebbisi olmasıdır.» Bkz. Lescot (R), Enquête sur les Yédis de Syrie et du Djebel Sindjar, Beyrut, 1938, S. 31, n. 2.
3. Bkz. Turan(A), Yezidî İnanç ve İbadetleri Hakkında Edinilen İlk Bilgiler, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 1986, Sayı: I, s. 137-141.
4. Lescot(A), a.g.e., s. 85 vd.
5. Sıddik ed-Dehlûcî, el, Yezidiyye, Irak, 1949, s. 295.
6. Menzel(Th), Yezidiler, İA, C. 13, S. 421.
7. Abdürrezzak el-Hasanî, a.g.e., S. 47.
8. Anastase, Marie, el-Yezidiyye, Maşrik, C. 2, 1899. S. 550.
9. Bu yezidî Mirinin Yezidiler konusunda yayınladığı bir de kitabı vardır. Bkz. el-Yezidiyye Kadîmen ve Hâdisen, Beyrut, 1934.
10. Mahallinde yavtığımız araştırmalar sırasında bir çok Yezidî Şeyhi ile arkadaş olup dolaştığımızda, zaman zaman özel kıyafetlerini giymelerini istemiştik. Ancak onlar her defasında «Özel kıyafetleri olmadığını» söyleyince biz de fazla ısrar edemedimizden, maalesef hiç bir din damını kendi özel kıyafeti ile resmini çekemedik. Çektiğimiz resimleri normal kıyafetle olan resimleridir. Bkz. Resimler.
11. İsmail Bey Çöl, a.g.e., s. 107.
12. İbid, s. 108; Abdürrezzak el-Hasanî, a.g.e., s. 51.
13. Bkz. Türkiye Yezidileri Din Adamları Tablosu.
14. Abdürrezzak el-Hasanî, a.g.e., s. 51.
15. Sıddik ed-Dehlûcî, a.g.e., s. 51.
16. Yezidilerdeki din adamları sınıfı için Bkz. Siouffi (M.N) Notice sur le cheikh Adi et la Secte des Yézidis, JA, C. 5, 1885, s. 87-98; Guérinot (A), les Yézidis, RMM, C. 5, 1908, s. 606-609; Mustafa Nuri, Abede-i İblâs, Yezidî Tayfasının İtikâtı, Âdâtı, Evsâfı, İstanbul 1910, s. 21-24; Nau (F), Récueil de textes et de documents sur les Yézidis, ROC, C. 20, 1915-1918 Paris, S. 248-252, Menzel (Th), a.g.e. s. 420-421; Abbâs el-Azzavî Târih el-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim Bağdat, 1935, s. 172-182; Sıddik ed-Dehlûcî, a.g.e., s. 177-181; Abdürrezzak el-Hasanî, a.g.e., s. 47-54.

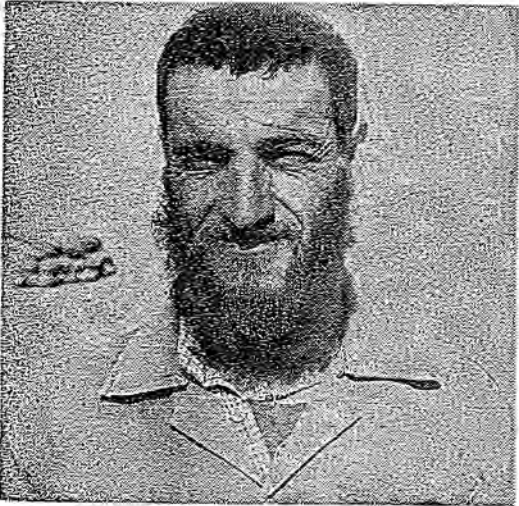
RESİMLER

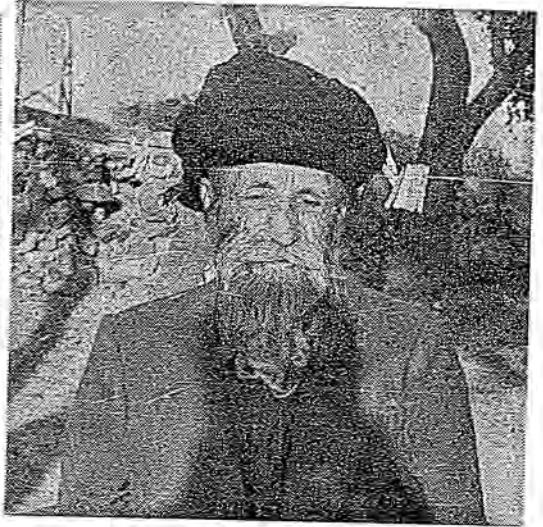
I — Şeyh Feto Sencar, Berhök
Mezrası, Nusaybîh.

II — Pir Hamit Daban,
Kuşçukuru, Beşiri

III — Fakir Cundi Kavut,
Çilesiz, Nusaybin

IV — Peşimân Üzeyir
Cengiz, Oğuz, Beşiri.

GÜNÜMÜZDE TÜRKİYE'DEKİ YEZİDİ DİN ADAMLARI TABLOSU

İl	İlçe	Köy	Din Adanı Adı, Soyadı	Ünvanı	
Sirt	Kurtalan	Kurukavak	Abdullah Gasko	Şeyh	
			Hacı Yusuf Balbo	Pir	
			Bereket Çetuk Serif Çetuk (Oğlu)	Fakir Fakir	
	Beşiri	Uğurca	Ali Çetuk	Fakir	
			Oğuz	Üzeyir Cengiz Koni Cengiz (Almanya da) Bereket Cengiz Miro Uca Yusuf Uca (Oğlu)	Peşimâm Peşimâm Peşimâm Şeyh Şeyh
		Üçkuyular	Kelo Kanat Hüseyin Pamukçu	Peşimâm Pir	
		Meydancık	Hasan Kanat	Peşimâm	
		Kuşçukuru	Emin Cilo Hamit Daban	Şeyh Pir	
		Yolkonak	Reşo (Reşit) Agit Memo (Mehmet) Sam	Şeyh Şeyh	
		Batman	Yolveren	Süleyman Acı Halil	Pir Fakir
Mardin	Midyad			Merkez	Bozo Agit İsmail Deniz (Almanya'da) Halit (Almanya'da)
Nusaybin		Çörekli Mez.	Fevzi Yıldırım		Pir
	Berhök		Teto Sencar Fendi Sencar (Kardeşi) Hasan Sencar (Kardeşi) Cundi Sencar (Kardeşi) Mirza Ak Fahri Ak İskender Ak Şehmuz Ak Bedri Ak Ömer Ak (Almanya'da) Yaşar Dik	Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh Şeyh	
			Çilesiz	Şehmuz Kavut Cendi Kavut (Oğlu) Resul Kavut	Fakir Fakir Fakir
		Bakacık		Nevruz Yıldırım Yezdin Yıldırım (Oğlu) Hüseyin Yıldırım (Oğlu)	Pir Pir Pir

İl	İlçe	Köy	Din Adamı Adı, Soyadı	Ünvanı
Ş.Urfa	Viranşehir	Çavuşlu	Ramazan Güneş	Şeyh
		Burç	Ferman Gasko	Şeyh
		Bahçelievler Mahallesi	Osman Kinik (Kurukavaktan) Küllü Birsen (Yasince'den)	Pir Fakir
		Oğlakçı	Ali Temi Ahmet Temi (Babası) Sait Daban	Pir Pir Şeyh

DİN GÖREVLİLERİNDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

Araş. Gör. Mustafa KÖYLÜ
O.M.Ü. İlahiyat Fak.

Bugün toplumsal yaşamımızda, çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin manevi eğitim alanında etkin rol alanlar, okullarımızda öğretmen, okul dışında ise, dinin telkin ve irşadiyle görevli olan din görevlileridir.¹ Yine, insanları doğruya, iyiliğe, güzele yönlendirip, nelerin doğru, nelerin yanlış olduğunu öğreten, eşya ve olaylar hakkındaki sorulara hurafelerden uzak, doğru olan bilgileri veren, yerine göre ümit olup, toplumun birliğini, yardımlaşmasını, milli bağların güçlenmesini sağlayan, kalbi günah ve hatalarla kararmış olanlara tövbe yollarını öğretenler de büyük ölçüde din görevlileridir.

Ancak onların bu görevlerinde başarılı olabilmeleri ve kendilerinden beklenenleri verebilmeleri için, dikkat etmeleri gereken birtakım hususlar vardır. İşte bu yazımızda biz, daha çok örgün eğitim dışında görev yapan, ancak daha büyük insan kitlesine hitap ederek, yaygın din eğitiminde büyük bir fonksiyona sahip olan din görevlilerini ele alacağız. Yazımız; Kur'an-ı Kerim ve sünnetin ışığında, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlarla, din görevlilerinde bulunması gereken özelliklerle, bulunmaması ya da kaçınmaları gereken özellikleri ihtiva etmektedir. Bu özellikleri şöyle sınıflandırabiliriz.

A — Muhatabı Tanıma :

İnsan ceset ve ruhtan müteşekkil iki yönlü bir varlıktır. Onun fitratında çeşitli duygular, muhtelif hisler ve birtakım ruhî özellikler vardır. «Psikolojik unsurlar» denilen bu motiflerin insan düşünce ve fikriyatına, inanç

ve yaşayışına tesir ettiği, kişinin hayatında önemli tesirlere yolaçtığı bir gerçektir.

Hitap ettiği insanı, arzuladığı istikamete çekmek ve maksadına göre yönlendirmek, dinin emir ve nehiyelerini kabullendirebilmek için din görevlisinin her şeyden önce psikolojik etki ve psikolojik unsurları kesinlikle bilmesi ve karşısındaki muhatabı tanıması gerekmektedir.

Gustave Le Bon'a göre, dünyaya hakim olanlar dinlerin ve imparatorlukların kurucuları, bütün inançların peygamberleri, insan topluluklarının reisleri, kitlelerin ruhları hakkında insiyaki, fakat çoğu zaman gayet kat'i bir bilgiye sahip psikologlardır. —Ama psikolog olduklarından habersizdirler— Bunlar kitlelerin ruhlarını gayet iyi tanıdıklarından hakim olmuşlardır.²

Adler de insan tanımak bilgisinin sağladığı tecrübelerden ve şartlardan yoksun olarak insan yetiştirmeyi denemek veya düşünmek kadar yanlış bir şeyin olamayacağını belirtmiştir.³ Zira bu hizmette muhatabı tanımak klasik teşbihiyle «tedaviden önce hastalığın teşhisi» kadar önemlidir. Aslında bu muhatabın kabiliyet durumlarına göre davranmak gerek Kur'an-ı Kerim'in⁴, gerekse Hz. Peygamber'in takip ettiği metoddur. Peygamberimizin kendisine sorulan aynı tür sorulara değişik cevaplar verdiği, hatta aynı soru için ihtiyaç ve şartlar müvacehesinde O'ndan değişik cevaplar alınabileceğini bize hadisler ve İslâm tarihi alanındaki eserler göstermektedir.⁵ Bu husustan hareketle, eğitim ve terbiyeciler iyi huylu ve karakterli insanlarla, basit ve bayağı, alçak ruhlu kimselere yapılacak muamele ve onların eğitiminde takip edilecek metodun aynı olmadığı görüşünü önemle savunmuşlardır.

O halde din görevlisinin, Rasulullah'ın emrettiği üzere, insanlara lâ-yık olduğu şekilde davranarak onları lâ-yık oldukları yere koyması, onların kıymetini bilmesi, ileri görüşlü, akıllı kimselere öncelik tanınması, onlara değer vermesi gerekir. Ancak bunu yaparken de, nifak, yağcılık, haram olan muamele ve yalan yere medihten de son derece uzak olmalıdır.

B — Muhatabı Dinleme :

İrşad etmek konusunda, konuşmak kadar dinlemek de önemlidir. Muhatabların bilgi ve kültürlerini inkâr edercesine, hissiz ve seviyesiz, delilsiz ve isbatsız konuşmalar dinlenmemeye, yazılar okunmamaya, nezaketen dinlense veya okunsa bile fayda yerine zararlı olmaya mahkûmdurlar.⁶

Kültürlü zümre, yanlış veya bâtil da olsa kendi bilgilerine kıymet verilmesini, kendilerinin de dinlenmesini isterler. Bu gruba herhangi bir hakı kabul ettirmenin yolu, önce onları dinleyebilmeye ve onlara değer vermeye bağlıdır.

Eğer bizler, insanlara gerçekten muhtaç oldukları şeyleri vermek istiyorsak, bu takdirde, bizim onlara söyleyebileceğimiz değil, onların bize söyleyeceklerinin daha önemli olduğunu öncelikle bilmeliyiz.⁷

Çünkü insan, psikolojisi gereği kendisinin beğenilmesinden, kendisinin medhedilmesinden, kendi duygu, düşünce ve sözlerine değer verilmesinden hoşlanır ve bunu yapan insana sempati duyar. Bu bakımdan bir din görevlisi cemaatını veya cemaatten herhangi birine yahut da İslâm'a ısındırmak ve kazandırmak istediği muhatabına, riyakârlık ve zillete, yağcılık ve tefrite düşmemek şartıyla, ona değer vererek, ona iltifat ederek ve ilgi göstererek, ondaki birtakım mevcut haslet ve iyilikleri öğerek, bu duyguya hitabetmeli, bu hissi harekete getirebilmelidir.⁸

C — Geniş Kültür :

Bugün muhataba tesir daha çok ilmî ehliyete sahip olmakla mümkündür. Bütün İslâmî ilimleri ana hatlarıyla bilmenin yanında, Avrupa medeniyetinin doğuşu, gelişmesi ve bugünkü hali hakkında umumî malûmatı olmayan bir din görevlisinin aydın bir kişiyi irşad etmesi, ona etkili olabilmesi imkânsız olacaktır.⁹

Din görevlisi İslâm'ın yüceliğinden, İslâm ile kalkınmanın ve müreffeh bir hayat yaşamamanın ilgisini anlatırken, tarihte İslâm'a uydukları için aziz olan, İslâm'dan uzaklaştıkları için zelil olan toplumları iyi tanımalı ve karşısındakilere bu yönüyle sunabilmelidir. Problemler içerisinde bocalayan bugünkü dünya insanına sunulacak İslâm bir bütün olmalıdır.

Yine din görevlisi mevcut her türlü dinî olgu ve olayları çağdaş ilmî usüllerle ele alıp değerlendirebilen inceleme ve araştırma gücüne sahip, özellikle din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi ile dinler, mezhepler ve tarikatlar alanında otoriter kişiler olması gerekmektedir.

Bütün bunların yanında, din görevlisi, zamanımızda bir zaruret halini alan yabancı dil öğrenmeyi de ihmal etmemelidir. Hıristiyan din adamlarının geniş bir kültür, bilgi, hem de en azından birkaç yabancı dile vâkıf olduklarını düşünürsek, evrensel bir din olan İslâm'ın tebliğcileri duru-

mundaki din görevlilerinin de daha geniş ve kapsamlı görev yapabilmeleri için en azından bir yabancı dile vâkıf olmalarının gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Kısacası o, eskilerin «Mine'l-bab, ile'l-mihrab», kapıdan mihraba kadar; diye tarif ettikleri imamlık anlayışı ve din hizmeti duygusu yerine, Hadis-i Şerifteki, «Mine'l-mehd, ile'l-laht» beşikten mezara kadar ilim anlayışına, sahip olmalıdır.¹⁰

D — Cömertlik-Diğergamlık :

Bir insanı veya toplumu değiştirmek, onlara açık bir yürekle derin bir sevgi göstermek ve yardım elini uzatmakla mümkündür. Ancak kendi nefsinin olgunluğa eriştirebilen ve bencil duygularına gem vurabilen insanlar, başkalarını değiştirme gücüne sahip olabilirler ve toplumların ihtiyaçlarına cevap verebilirler.¹¹

Din görevlisi de dinî hizmetleri yaparken ne maddi, ne de manevî hiçbir menfaat beklememelidir. «Hizmette menfaatin biri dolu, diğeri boş iki bardağa benzediğini, biri boşaltıldığı nisbette, diğerin dolduğunu hatırlamalıdır.¹²

Mâverdi de, dinî hizmetlerin ücrete tabi olmadığını, bedava ve mec-cani olması gerektiğini; bunlardan hava, su ve güneş gibi herkesin eşit olarak istifade etmesi gerektiğini söyler.¹³ Zira bütün peygamberler görevlerini herhangi bir maddi karşılık beklemezsin yapmışlar,¹⁴ karşılığını yalnızca Allah'tan ummuşlardır. Günümüzde de din görevlisi, Hz. Ali'nin, «İnsan, ihsanın, iyiliğin kölesidir.» sözüyle, «Veren el, alan elden üstündür.» hadisini, minber ve kürsüden söylerken, toplumda, sosyal hayatında bunu herkesten önce kendi tatbik etmelidir.

E — Söz ve Davranışlarıyla Örnek Olmak :

Bir din görevlisinin bulunduğu toplumda sevilmesi, sayılması ve görevini en iyi şekilde yapabilmesi için herşeyden önce, müslümanın yaşantısında olması gereken, sosyal ahlâk kaidelerine herkesten daha çok riayet etmesi ve diğer insanlarla olan ilişkilerini bu esaslara göre ayarlaması gerekir.

Din görevlisi herkesten çok sözlerinde ve işlerinde doğru olarak, vaa-dinde durup, verdiği sözü yerine getirmesi gerekir. «Çünkü bu ahlâk, insanın toplumdaki başarısının en önemli faktörü ve aynı zamanda sosyal

seviyesinin yüksekliğine en fazla delâlet eden bir ahlâktır.¹⁵ Şüphesiz, eğer bir sözün sahibine toplumun ve cemaatin güveni yoksa, o sözün de herhangi bir değeri yok demektir. Güven duyulmayan bir söz, boşlukta kalan bir sözdür. Adeta bir küle üfleme gibi bir şeydir.¹⁶

Din görevlisi, İslâmî esasların kendisinde okunduğu insanların kendisine doğru yöneldiği, insanları kendisine doğru çeken açık bir kitap gibi olmalıdır. Din görevlisinin başkalarına örnek olabileceği İslâmî hayat ve yaşayışın esasları şu iki temele dayanır :

1 — Güzel ahlâk.

2 — Hareketlerin söze, sözlerin harekete uyması.

Eğer bu iki temel din görevlisinin yaşayışında varlık kazanırsa, onun hayatı İslâm'a sessiz bir davet ve İslâm'ı sessizce irşad ve tebliğ demektir. Şayet bu iki temel din görevlisinin hayatında yoksa, yaşayışı adileştiği gibi, insanları İslâm'a kazandıracağı yerde, onları İslâm'dan uzaklaştıran ve kendilerinden de nefret ettiren sessiz bir uzaklaştırıcı olurlar.

Bu bakımdan din görevlisi, söylediği, tavsiye ettiği şeyi herkesten önce kendisinin yapması, yapmayın diye nehyettiği şeylerden de herkesten önce yine kendisinin kaçınması gerekir.

«Olduğu gibi görünmemek» münafıklık ise, «göründüğü gibi olmamak» da iki yüzlülüktür. Bu ise merduttur. Bunca konuşulan, yazılan gerçeklere, çekilen nutuk ve öğütlere rağmen, toplum hayatı kötüye gidiyorsa, bunun asıl sebebi islâhçı rolünde görülen din görevlilerinin samimiyetsizliğidir. Zira, kalbden gelen sözler, kulaktan izinsiz geçer.¹⁷

Diğer taraftan din görevlisi, kesinlikle hafif meşreplik, mukallidlik yapma, müstehcen fıkralar anlatma veya dinleme, yapmacık hareketler, acelecilik gibi davranışlardan kaçınmalıdır.¹⁸ Aksine din görevlisinin susmasında bir manâ, konuşmasında tesir, davranışlarında da örnek olma hali olmalıdır.

Aslında söz ve fiil uygunluğu, samimiyet, Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu konulardır : Örneğin, «Ey insanlar, yapmadığınız şeyleri niçin söylersiniz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük gazaba sebep olur.»¹⁹ Şuayb (A.S.) kavmine, «Men ettiğim hususu yapmak suretiyle size muhalefet etmek istemiyorum. Gücümün yettiği kadar, islâh görevimi yapmak istiyorum»²⁰ demiştir. Hatta Allah'u Teâlâ, ilmi ile âmil olmayanları köpeğe²¹, taşıdıkları kitabı ve manevi sorumluluklarını idrak etmeyen Yahudileri de eşeğe²² benzetmiştir.

Gerçekte, «mürşid ağaç, irşad edilmek istenen gölge gibidir.» Ağaç düzelmeden gölgenin düzelemeyeceği gibi, kendisi doğru ve samimi olmayan bir kişinin de, başkalarını düzeltmesini beklemek boşunadır.²³

F — Dış Görünüş :

«İlk tesir daima önemlidir» prensibiyle hareket edersek, bir din görevlisinin daha söze başlamadan, dış görünüşü, tavır ve davranışlarıyla etkileyeceği bir hakikattir. Aşırı lüks giyinmek ve en son moda uymak gibi bir düşünceden ve dış görünüş mühim değil, mühim olan din görevlisinin bilgisidir gibi zihniyetten uzak, sade, düzenli ve tertipli giyinmek bir din görevlisine en yaraşır kıyafet olacaktır.²⁴

G — Toplumla Olan İlişkiler :

Din görevlisi toplumun hem maddi hem de manevî doktoru olmalıdır. O, cemaatinin ve toplumun üzüntü ve sevinçlerine ortak olarak sevinçli anlarında sevinçlerine, üzüntülü ve kederli anlarında da onlara teselli ve ümit kaynağı olmalıdır. Özellikle hastaları ziyaret ederek, müslümanların sosyal hayatlarında birbirlerine olan sevgi, şefkat, yardımlaşma ve dayanışmanın simgesi olmalıdır.

Din görevlisi toplumda müslümanlar arasında anlaşmazlık varsa, aralarını bulmaya çalışmalıdır. Zaten bu dinin de emridir.²⁵ Ancak şuurlu ve akıllı bir din görevlisi, toplumla olan ilişkilerinde, kendisini ilgilendirmeyen şeylere karışmaz. O, toplumun örnek bir şahsiyeti olarak herkesten çok kendisi, gıybet, koğuculuk ve yalandan uzak kalır. Zan, şüphe, dedikodu ve evham ile başkalarına iftiradan uzak durmak, insanların gizli şeylerini ortaya çıkarmak, insanların özel işlerine burunlarını sokmak ve namusları hakkında ileri geri konuşmak, bir din görevlisinde bulunmaması gereken özellikler olmalıdır. Aynı zamanda o, sır saklamasını bilip kendine emanet edilen sırrı ifşa etmez.

Din görevlisinin toplumla olan ilişkilerinde dikkat etmesi gereken diğer önemli bir husus da, kişilerin siyasi görüşlerine karışmamaları gereğidir. Çünkü toplumda öyle insanlar vardır ki, âdeta siyasi görüşlerini, dinî inançlarına tercih etmektedirler. Bu tür insanlara yapılacak şey, hiç siyasi görüşlerine dokunmadan, dil uzatmadan, İslâm'ı anlatmak olmalıdır. Müslümanlar arasında imâna taalluk etmeyen ve ayrıntılarla ilgili bazı düşünce ve görüş ayrılıklarına hoşgörülü davranmak gerekir.

Din görevlisinin gelenek ve görenekler bakımından da hususî bir durumu vardır. Yerine göre anâneleri müdafa veya reddetmek durumunda olacağından ictimai hayatı, bu hayata hakim olan kanunları ve halkın ahvalini iyi bilmesi lâzımdır.

Halkın kılık-kıyafette, yemede içmede ve münasebetlerde de kabul ettiği geleneklere saygılı olmak lâzım geldiğine inanmalıdır. Örf ve âdetler içerisinde İslâm'ın ruhuna uymayanları da uygun bir tarzda ortadan kaldırmasını bilmelidir. Çünkü bu durum, İslâm'ın benimsediği bir usuldür.²⁶

Din görevlileri toplumda birlik ve beraberliği sağlayıcı temel unsurlar olduğu gibi, kendi aralarında da birlik ve beraberlik içerisinde olmalıdırlar. Çeşitli isimler altında, muhtelif kaynaklara bağlılık göstererek, daha kötüsü «hak benim yolumdur» ön yargısına kapılarak parçalanmış bir din görevlileri topluluğunun müsbet anlamda yapabileceği bir irşad ve tebliğ görevi olmayacaktır. Bu hem kendilerinin bir araya gelmelerine mâni olacak, hem de esas görevlerini yapmalarına engel teşkil edecektir. Çünkü, henüz kendi aralarında bir birlik, beraberlik ve samimi bir ortamın oluşturmasını sağlayamamış bir camiaya toplumun diğer fertleri de iltifat etmeyecektir.

H — Aşırılıktan Kaçınmak :

Günümüzde din görevlilerimizin dikkat etmeleri gereken en önemli hususlardan biri de dinde aşırılığın her çeşit boyutundan uzak kalmalarıdır. Çünkü temsil ettiği din, herşeyde bir orta yoldur : Düşüncede, inançta, kullukta, ibadette, ahlâkta, yaşayışta, muâmelede ve nihayet ana ilkelerde²⁷ vasatlık, İslâm'ın başta gelen özelliklerinden biridir. «Böylece sizi, orta bir ümmet kıldık, insanlara şahitlik etmeniz için...»²⁸ ayetî uyarınca Allah'ın bu ümmeti başkalarından ayırmak için koyduğu temel işaretlerden biridir. Diğer taraftan Peygamberimiz de, «Dinde aşırılıktan sakınız, çünkü sizden öncekiler yalnızca dinde aşırılık yüzünden mahvoldular.»²⁹ buyurarak müslümanları uyarmaktadır.

Günümüzde din görevlilerinin en önemli eksikliklerinden biri, esası bırakıp teferruatta boğulmalarıdır. Bunlardan pek çoğu İslâm toplumunun varlığını, kimlik ve geleceğini ilgilendiren büyük meseleleri bir yana bırakıp cüz'î meseleler ve fer'i işlerle uğraşmaktadırlar. Halbuki bunların görevleri, inancı korumak, farzları yerine getirmek ve büyük günahlardan uzak kalmayı sağlamaktır.³⁰

Sathiliğin, kısır din anlayışının, fıkıhın alabildiğine geniş dünyasına girememenin yolaçtığı olumsuz sonuçlardan biri de sürekli haram hükmü verme, haram kelimesini dilinden düşürmemektir. Kur'an'ın, sünnetin ve selef alimlerinin uyarısına rağmen, haramlar çerçevesini durmadan genişletme çabası. Oysa Allah'ı Tealâ, «Diliniz yalana alışmış olduğu için, şu helâl bu haramdır demeyin. Çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allaha karşı yalan uyduranlar ise felah olmazlar»³¹ buyurmaktadır.

Elbette bunun temelinde de dinin hakikatı konusundaki basiretsizlik, onu hakiki manada anlayacak düzeyde bilgi hazırlığına sahip olamama, esrarının derinliğini kavrayamama, hedeflerini görememe ve ruhun ötesine uzanamama gibi sebepler vardır.³² Bunu söylerken bütün din görevlilerinin mutlak cehaletini kastetmiş değiliz. Ancak onların, yarım bilgiye sahip olduklarını kastediyoruz.

İmam Ebu İshak eş-Şatibi (el İ'tisam : 2/173) adlı eserinde bu gerçeğe açık bir üslupla dikkat çekmiştir. Ona göre, bid'atçılığa, ümmetin gruplara bölünmesine ve ağır problemlerin pençesine düşmesine yol açan ihtilâfın ilk sebebi; kişinin kendini âlim ve müçtehid sanması, ya da başkalarının öyle sanılmasıdır. Halbuki o kişi, ne âlimdir, ne de müçtehid. Ama hep gerçek âlim ve müçtehid gibi hareket eder. Görüşünü görüş, muhalefetini muhalefet sayar.³³

Meşhur sahih hadis de, bu konuda uyarıda bulunuyor; Hz. Peygamber : «Allah, ilmi insanlardan çekip alma şeklinde ortadan kaldırmaz. İlmî, âlimleri çekip almak suretiyle alır. Nihâyet ortada âlim kalmayınca, bu kez insanlar cahil başlar edinirler. Onlara sorarlar, onlar da bilmeden fetva verirler. Böylece hem kendileri sapar, hem de başkalarını saptırırlar».³⁴

Din görevlisi bulunduğu toplumun, cemiyetin, cemaatinin bir ruh doktorudur. Nasıl ki, bedenî hastalıklarla alâkalı olan bir hekim, önce hastalığın teşhisini koyup, ona göre ilâcı tayin ediyorsa, bir ruh ve inanç doktoru mesâbesinde olan din görevlisi de, önce içinde bulunduğu toplumun manevî hastalığını teşhis edip, ona göre reçetesini sunmak zorundadır. Rasulullah'ın da tatbikatı bu olmuştur.³⁵ O da önce kuvvetli bir inanç ve îman üzerinde durmuş sonra diğer ahlâkî ve amelî konulara geçmiştir. Diğer peygamberlerin³⁶ de, sünneti ve metodu bu olmuştur. Kısacası, hedef temel esaslar olmalı, tâli ve cüz'î meseleler olmamalıdır.

İbn Mes'udun rivayetinde Peygamber (A.S.) «Çok ince ayrıntılara dalarlar mahvoldu, buyurdu ve bu sözü üç kere tekrarladı»³⁷ diyor.

Diğer taraftan din görevlisi görüş saplantısına sahip ve hoşgörüsüz olmamalıdır. Toplum yararına olan hususları net olarak görebilip, dinin hedeflerini ve asrın şartlarını gözönüne almalıdır. Sadece kendisinin hak üzerinde olduğunu, diğer herkesin ise sapıklık içerisinde olduğunu kabul ederek, görüşlerine uymayan, metodlarını izlemeyen diğer müslüman ve meslektaşlarına hayat hakkı tanınamazlık yapmamalıdır.

Çünkü görüş saplantısı ve hoşgörüsüz olan bir din görevlisi veya herhangi bir kişi, konuşmanın sadece kendilerinin hakkı olduğu, başkalarının görevinin ise susmak olduğunu baş olma, başı çekme hakkının, kendilerine ait olduğunu, görüşlerinin daima doğru olup, hata kabul etmez olduğunu, diğerlerinin ise arkadan gelmesini, görüşlerinin ise doğruluk ihtimali bile olmayan bir hata olduğunu kabul ederler.

Aşırılığın belirtilerinden, kaçınılmaz sonuçlarından biri de küfür damgası vurma hastalığıdır. Günah işleyen, işlediği günahda ısrar eden veya sözlerini duyup da kabul etmeyip, aynı safta yer almayan kimseleri hemen küfürle itham etmeleridir. Oysa bu durum, o insanların İslâm'a girmelelerinden çok, İslâm'dan çıkmalarına sebep olur. Halbuki İslâm, kolay kolay kimseyi küfürle itham etmemeyi emretmektedir.³⁸

Halbuki kesin olarak İslâm'a giren, girdiği bilinen bir kimse, ancak benzeri kesin bir bilgiyle ondan çıkabilir. Şüphe ile kesin olan, ortadan kalkmaz. Günahlarsa müslümanı İslâm'dan çıkarmaz. Tabii, Allah'ın hükmünü hafife alıp, reddetmedikçe.³⁹ Halbuki din görevlisi toplumda, yıkmak için değil, yapmak için vardır. Bölmek için değil, toplamak için çaba harcar. Onun görevi şu grup aleyhinde, bu grup lehinde yer almak değil, İslâm toplumlarını derleyip toplamaktır.

Bu konuda bir din görevlisi, gözüne gözlük takarak, başkalarının hatalarını aramak yerine, gözlük üzerine gözlük takmak suretiyle, iyi taraflarını aramak ve araştırmak olmalıdır.⁴⁰

Dinde aşırılığın belirtilerinden bir diğeri de, kolaylığı gerektiren onca esas varken,⁴¹ daima zorluk yanlısı olmaktır. O halde cemaati sünnetler konusunda yargılamak, o sünnetleri sanki farzmiş gibi değerlendirmek, aynı şekilde mekruhları da haramlar şeklinde gündeme getirmek bir zorlaştırma ve katılık örneğidir. Oysa, din görevlisine düşen, insanlara ancak Allah'ın yüklediğini yüklemek, onun istediğini istemektir. Bunun dışındaki hususlarda, seçme hakkına sahiptirler, dilerlerse yaparlar, dilerlerse terk ederler.

İ — Yumuşaklık-İyi Muamele :

İnsanlar tabiatı gereği, kabalıktan ve sertlikten nefret ederler. Yumuşaklık ve inceliğe ısınırlar. Bu yüzden Allah'ı Teâlâ Peygamberimize hitaben : «Eğer sen kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi»⁴² buyurmuştur.

Din görevlisinin insanların kalblerini fethetmesi ve bunun için de, nezâket ve yumuşaklıkla onlara nüfuz etmesi gerekir. Davet edilen azgın, inatçı, kaba, zalim biri de olsa bu metod geçerliliğini korur. Zira, Allah, Mûsa ve Hârun'u Firavun'a gönderirken bu sıfatla onları donatmıştır. «Firavun'a gidin, O azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin belki öğüt dinler veya korkar»⁴³. Diğer taraftan din görevlisi herkesten çok affedici, bağışlayıcı ve hoşgörülü olmalıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de «Allah öfkelerini yenenleri ve insanların kusurlarını affedenleri ,iyilik yapanları sever»⁴⁴ buyurulmuştur.

Yine Kur'an-ı Kerim, müslümanlara özellikle de İslâm tebliğcilerine, hüsnü muameleyi, yumuşak davranışı ve tatlı sözü emreder, hatta kötü bir muamele ve çirkin davranışa karşı bile «...İyilikle kötülük bir değildir, sen kötülüğü en güzel şekilde önle»⁴⁵. Zira bu, muhabbet ve sevgiye vesile olur. «O zaman görürsün ki, sizinle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın dostun olmuştur»⁴⁶.

Muhataba davranışta, hüsnü muamelenin kapsamı içerisinde, göz-önünde bulundurulması gereken hususlardan biri de muhatabın hatasını yüzüne vurmamak, arkadaşları ve insanlar arasında küçük düşürmemektir. Bu durum gerek Kur'an-ı Kerim ve gerekse Rasulullah'ın hayatında açık bir şekilde görülmektedir. Allahu Teâlâ, Rasulullah'a ve müslümanlara, işkence ve eziyet eden insanları —Ebu Lehep hariç— isim vererek tevbih etmemiş, hata işleyen insanların şahsiyetlerini ilân ve rencide yönüne gitmemiştir.⁴⁷ Hz. Peygamber de, «Filâna ne oluyor ki, şöyle söylüyor» diye kınamamış, bilâkis hatayı umumileştirerek «insanlara ne oluyor ki, şöyle şöyle söylüyorlar» diyerek, tebliğ ve düzeltmede bulunmuştur.⁴⁸ Bu şekilde hareketle hem hiç kimse gücendirilmemiş, mahçup edilmemiş olacak, hem de sözün tesir sahası genişleyerek herkes istifade edip, varsa bu konuda hatasını düzeltme imkânına kavuşmuş olacaktır.⁴⁹

Din görevlisinin karşısındaki kişileri ikna etme hususundaki durumu, bilgisi yerinde, şefkâtlı ve tavsiyelerde bulunan bir doktorun durumu gibidir. Hastalar ne kadar bağırsıp, doktorun hoşlanmayacağı söz ve hareket-

lerde bulunsalar bile, nasıl ki, doktor hiç istifini bozmadan hastalarını tedavi yoluna gidiyorsa, din görevlisi de bilhassa kendi şahsına karşı yapılan kötü söz ve muamelelere karşı «Affı (kolaylık yolunu) tut. İyiliği emret, cahillere aldırış etme»⁵⁰ ayeti mücibince hoşgörülle muamele edecektir.

Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi,⁵¹ ne hitaplarında yumuşak söz etmek mecburiyetinde olan diğer insanlar Musa Peygamberden daha üstündürler, ne de yumuşak söze muhatap olacak insanlar Firavun'dan daha âdi ve ahbesdirler⁵².

Ahlâkı iyi olmayan, kalbi katı olan, kaba tabiata sahip bayağı sözlerle insanları İslâm'a yaklaştırmak bir terafa, İslâm'dan uzaklaştırırlar.

Sert ve kırıcı konuşma, şiddet gösterme, nefret ve düşmanlık doğurur. Böyle olunca da, hakkı kabul etmeye yatkın olanlar bile kırılır, hatalar bulmaya çalışır, muhalefet etmeye kalkışır ve inatlaşırlar. Tabiatıyla böyle bir davranışın sonucu da bir hiç olur⁵³.

Bilgisi ve çenesinin kuvvetiyle karşısındakini yerin dibine batıran kimse İslâm adına hiçbir şey yapmamıştır. Galibiyet arzusu çıkış noktası olunca, karşımızdaki kişi de mecburen aynı pozisyona girecek, neticede irşad ve tebliğ yerine gurur mücadelesi başlayacaktır.⁵⁴

Din görevlisi herkesten çok müsamahalı olup, başkalarının inanç, düşünce ve duygularına saygılı ve anlayışlı davranmalıdır. Taassubun her çeşidinden kaçınmalıdır. Ancak bütün bunlarda müsamaha, taassub ve laubalilik kavramları arasındaki münasebeti iyi tesbit etmelidir. O letâfeti gerektiren yerde lâtif, yumuşaklığın istendiği yerde yumuşak ve temkinin olduğu yerde temkinli olması gerekmektedir.⁵⁵ Bu hasletler din görevlisini diğer insanlara yaklaştırmasına ve onlar tarafından sevilmesine sebep olur.

Rasulullah (S.A.V.) müslümanları daima muamelelerinde yumuşaklığa davet etmiştir. Şartlar ne kadar sınırları bozucu ve ne kadar tahripkâr olursa olsun, genelde tüm müslümanlar, özelde ise din görevlileri nezaketi elden bırakmamalıdır. Aşağıda sunacağımız hadise ne kadar anlamlıdır:

Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet olunur :

Bir Bedevî mescitde küçük abdestini bozdu. Oradakiler onu engellemek için kalktılar. Peygamber (A.S.) buyurdu ki, «Bırakın onu, bevelinin üzerine bir kova su dökün. Sizler ancak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil».⁵⁶

Ancak bu demek değildir ki, din görevlisi hiçbir zaman kızmaz ve hiddetlenmez. Elbette o da bazen kızar ve hiddetlenir, ancak onun hiddetlenmesi ve kızgınlığı nefsi için değil, Allah içindir. Zaten Rasulullah'ın da takip ettiği yol budur.⁵⁷ Örneğin, bir gün bir adam gelerek :

— Ben falan adamın namazı uzatması yüzünden sabah namazına cemaate gitmiyorum, dedi. Rasulullah'ın hiçbir zaman bu derece hiddetlenmediği görülmemiştir. Buyurdu ki;

«Ey insanlar, sizden bazılarınız nefret ettiriyor. Hanginiz insanlara imamlik yaparsa kısa tutsun. Çünkü arkasında yaşlı, küçük ve ihtiyaç sahipleri vardır».⁵⁸ Yine Rasulullah'ın «Hırsızlık yapan Mahzumi'ye aracılık yapmak isteyen Üsâme'ye karşı hiddetlenmesi»⁵⁹ sırf Allah için hiddetlenmesi ve gazaplanmasına bir örnektir.

Din görevlisinin takip edeceği metodu daima «Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyin, nefret ettirmeyin»⁶⁰ hadisi olmalıdır.

Rasulullah'ın namazın uzatılıp cemaatin usanmasına tahammül edemezken günümüzdeki bazı din görevlileri, bayram namazlarında «oruç tutmayanların bayramı yoktur, onların camide ne işi var? geldiniz yine Ramazan müslümanları» diyebilmektedir. Yine bazı vaiz ve müftülerimiz de, karşısındaki cemaata âdeta sanık sandalyesinde oturan bir suçluya davranır gibi, her türlü sözü söyleyebilmekte, geldiğine geleceğine pişman ettirmektedir. Oysa bu tür hâl ve hareketler, konuşmalar, İslâm'ın ruhuna ve felsefesine tamamen aykırıdır. Câmî, ruhların sükûnet bulduğu, insanın dünya işleriyle alâkasını kestiği yerdir. Buraya gelen mü'min bir kişi hiç kovulur mu? Din görevlisi, Mevlâna misali, «Gel yine gel, buraya her zaman gel» demelidir.⁶¹

Cenab-ı Hak bu gibiler hakkında şöyle buyurmaktadır: «Allah'ın mes-citlerinde, O'nun isminin anılmasına mani olanlardan daha zalim kim vardır?»⁶²

Din görevlisinin sözü nazik, ince, hürmetkâr, karşısındakine değer verir tarzda olmalı, karşısındakine sözü dinleme iştîyakını artırıcı bir hüviyet taşınmalı, nefret ve isteksizliğe sebep olan bir kıvamda bulunmamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de bunun birçok örnekleri mevcuttur. Hz. İbrahim'in babasına «babacığım» diye hitabetmesi,⁶³ Hüd (A.S.)'in «Ey kavmim»⁶⁴ demesi, karşısındakilerin kâfir olmasına rağmen, nazik, ince, hürmetkâr birer ifade tarzlarına birer örnek teşkil etmektedir.

K — Hitabet :

En iyi irşad yollarından biri de hitabettir. Çünkü daha toplu ve daha kalabalık insanlara yönelik bir faaliyettir. Her ne kadar, din görevlisinin karşısındakilere ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini, önceki bölümlerde açıkladıysak da, burada daha detaylarına girerek günümüzdeki din görevlilerinin vaaz ve hutbelerde dikkat etmeleri gereken hususlara değineceğiz :

a) Az ve Seyrek Konuşma :

Vaaz ve dinî konuşmaların çok seyrek yapılması doğru olmadığı gibi, sık yapılması ve hele gereğinden çok uzatılması hiç doğru değildir. Özellikle bu, cami için düşünüldüğünde daha çok önem arz etmektedir. Çünkü camiye, hem yaş itibarıyla farklı insanlar gelmekte, hem de çeşitli iş ve mesleğe mensup kişiler gelmektedir. Diğer taraftan konuşmanın az ve öz olmasının daha tesirli olacağını, herhangi bir konu üzerinde insan dikkatinin ancak 15-20 dakika süreceğini, bugün modern Psikoloji verileri de ortaya koymaktadır.⁶⁵ Hâî böyleyken bir konuyu gereksiz yere uzatmaktan veya hep aynı şeylerden bahsetmekten kaçınmak gerekir. Özellikle de Cuma günleri ezan okunur okunmaz vaazı kesmek, hutbeyi de kısa kesmek gerekir. «Kahvede akşama kadar oturuyorsunuz da, camide niçin sıkılıyorsunuz?» gibi serzenişlerde bulunmak, cemaati cami ve cemaate karşı nefret ettirmekten başka bir şeye yaramaz.

b) Seviyeye Göre Konuşma :

Cemaatin bilgi ve idrak seviyesine göre konuşmak, bu seviyeyi aşmamak gerekir. Diğer taraftan din görevlisinin Türkçe'de karşılığı bulunmayan Farsça ve Arapça kelime ve terkipleri kullanmaması gerektiği gibi, uydurma kelimeleri kullanması da uygun düşmez.⁶⁶ Ancak dinî terimoloji dediğimiz birtakım istilâh ve tabirleri yaşatmak, geliştirmek ve güzelleştirmek din görevlisinin ihmal edemeyeceği bir vazifedir. Bu, dilin ölümü, dinî duygu ve düşüncelerin ölümü demektir.⁶⁷ Çünkü her mesleğin, sanatın ve ilmin kendilerine has bir konuşma dili, yani terim ve deyimleri vardır.

Sözün duyan tarafından anlaşılır, açık olması; anlaşılmazlık, kapalılık, müphemlilik taşınaması icabeder. Bu bakımdan Yüce Allah şöyle buyuruyor : «Biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (emredildikleri şeyleri) açıklasın.»⁶⁸

c) Konuşmanın Mahiyeti :

Din görevlisi vaaz ve hutbelerinde veya diğer sohbetlerinde, Kur'an ayetlerine, hadislere, bunları Peygamberimizle ve diğer peygamberlerin amelî tatbikatlarına, sahabilerin hayatlarındaki yaşayış tarzlarına istinat ettirmelidir.⁶⁹ Tatbikatın zikredilmesi, İslâm tarihinden örnek verilmesi ayet ve hadislerin mânalarını gözle görmüşçesine hissedilir hale getirir. Diğer taraftan konuşmalarda ümit ve tehdidin orantılı olmasına, ihtiyaca göre, zaman ve şartlara uygun olarak yer verilmesi gerekir. Cemaate ne mutlak bir güvenç vermek, ne de sürekli onların kötülüklerini ortaya koymak, olumsuzluklarını bir bir saymak, niyetlerinden şüphe etmek, eylemlerini eleştirmek uygun bir yoldur.⁷⁰

Herşeyden önce onlara İslâm'ın emrettiği şekilde kardeşlik ruhuyla muamelé ederek, birçok iyi yönlerinin bulunduğunu, ancak bunun yanında birtakim eksikliklerinin bulunduğunu söylemek daha etkili ve faydalı olur.

Vaaz ve nasihatlarla ilgili bir diğer önemli husus da, fitne uyandıracak ve yanlış anlaşılacak konu ve hadiselerle yer vermemektir.

d) Konuşmada Şahsiyet Yapmamak :

Vaaz, hutbe ve diğer dinî konuşmalarda şahıslardan bahsetmek, tenkit edilen kişilerin isimlerini zikretmemek gerekir. Diğer taraftan din görevlisi de kesinlikle sık sık kendisinden bahsedip, kendi üstünlük ve faziletinden kat'iyetle sakınmalıdır. Çünkü insanlar yaratılışları icabı, kendisini çok öven, «ben» kelimesini çok kullanan insanları sevmezler. Onun için din görevlisinin buna çok dikkat etmesi, kendisini çok bilir, iyi konuşur, kavrayışlı vb. vasıflarla tavsif ederek üstün gösterecek ifadelerden ve davranışlardan kaçması gerekir.⁷¹

L — Dikkatlilik :

Kelime olarak dikkatlilik «ihtiyatlılık, uyanıklık» demektir. Dikkatli insan, uyanık davranan, sakınmasını bilen, hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşmaması için tedbirli olan insandır.⁷² Kelime olarak tarifinden de anlaşılacağı üzere, dikkatlilik bilgi ve ihtiyatlılık temeline dayanmaktadır. Dikkatli; hoşlanılmayan zarardan doğabilecek neticeyi bildiğinizden, zararın vuku bulmaması için yahut meydana geldiyse zararını azaltmak için tedbirde

kusur etmez. Önemli olan da tehlike ve arzu edilmeyen hâl vuku bulmadan önce zararını bertaraf etmek için tedbirin alınmasıdır. Dikkatliliğin bir korkaklık olmadığını, meşrutiyetini hatta zaruretini bizzat Kur'an-ı Kerim beyan etmiştir.⁷³ Dikkatliliği ve ihtiyatı Peygamberimizin hayatında da görmekteyiz. Örneğin; Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırması, Mekke devrinde namaz kılacakları vakit gözden ırak olan yerlerde namaz kılmaları, müslüman olmayan kavimlerin kendilerini görmelerini istememeleri gibi...

Genelde tüm müslümanlar, özelde ise din görevlilerinin günaha girmeme, aile efradı hakkında, keyfi harekette bulunma hususunda, kâfirlere ve münafıklara karşı daha dikkatli olması gerekmektedir.

Din görevlisi şerli insanlardan sakınarak, belâlı insanlardan uzak kalmalıdır. Kötü, günahkâr ve belâlı tiplere karşı müdârâ esasına göre hareket etmelidir. Müdârâ asla iki yüzlülük ve korkaklık demek değildir. Davanın selâmeti, hizmetin icabı ve İslâm'ın menfaati gereği takınılan bir tavidir.⁷⁴

«Zira dünya hayatında neticeler, niyet sahiplerinin niyetlerine göre değil, neticelerin sebep ve başlangıçlarına göre tecelli etmektedir»⁷⁵.

M — Sabır-Ümitsizlik :

Din görevlisi insanlarla kaynaşıp, onların rahatsızlıklarına tahammül edebilmelidir. Çünkü o dava sahibidir, bir görevin öncüsü ve daveti temsilcisidir. Bu görevleri üstlenen kimselerin davası uğrunda kendilerini fedakârlıklara alıştırmaları, davetle birlikte gelen zorluklara katlanmayı bilmesi, insanların âni karşı çıkışlarına, kötü muamelelerine, zan ve düşüncelerinin fesadına, tabiatlarının cefasına, hakkı geç kabul etmelerine, uyumsuzluklarına, şöhret ve menfaat peşinde koşmalarına ve buna benzer davetçiyi sıkacak, zorlayacak basitliklere din görevlisinin kendisini hazırlayıp sabretmesi gerekir.⁷⁶

Diğer taraftan hayatta imtihan Allah'ın kanunu olduğuna göre, insanları Allah'a davet edenlerin imtihan olmaları da ilâhî kanunun icaplarındandır.⁷⁷ Bu durum Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde belirtilmiştir. «İnsanlar yalnız inandık demekle hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri sınadık. Elbette Allah sınayacak, doğruları bilecek, yalancıları bilecek»⁷⁸.

Din görevlisi sabırlı olduğu kadar, ümitvar da olacaktır. O hiçbir zaman karamsar olup; «artık cemiyet düzelmez, kıyametin kopması yakındır, geçen günler hep İslâm'ın aleyhinde, hergün ahlâksızlıklar çoğalıyor, dine ve ahlâka alâka azalıyor» gibi her şeyi kötü görerek kafasını kötümser düşünce ve ümitsizliklerle doldurmayacaktır.

Zira Nuh (A.S.) 950 yıl⁷⁹ insanları zulmetten nura, inançsızlıktan îmana davet ettiği halde etrafında sadece az bir insan topluluğuna etkili olabilmişti. İnsanları hidayete götürecektir olan da, delâlete bırakacak olan da Yüce Allah'ın kendisidir. Din görevlilerine düşen görev, sadece sorumluluklarını yerine getirmeleridir.

DİPNOTLAR :

1. Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, Ankara: Ayyıldız Mt. 1980, s. 168.
2. Ahmet Önkal, **Rasulullah'ın İslâm'a Da'vet Metodu**, Konya: 1987, s. 148.
3. Alfred Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Çev. : Selâle Başar, İstanbul : Dergâh Yayınları, 1977, s. 16.
4. Nahl, 125.
5. Önkal, a.g.e., s. 151.
6. İ. Lütfi Çakan, **Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları**, İstanbul: Samil Yayınları, 1976, s. 78.
7. Paul Campbel, Peter Howard, **İnsanları Değiştirme Sanatı**, Çev : Mithat San, Ankara: Manevi Cihazlanma Yay., 1977 s. 27.
8. Önkal, a.g.e., s. 281.
9. Süleyman Uludağ, **İslâm'da İrşad**, İstanbul : Marifet Yay., 1984, s. 145.
10. Musa Uzunkaya, **Din Hizmetlerinin Aksayan Yönleri ve Çareleri**, Tebliğ, 1988, Terme.
11. Campplet, Howard, a.g.e., ss. 39-40.
12. Uludağ, a.g.e., s. 159.
13. el-Maverdi, **Edeb-i Dünya ve' Din**, Çev. : Selâhattin Kip, İstanbul : Bahar Yayınları, s. 34.
14. Hûd, 29, Sebe', 47, Yâsin, 20-21, Yûnus, 72, Şûrâ 23.
15. M. Ali Hâşimi, **Kur'an' ve Sünette Müslüman Şahsiyeti**, Ter.: Resul Tosun, İstanbul: Risale Yay., 1987, s. 172.
16. Yusuf Kardavi, **İslâmî Uyanışın Problemleri**, Ter.: Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, Risale Yay., 1986, s. 15.
17. Çakan, a.g.e., s. 95.
18. Uludağ, a.g.e. s. 190.
19. Saf, 2-3.
20. Hûd, 88.
21. A'raf, 176.
22. Cum'a, 5.
23. Uludağ, a.g.e., s. 132.
24. Mustafa Öcal, **Özel Öğretim Yöntemleri**, (Ders Notları) Bursa : 1987, s. 44.
25. Hucûrat, 10.
26. Abdülkerim Zeydan, **İslâm Hukukuna Giriş**, Ter. : Ali Şafak, Sırdaş Yay., İstanbul : s. 56.
27. Kardevi, a.g.e., s. 22. Y. Nuri Öztürk, «Bir Fıtrat Dini Olarak İslâm'ın Karakteristikleri», **MÜ.İ.F., Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, 1985, ss. 257-276.
28. Bakara, 143.
29. Dârimi, **Mukaddime**, 19.
30. Kardavi, a.g.e., s. 76.

31. Nahl, 116.
32. Kardaci, a.g.e., s. 66.
33. Aynı, s. 67.
34. Buhâri, İ'tisâm, 7.
35. Abdülkerim Zeydan, **İslâm'da Davet ve Tebliğ**, Ter. : Ruhi Özcan, İstanbul: Hisar Yay., 1979, s.641.
36. Â'raf, 85; Mutaaffifin, 1-6.
37. Ahmed b.Hanbel, Müsned, 2/219, 3/33, 159.
38. Buhâri, Edeb, 73; Müslim, iman, 111.
39. Kardevi, a.g.e., ss. 21-59.
40. Halil Hayit, «Gayemiz ve Görevimiz», **Din Öğretimi Dergisi**, Sayı II, 1987, s. 14.
41. Hüseyin Atay, «Din Kolaylıktır», E.Ü.İ.F., **Dergisi**, Sayı : 3 ve 5, Kayseri, 1986-1988, ss. 13-41; 11-30.
42. Âl-i İmran, 159.
43. Tâhâ, 43-44.
44. Âl-i İmran, 134.
45. Mü'minûn, 96.
46. Fussilet, 34.
47. Örnek olarak : Bakara, 204-205; Hümeze, 1-4; Kevser, 3. Felak, 4-5.
48. Ebû Davud, Edeb, 6.
49. Önkâl, a.g.e., ss. 166-67.
50. A'raf, 199; Âl-i İmran, 159.
51. Tâhâ, 43.
48. Ebû Davud, Edeb, 6.
49. Önkâl, a.g.e., ss. 163-67.
50. A'raf, 199; Âl-i İmran, 159.
51. Tâhâ, 43.
52. Zeydan, **İslâm'a Davet ve Tebliğ**, s. 739.
53. İ. Lâtfi Çakan, «Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çeşitleri», **Din Öğretimi Dergisi**, Sayı, 15, 1988 s. 53.
54. Mehmet Göktaş, **İslâm'ın Genç Davetçilerine**, 1986, s. 53.
55. Haşimi, a.g.e., s. Z180..
56. Buhâri, Vudu', 57-58; Müslim, Taharet, 98-100.
57. Haşimi, a.g.e., s. 193.
58. Müslim, Salât, 183, 182, 186; Buhâri, Ezan, 63.
59. Buhâri, Fezâilü Ashabi'n-Nebi, 18, Enbiya, 54, Megâzi, 53, Hudûd, 11.
60. Buhâri, İlim, 11, Megâzi, 60, Edeb, 80; Müslim-Cihad, 4.
61. Beyza Bilgin, «Liselerde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Etkinliği Üzerine Yapılan Bir Araştırma», **Din Öğretimi Dergisi**, sayı, 11, Ankara.
62. Bakara, 114.
63. Meryem, 42.
64. A'raf, 65.
65. Mürüvvet Bilen, **Başarılı Öğretim İçin Teknikler**, s. 8.
66. Uludağ, a.g.e., s. 223.
67. Aynı, s. 224.
68. İbrahim, 4.
69. Zeydan, **İslâm'da Da'vet ve Tebliğ**, ss. 729-730.

70. Kardavi, a.g.e., s. 145.
71. Zeydan, a.g.e., ss. 549-550.
72. Arapça'da el-hazir denilen bu tabir için bak. Lisanül-Arap, c. 5, erra:harfi.
73. Nisâ, 4, 71, 102.
74. İmam Gazali, İhyau Ulumi'd-din, Ter.: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yay., C. 2, s. 796.
75. Zeydan, a.g.e., s. 635.
76. Haşimi, a.g.e., s. 257.
77. Zeydan, a.g.e., s. 527.
78. Ankebût, 2-3. (Ayrıca: Âl-i İmran, 179; Bakara, 214.
79. Ankebût, 14.